

Till statsrådet och chefen för Utbildningsdepartementet

Genom beslut den 4 maj 2000 bemyndigade regeringen det statsråd som har till uppgift att föredra ärenden om det offentliga skolväsendet m.m. att tillkalla en parlamentarisk kommitté med högst tolv ledamöter med uppdrag att utreda och lämna förslag till en framtida utformning av gymnasieskolans studievägsutbud (U 2000:06). Samtidigt fastställdes direktiv för kommittén (dir. 2000:35, bilaga 1).

Regeringen har fastställt tilläggsdirektiv för kommittén genom beslut den 1 februari 2001 (dir. 2001:8, bilaga 2) och genom beslut den 31 januari 2002 (dir. 2002:8, bilaga 3).

Kommittén har antagit namnet Gymnasiekommittén 2000.

Genom beslut den 12 maj 2000 förordnades riksdagsledamoten Jan Björkman som ledamot och ordförande i kommittén. Genom beslut den 20 juni 2000 förordnades de övriga ledamöterna riksdagsledamoten Britt-Marie Danestig, dåvarande riksdagsledamoten Erik Arthur Egervärn, kommunalrådet Mats Gerdau, dåvarande riksdagsledamoten Ulla-Britt Hagström, dåvarande riksdagsledamoten Marianne Nilsson, riksdagsledamoten Agneta Lundberg, riksdagsledamoten Ulf Nilsson, universitetsadjunkten Patrik Waldenström och doktoranden Kent Waltersson. Ulf Nilsson entledigades från uppdraget den 3 juni 2002.

Följande sakkunniga förordnades genom beslut den 21 augusti 2000, nämligen utredaren Helena Carlestam, förbundsordföranden Metta Fjellner, vice förbundsordföranden Kristoffer Haglund,

ombudsman Lars-Åke Henriksson, projektledaren Margareta Nygren, dåvarande förbundsordföranden Mattias Schain, förbundssekreteraren Mats Söderberg och regionchefen Karin Torneklint. Affärsområdeschefen Marcus Strömberg förordnades som sakkunnig genom beslut den 25 september 2000.

Metta Fjelkner entledigades den 5 februari 2001 och samtidigt förordnades utredaren Ernst Erik Ehnmark som sakkunnig. Marcus Strömberg entledigades från uppdraget som sakkunnig genom beslut den 29 juni 2001. Helena Carlestam entledigades den 28 januari 2002 och samtidigt förordnades Sune Hilstad som sakkunnig.

Följande experter förordnades genom beslut den 21 augusti 2000, nämligen departementssekreteraren Ann-Christine Bystedt, enhetschefen Anita Börnin, departementsrådet Leif Davidsson, departementssekreteraren Johan Höök, dåvarande departementssekreteraren Anna-Kirsti Löfgren och utredaren Leif Strandberg.

Anna-Kirsti Löfgren entledigades den 26 mars 2001 och samtidigt förordnades departementssekreteraren Jonas Olofsson som expert. Johan Höök entledigades från uppdraget som expert den 27 april 2001. Ämnessakkunniga Eva Lindeblad förordnades som expert den 11 juni 2001. Den 4 februari 2002 entledigades Ann-Christine Bystedt och samtidigt förordnades Magnus Skåninger som expert. Departementssekreteraren Eva Nelfelt förordnades den 11 oktober som expert för tiden den 1 oktober – den 30 november 2002.

Som sekreterare förordnades fr.o.m. den 22 maj 2000 kanslirådet Sonja Hjorth, fr.o.m. den 1 juli 2000 departementssekreteraren Anna Westerholm och fr.o.m. den 27 november 2000 dåvarande utbildningsinspektören Peter Holmberg. Experten Lisbeth Rudemo har ingått i sekretariatet sedan den 15 augusti 2002.

Kommittéassistent har varit Lena Enstam och ansvarig för produktionen av heloriginal Monica Berglund.

Till betänkandet har fogats dels reservationer från ledamöterna Danestig, Gerdau och Hagström, dels särskilda yttranden från ledamöterna Danestig, Gerdau och Hagström samt från sakkunniga Haglund, Nygren, Schain, Söderberg och Torneklint. Haglund och Schain har också avgett ett gemensamt särskilt yttrande.

Gymnasiekommittén 2000 får härmed överlämna sitt betänkande
Åtta vägar till kunskap – en ny struktur för gymnasieskolan.
Kommitténs uppdrag är därmed slutfört.

Stockholm i december 2002

Jan Björkman

Britt-Marie Danestig

Mats Gerdau

Agneta Lundberg

Patrik Waldenström

Erik Arthur Egervärn

Ulla-Britt Hagström

Marianne Nilsson

Kent Waltersson

/Sonja Hjorth

Peter Holmberg

Lisbeth Rudemo

Anna Westerholm

Innehåll

1	Sammanfattning	17

Del I Bakgrund och analyser

2	Inledning	51
2.1	Gymnasiekompetens för alla.....	51
2.2	Översyn av programstrukturen aviseras.....	54
2.3	Direktiven för Gymnasiekommittén 2000.....	56
2.4	Samverkan med andra utredningar	57
2.5	Kommitténs arbete	59
3	Dagens unga – en individualiserad och solidarisk generation	63
3.1	Ungdomar – ingen enhetlig grupp.....	64
3.2	Vad värderas som viktigt?	65
3.3	Utbildningstiden förlängs successivt.....	67
3.4	Ungas inställning till arbete	69
3.5	Ungdomarna situation på arbetsmarknaden	70
3.6	Ungdomarna och gymnasieskolan.....	74
3.6.1	Ungdomar med utländsk bakgrund.....	75
3.7	Ungdomars inställning till valmöjligheter.....	76
3.7.1	Vilka faktorer avgör ungdomars val?	77
3.8	Dagens unga – en medveten generation	80

4	Arbetslivets framtida behov av kompetens	83
4.1	Utbildning och ekonomisk tillväxt.....	84
4.2	Höjd utbildningsnivå – ett viktigt politiskt mål	85
4.3	Arbetskraftens utbildningsnivå.....	88
4.4	Samband mellan arbetslöshet och utbildningsnivå	88
4.5	Var finns de framtida jobben?	90
4.6	Framtida brist på arbetskraft	92
4.7	Arbetsmarknadens behov och dimensionering av utbildning	93
4.8	Vilka kompetenser efterfrågas?	94
4.9	Nya system för lärande i arbetslivet.....	96
4.10	Social kompetens.....	98
4.11	Är generell kunskap och utbildning svaren på morgondagens frågor?	99
5	Gymnasieskolans uppdrag.....	103
5.1	Gymnasieskolan som en del av ungdomsskolan	103
5.2	Gymnasial nivå på kunskaper	104
5.3	Personlig utveckling.....	106
5.4	Att förbereda för ett aktivt demokratiskt samhällsliv	107
5.5	Att förbereda för ett utvecklande arbetsliv	108
5.6	Förbereda för ett livslångt lärande.....	109
5.7	Gymnasieskolans kompensatoriska uppdrag	110
5.8	Har uppdraget förändrats?	111

6	Erfarenheter av dagens gymnasieskola	115
6.1	Kursutformningen idag och dess effekter	115
6.2	En alltmer studieförberedande gymnasieskola	117
6.3	Flick- och pojkkprogram i gymnasieskolan	118
6.4	Social snedrekrytering	120
6.5	Etnisk mångfald i gymnasieskolan.....	123
6.6	Många får inte ett slutbetyg	125
6.7	Det individuella programmet – det tredje största programmet?	127
6.8	Behörighetsbestämmelserna och deras konsekvenser	130
6.9	Arbete efter gymnasieskolan.....	134
6.10	En bra förberedelse för arbetslivet.....	135
6.11	Övergången grundskola – gymnasieskola	135
6.12	Gymnasiekommitténs slutsatser av refererade utvärderingar	136

Del II En ny gymnasieskola

7	Kunskap, kompetens, kärnämnen.....	141
7.1	Inledning	141
7.2	Begreppet kärnämne i dagens gymnasieskola	143
7.3	Kärnan i den framtida gymnasieskolan	145
7.4	Vad är kunskap?	146
7.5	Kunskapsprogression	149
7.6	Yrkeskunskap.....	152
7.7	Att organisera kunskap för lärande – ett exempel rörande gymnasieskolans kärna	156

7.8	Skolans kunskapsuppdrag.....	160
7.8.1	Kärnkurser	161
7.8.2	Kärnkunskaper – kärnkurs och kärnkompetens	162
7.9	Kärnämnen och deras funktion i förhållande till blocken – Gymnasiekommitténs överväganden och förslag	163
7.10	Några ämnen som behöver uppmärksammas.....	171
7.10.1	Matematik.....	171
7.10.2	Språk.....	172
8	Utgångspunkter för en ny struktur för gymnasieskolan	175
8.1	Inledning.....	175
8.2	Slutsatser om gymnasieskolan utifrån ungdomarnas situation	175
8.3	Slutsatser om gymnasieskolan utifrån arbetslivets framtida krav på kompetens	176
8.4	Gymnasieskolans uppdrag enligt läroplanen och direktiv.....	176
8.5	Erfarenheter av dagens gymnasieskola	177
8.6	Sammanfattning av Gymnasiekommitténs utgångspunkter för en ny struktur	178
9	Den framtida gymnasieskolans struktur	199
9.1	Varför successiva val?.....	200
9.2	Ingångarna i den framtida gymnasieskolan	202
9.3	De åtta sektorerna.....	204
9.4	Vilka yrkesområden riktar sig sektorerna till?	210
9.4.1	Servicesektorn	211
9.4.2	Individ- och samhällssektorn	211
9.4.3	Kultur- och kommunikationssektorn.....	212

9.4.4	Ekonomi- och samhällssektorn.....	212
9.4.5	Bygg- och fastighetssektorn.....	213
9.4.6	Natur- och samhällssektorn.....	213
9.4.7	Teknik- och produktionssektorn.....	214
9.4.8	Teknik- och designsektorn.....	215
9.4.9	Elever med individuell studiegång	215
9.5	Strukturmodellen.....	216
9.6	Sektorernas inre struktur	218
9.6.1	Block.....	219
9.6.2	Sektorsblock.....	220
9.6.3	Inriktningsblock	223
9.6.4	Fördjupningsblock.....	225
9.6.5	Individuellt val	225
9.6.6	Gymnasiearbete.....	226
9.7	Rättslig reglering.....	227
10	Innehållet i de åtta sektorerna	229
10.1	Inledning	229
10.2	Vad håller samman en sektor?.....	230
10.3	Servicesektorn.....	232
10.4	Individ- och samhällssektorn.....	233
10.5	Kultur- och kommunikationssektorn	234
10.6	Ekonomi- och samhällssektorn	235
10.7	Bygg- och fastighetssektorn.....	236
10.8	Natur- och samhällssektorn.....	237
10.9	Teknik- och produktionssektorn	238
10.10	Teknik och designsektorn.....	239
10.11	Praktiska inslag i utbildningen.....	240
10.12	Flexibilitet	241
10.13	Studie- och yrkesvägledning behövs.....	242

11	Kunskapens byggstenar	245
11.1	Vad är ämnen?	245
11.2	Ämnen och kurser idag.....	248
11.3	Gymnasiekommitténs överväganden och förslag	249
11.3.1	En modifierad kursutformning.....	249
11.3.2	Block, ämnen och kurser.....	251
11.3.3	Lokala variationer	254
12	Betyg och examen i den framtida gymnasieskolan och i gymnasial vuxenutbildning.....	257
12.1	Inledning.....	257
12.2	Från det relativa betygssystemet till dagens betygssystem	258
12.3	Det nuvarande betygssystemets utformning	261
12.4	Betyg – skolans mest diskuterade fråga.....	263
12.5	Erfarenheter av dagens betygssystem	264
12.6	Behov av förändring av betygssystemet.....	266
12.7	Gymnasiekommitténs överväganden.....	267
12.8	Godkänd/Icke godkänd eller Godkänt/Icke godkänt.....	270
12.9	Utvecklingssamtal och skriftliga omdömen.....	270
12.10	Avgångsbetyg och samlat betygsdokument	271
12.11	Gymnasieexamen	273
13	Individuell studiegång i gymnasieskolan	279
13.1	Erfarenheter av det individuella programmet.....	280
13.2	Hur individuella är de individuella programmen?.....	282
13.3	Statusen låg men eleverna trivs.....	283
13.4	En gymnasieskola för alla?	284
13.5	Segregerande respektive inkluderande integration	285

13.6	Rätt till stöd i gymnasieskolan.....	286
13.6.1	Gränslandet gymnasieskola och särskola	288
13.7	Kommunernas uppföljningsansvar	289
13.7.1	De kommunala ungdomsprogrammen (KUP) ...	290
13.8	Kommitténs överväganden och förslag.....	291

Del III Genomförande och konsekvenser

14	Att lära i arbetslivet	299
14.1	Inledning	300
14.2	Utveckling av yrkesutbildningen.....	300
14.3	Samverkan mellan skola och arbetsliv	304
14.4	Utbildning i arbetslivet.....	307
14.5	Gymnasiekommitténs slutsatser och förslag	318
15	Elevernas val och kommunernas utbud av gymnasieutbildning.....	325
15.1	Uppdraget	327
15.2	Bakgrund	327
15.3	Kommitténs principiella överväganden.....	332
15.3.1	Elevens rätt bör stärkas	332
15.3.2	Ett allsidigt utbud	334
15.3.3	Val av utbildning i enskild gymnasieskola.....	338
15.4	Gymnasiekommitténs förslag.....	339
15.4.1	Ur elevens perspektiv	339
15.4.2	Ur kommunens synvinkel.....	344
15.4.3	Riksrekrytering	347
15.4.4	Distansutbildning	349

16	Från gymnasieskola till eftergymnasiala studier	351
16.1	Utgångspunkter	351
16.2	Breddad rekrytering till högskolan	353
16.3	Sverige och andra länder – en jämförelse	358
16.4	Från gymnasieskolan till eftergymnasial yrkesutbildning	359
16.5	Den framtida strukturens betydelse för rekryteringen till högskolestudier.....	360
16.6	Att bli antagen till önskad utbildning i högskolan.....	361
16.6.1	Behörigheten	362
16.6.2	Meritvärdering vid urval.....	364
16.7	Gymnasiekommitténs synpunkter inför en översyn av systemet för behörighet och för meritvärdering vid urval till högskolestudier	369
17	Vuxnas utbildning på gymnasial nivå.....	373
17.1	Historik	373
17.2	Vuxenutbildning i siffror.....	375
17.3	Vuxenutbildningens uppdrag	376
17.4	Konsekvenser av Gymnasiekommitténs förslag för den gymnasiala vuxenutbildningen	379
18	Reglering av studietid m.m.	381
18.1	På linjegymnasiets tid	381
18.2	1991 års beslut om gymnasieskolan	382
18.3	1993 års beslut	383
18.4	1998 års beslut	384
18.5	Sammanfattning av det nuvarande systemet med gymnasiepoäng m.m.	385

18.6	Hur fungerar det i praktiken?	386
18.7	Kommitténs förslag om den minsta garanterade undervisningstiden.....	388
18.8	Övrig reglering av tid i skollagen och gymnasieförordningen.....	389
18.9	Elevers skyldighet att närvara	390
18.10	Arbetsbelastningen.....	391
18.11	Individuell studieplan	393
19	Genomförande av Gymnasiekommitténs förslag.....	395
19.1	Inledning	395
19.2	Reformstrategins betydelse för ett framgångsrikt genomförande	395
19.3	Reformstrategi	396
19.4	Tidplan.....	397
19.5	Genomförandeåtgärder	399
19.6	Kvalitet, kvalitetssäkring samt utvärdering.....	400
20	Konsekvensredovisning	403
20.1	Ekonomiska konsekvenser.....	403
20.2	Prövningen av bl.a. regionalpolitiska och jämställdhetspolitiska konsekvenser	406

Del IV Skollagen

21	Författningsförslag med kommentarer	413

Del V Reservationer och Särskilda yttranden

Reservationer och Särskilda yttranden	443

Del VI Bilagor

1	Kommittédirektiv (Dir. 2000:35)	479
2	Tilläggsdirektiv (Dir. 2001:8)	489
3	Tilläggsdirektiv (Dir. 2002:8)	495
4	Förändring av den svenska gymnasiala utbildningens struktur – en historik	499
5	Sammanställning över nationella program och inriktningar	539
6	Skollagskommitténs förslag till de tre första kapitlen i skollagen.....	541

1 Sammanfattning

Motiv för en förändring av gymnasieskolan

Alla behöver kunskap för att förverkliga sina ambitioner och önskemål med livet. Det krävs också kunskaper för att man som medborgare skall ta tillvara sin rätt till inflytande bl.a. genom att delta i samhällsdebatten. Gymnasieskolan är en för alla ungdomar oundgänglig länk i det livslånga lärandet. Tiden i gymnasieskolan är därtill en viktig period i en ung människas liv. Då utvecklar man sin identitet som social varelse, som människa, som vuxen.

Höga ambitioner gäller för dagens gymnasieskola och till stora delar uppfylls också dessa. Gymnasiekommitténs förslag till den framtida gymnasieskolan innebär att fler elever får möjlighet att slutföra sin gymnasieutbildning med uppfyllda kunskapsmål.

Det som nu framför allt aktualiserat behovet av en utveckling av gymnasieskolan är förändringar i omvärlden och nödvändigheten av att gymnasieskolan blir en så bra förberedelse som möjligt för de ungdomar som skall vara verksamma i samhälle och arbetsliv till mitten av 2000-talet. 80 procent av den nuvarande tekniken fanns inte för tio år sedan. Förändringstakten de närmaste tio, tjugo åren kommer sannolikt att vara oföränderligt hög. I det perspektivet är det viktigt att ungdomarna kan skaffa sig en god grundläggande kompetens och att de ges insikter i nödvändigheten att hela tiden lära nytt och att vara förändringsbenägen. Mycket talar för att ungdomarna blir bättre förberedda för en föränderlig omvärld om de har en bredare utbildning och att den mest specialiserade utbildningen därmed bör ske efter gymnasieskolan, i eftergymnasial utbildning eller i en anställning. Genom en bred grundutbildning har ungdomar fler valmöjligheter inledningsvis och en möjlighet att vid behov byta verksamhetsfält.

Det finns också företeelser i dagens gymnasieskola som kritiserats och gör en förändring av strukturen angelägen. Till dessa

hör fragmentiseringen och betygsstressen som menligt inverkar på elevers möjligheter att få djup och överblick i sina kunskaper.

Gymnasiekommittén har fått direktiv från regeringen i tre omgångar (bilaga 1, 2 och 3). Under arbetet har kommittén haft kontakter med företrädare för många olika delar av samhälls- och arbetsliv, bl.a. i form av referensgrupper och upprepade arbetsmanträden. Kommittén har också samarbetat med andra kommittéer, särskilt Skollagskommittén.

Dagens unga – en individualiserad och solidarisk generation

Kommitténs uppdrag har varit att utifrån förändringar i samhälle och arbetsliv analysera och lägga förslag till hur den framtida gymnasieskolan bör struktureras. En naturlig första utgångspunkt har varit att söka kartlägga hur dagens unga generation resonerar, vilka värderingar de omfattas av och vilka krav och förväntningar de har på skolan. Att ge sig på att göra en sådan beskrivning är en grannliga uppgift, bl.a. eftersom det finns en uppenbar risk att man utgår från egna värderingar och hur det var att vara ung då, när man själv gick i skolan. I kapitel 2 Dagens unga – en individualiserad och solidarisk generation redovisar kommittén en del av den forskning som finns på området.

Värderingar är, till skillnad från attityder, trögrörliga och förändras relativt långsamt över tid. Vi kan se att det som dagens unga tycker är viktigt, t.ex. familj, boende och en fast anställning, också är sådant som den äldre generationen värderar högt. Samtidigt kan man se en viss förskjutning mot att fritid i dag värderas högre medan förvärvs- och karriärbetingade värden har förskjutits nedåt. Globaliseringen har påverkat ungdomarna och bl.a. lett till att de, jämfört med tidigare generationer, har ett större engagemang för frågor som rör världen än nationen. De är samtidigt mer individualistiska och självständiga. Den aktuella ungdomsforskningen visar att relationerna mellan klass, kön och etnicitet blir alltmer komplexa och leder till en differentiering av ungdomskulturen. Det finns inte längre något som kan betecknas som *mainstream* och följaktligen inte heller något som kan kallas *alternativ*. Många olika tendenser finns samtidigt.

Den genomsnittliga utbildningstiden har successivt förlängts och dagen unga är en utbildningsmedveten generation som är väl inför-

stadd med betydelsen av utbildning och behovet av återkommande sådan under förvärvslivet. Forskning på området visar att ungdomar med fullföljd treårig gymnasieutbildning har betydligt större chans att få ett arbete och en genomsnittligt högre lön än de som saknar utbildning på motsvarande nivå.

Ungdomar är i stort sett nöjda med valmöjligheterna i dagens gymnasieskola. Däremot är de kritiska till den många gånger bristfälliga informationen som de fick inför valet till gymnasieskolan.

Arbetslivets framtida behov av kompetens

En av utgångspunkterna för kommitténs överväganden har varit en analys och bedömning av den framtida arbetsmarknaden samt vilka krav detta ställer på gymnasieskolans utbildningar och deras innehåll. Historiskt har det visat sig svårt att förutse kompetensbehoven, något som har bekräftats också i detta utredningsarbete. Prognoserna pekar åt olika håll och även om det går att ange vissa tillväxtbranscher, exempelvis inom den privata tjänstesektorn, är det svårt att förutsäga exakt vilken kompetens som kommer att efterfrågas.

Det tycks vara tre förhållanden som de flesta forskare, statistiker och prognosmakare är överens om. Det ena är att ett land med en välutbildad befolkning har konkurrensfördelar i förhållande till länder som inte har det och att investering i utbildning är en av de mest effektiva metoderna för att skapa tillväxt i ett land. Det andra är att personlig framgång ofta – men inte alltid – står i relation till hur hög utbildning en individ har. Det omvända gäller också. Ju lägre utbildning, desto större är risken för att bli och förbli arbetslös. Det tredje förhållandet är att kunskapskraven i arbetslivet kommer att fortsätta öka.

Det är i dag en realitet att vi tagit steget ur industrisamhället och in i tjänstesamhället. Nästan fyra av fem yrkesverksamma svenskar arbetar på arbetsplatser som uteslutande producerar någon form av tjänster. En allmän bedömning är att tillväxten av jobb sannolikt kommer att ske i tjänstesektorn eller genom en förening av industriproduktion och tjänsteverksamhet. För allt fler jobb efterfrågas högskoleutbildning. Likväl råder, och kommer att råda, arbetskraftsbrist inom områden där yrkesförberedelse från gymnasieskolan är en tillräcklig, och nödvändig, förberedelse. När det gäller de egensysselsatta, exempelvis inom olika hantverksyrken,

finns många områden där efterfrågan är långt större än tillgången på utbildade personer. Detta gäller även den kommunala sektorn där bristen på utbildad personal för närvarande ökar. Enligt AMS tenderar bristen på arbetskraft med hälso- och sjukvårdsutbildning att fortsätta öka för att på lång sikt bli mycket omfattande.

Generellt har det skett stora förändringar i hur man organiserar arbetet på företagen. Genomgående ställs nya och högre krav på medarbetarnas förmåga till helhetssyn och initiativförmåga. Om man ser till ett yrke över tid är det uppenbart att det också skett stora förändringar i innehåll, kunskapskrav och uppgiftsprofil. I många yrken – med undantag för dem med krav på licens eller behörighet – kan de yrkesspecifika kunskaperna läras på plats, men en bra och grundläggande utbildning är nödvändig för att ta till sig dem effektivt och för att den enskilde skall kunna utveckla sitt jobb. Otvetydigt är att behovet av generella kunskaper ökar, dock inte i samma takt och med samma kompetensprofil inom alla yrken eller branscher.

De generella kompetenser som efterfrågas gäller i första hand baskunskaper i att läsa, skriva och räkna, men också generella kunskaper som är gemensamma för alla utbildningar. Som exempel kan nämnas entreprenörskap, miljökunskap, språk, kommunikativ förmåga, förmåga att lära om och lära nytt samt problemlösningsförmåga. I den internationella diskussionen görs olika försök att identifiera och mäta de nyckelkvalifikationer som det moderna arbetslivet och samhället behöver.

Givet att gymnasieutbildningen skall ge en god grund för etableringen på arbetsmarknaden är det viktigt att ungdomarna får med sig breda, generaliserbara kunskaper som också är påbyggbara. Detta behöver inte stå i något motsatsförhållande till ungdomars behov av att få specialisera sig inom ett område som de är intresserade av. Många av de kompetenser som efterfrågas är sådana som uppnås i förhållande till ett visst innehåll. Man lär sig samarbeta och lösa problem medan man arbetar med innehållet i exempelvis en kurs i ett yrkesämne. Den framtida gymnasiala yrkesutbildningen bör dock, enligt kommitténs uppfattning, snarare förbereda eleverna för ett yrkesområde än för ett speciellt yrke.

Gymnasieskolans uppdrag

Gymnasieskolan har länge varit den skärningspunkt där grundutbildning, vidareutbildning och arbetsmarknad möts. Kommittén diskuterar i kapitel 5, Gymnasieskolans uppdrag, om uppdraget behöver formuleras om utifrån hur samhälls- och arbetsliv har förändrats.

Gymnasieskolans övergripande kunskapsuppdrag är att aktivt skapa förutsättningar för att eleverna skall tillägna sig och utveckla kunskaper. Genom olika samhällsförändringar och teknikutveckling har förutsättningarna för att inhämta fakta, att utveckla förståelse, färdigheter och förtrogenhet, förändrats. Därigenom har också arbetet för både lärare och elever påverkats, något som lett till att skolans kunskapsuppdrag kan behöva revideras.

Gymnasieskolans traditioner har sina rötter i ett helt annorlunda samhällsuppdrag än dagens och morgondagens. I industrisamhällets skola kunde man genom en grundutbildning i ungdomsåren lära sig vad man behövde använda i resten av sitt yrkesaktiva liv. Detta är inte möjligt i vår tid. Som arbetslivet utvecklats efterfrågas i allt högre utsträckning problemlösningsförmåga, kreativitet, flexibilitet, självständighet och ansvarsförmåga. Detta ställer i sin tur krav på gymnasieskolan som en lärande kultur, som främjar reflektion och aktivt förhållningssätt hos eleverna.

Arbetslivets krav på hela självständiga människor avviker inte från vad vi behöver för att leva ett fullvärdigt liv utanför arbetet och för en vidareutveckling av våra demokratiska institutioner. Den största utmaningen framöver ligger sannolikt i en tankevända kring skolans roll i samhället. Skoltiden är en stor och viktig del av elevernas liv och de har berättigade krav på livskvalitet och personlig utveckling i skolan. Idén om livslångt lärande kan endast uppnås om skolan kan göras till en plats dit eleverna är ivriga att gå.

En relevant fråga är om de förändringar som skett i arbets- och samhällsliv ställer nya eller oförenliga krav på skolan. Man kan t.ex. fråga sig om regeringens målsättning om fler högskoleutbildade står i något motsatsförhållande till de krav som arbetslivet ställer när det gäller graden av specialisering. Kommittén menar att svaret på denna fråga måste vara nekande, främst utifrån att kunskapskraven i arbetslivet successivt stegrats och ändrats. Kunskapsuppdraget har således ändrats utifrån hur kvalifikationskraven förskjutits till förmån för breda och mer generella kompetenser. Ett önskemål om bredare utbildningar måste rimligen leda till att

eleverna i allmänhet inte når lika långt i specialisering som tidigare. Det tar emellertid inte precis lika lång tid att lära sig alla yrken och vi får således acceptera att eleverna kommer att nå olika långt i sin specialisering framöver.

Utvecklingen mot ett allt mindre förutsägbart samhälle leder till att gymnasieskolan får en allt viktigare roll som något sammanhållande, en social arena och en gemensam referensram. Vi ser i dag en gymnasieskola där kön, social bakgrund och föräldrars utbildningsnivå alltjämt är styrande när det gäller hur ungdomar väljer. Ungdomar med föräldrar med låg utbildningsnivå är tillsammans med ungdomar med invandrarbakgrund överrepresenterade på gymnasieskolans individuella program. Kommittén menar att det finns ett stort behov av att hålla diskussionen om gymnasieskolans kompensatoriska uppdrag levande i kommuner och på skolor. Arbetet med detta måste ges såväl tid som resurser och målet måste vara att utplåna den koppling som i dag finns mellan studieframgång och socialgrupp.

Kommittén anser att gymnasieskolan bör framhållas som något viktigt i sig, något som ger eleverna gymnasial kompetens. Som skollagen är formulerad i dag beskrivs snarare målgruppen för verksamheten än själva uppdraget. Gymnasieskolans syfte, dvs. att ge eleverna förutsättningar att utveckla kunskaper, bidra till deras personliga utveckling, ge en god grund för ett aktivt deltagande i samhällslivet, fortsatta studier samt för yrkesverksamhet bör tydligt framgå i den nya skollagen.

Erfarenheter av dagens gymnasieskola

Erfarenheter från de tio år det nuvarande programgymnasiet existerat redovisas i form av statistik och utvärderingar i kapitel 6. Den största strukturella reformen var införandet av en kursutformad gymnasieskola, som innebar att ett stort antal större eller mindre kurser kunde kombineras till 17 program. Fördelarna med kursutformningen är att eleverna får möjlighet att välja kurser, vilket kan ge dem en önskad profil på utbildningen och göra dem mer motiverade för sina studier. Skolverket har emellertid i sin sammanfattande analys av reformen konstaterat: "Koncentrationen på kursen gjorde att reformen kom att definieras utifrån verksamhetens minsta del. Helheten och syftet med reformen gick därmed

förlorad.” Kommittén slutsats är att en större helhet i utbildningen måste åstadkommas genom den nya strukturen.

I dag finns det en tydlig uppdelning i mer studieförberedande och mer yrkesförberedande program. Gymnasiekommittén finner att det är olyckligt att en sådan uppdelning av elever sker så tidigt i utbildningen och vill skapa en struktur som inte sorterar eleverna redan från början. Varje år startar 20 000–25 000 elever om i första året i gymnasieskolan, oftast på ett nytt program. Den nya strukturen bör förebygga en del av dessa felval. Också den tydliga uppdelningen på flick- och pojkprogram bör undvikas.

Det finns en social snedrekrytering till gymnasieskolans mer studieförberedande program, som också resulterar i en snedrekrytering till högskolan. En rad undersökningar har visat att individens studieförutsättningar i stor utsträckning kan påverkas genom utbildningsinsatser. Det får därför betraktas som ett misslyckande att det trots reformarbetet på 1990-talet finns stora skillnader mellan olika socialgrupper, i t.ex. matematikprestationer, vilka är avgörande för många högre studier.

Gymnasiekommittén ser allvarligt på att så många elever avslutar sin skolgång utan att ha fått ett slutbetyg, inte minst med tanke på att detta minskar möjligheterna att senare fortsätta till högre utbildning. Ungefär var fjärde elev står utan fullständiga betyg ännu fyra år efter skolan. Det verkar också som det numera ingår i många elevers planer att fortsätta sina studier på komvux. Gymnasieutbildningen tenderar härigenom att bli fyra- eller femårig. Kommitténs uppfattning är att en större andel av eleverna än i dag bör klara av sina studier inom ramen för den treåriga gymnasieskolan.

Det individuella programmet omfattar i dag ungefär 9 procent av en årskull och ungefär 14 procent av dem som går första året i gymnasieskolan. I högre årskurser är det däremot ett av de mindre programmen med mindre än 2 procent av eleverna. IV ökade markant när nya behörighetskrav, godkända betyg i svenska, engelska och matematik, infördes 1998.

Tre år efter gymnasieskolan bedömer 40 procent av dem som gått ett program med krav på APU att de har ett målyrke, dvs. ett yrke som ligger i linje med det de utbildats för. Ytterligare 32 procent hade ett annat yrke. Omkring 10 procent bedriver studier. För elever som gått program utan krav på APU är siffrorna nästan de omvända, 63 procent har börjat högskolestudier inom fyra år.

Trots de problem som finns i gymnasieskolan i form av stress och avbrott är ändå ungdomarnas bedömning av sin gymnasietid övervägande positiv. Oavsett vilket program de gått är de tillfreds eller mycket tillfreds med att de fått lära sig arbeta självständigt i gymnasieskolan.

Kunskap, kompetens, kärnämnen

Det är enligt Gymnasiekommitténs mening avgörande att alla elever i gymnasieskolan skaffar sig en minsta gemensam kunskapsbas utöver den de fått i grundskolan. Därigenom läggs grunden för en ökad förståelse och samverkan mellan eleverna som de kan bära med sig in i vuxenlivet. Kärnkunskaperna kan hjälpa eleverna att genomskåda den värld de är en del av och ge dem redskap att orientera sig i den. Skall gymnasieskolan förbereda eleverna för att kunna hantera situationer i framtiden, som inte kan förutses, måste skolan bidra till att utveckla elevernas förmåga att lära från nya situationer, att kunna urskilja vad som är kritiskt och väsentligt samt handla efter det.

Gymnasieskolan uppdrag tycks alltmer handla om att skapa förutsättningar för att olika förmågor utvecklas hos ungdomarna. Det kan gälla allmänna förmågor som samarbetsförmåga, ansvarstagande, initiativförmåga, flexibilitet, reflekterande attityd, förmåga att kunna arbeta under osäkerhet, förmåga att söka, bearbeta och kritiskt granska information, kommunikativ förmåga, problemlösningsförmåga, kreativitet samt förmåga att lära. Dessa förmågor eller kompetenser kan inte utvecklas fritt från ett kunskapsinnehåll. Kompetenserna hänger samman med en situation och utvecklas i förhållande till ett ämnesinnehåll.

Kommittén diskuterar olika sätt att se på vad ett kärnämne är, men anser att det även i fortsättningen skall finnas kärnämnen som är definierade som kurser med urskiljbara mål och med en viss omfattning. Att kärnämneskurserna har ett omfång uttryckt i gymnasiepoäng får emellertid inte i framtiden lika litet som i dag betyda att alla elever skall ha samma kvantum undervisning. För de elever för vilka kärnämneskursen är första steget i ett karaktärsämne bör ämnet planeras med hänsyn till hela förloppet. Andra elever kan behöva både en annan uppläggning och mera tid.

Kärnämnenas totala omfång är i sig ett problem. Å ena sidan finns det höga ambitioner att ge alla en god grund för sitt kom-

mande liv i alla dess aspekter, å andra sidan måste det finnas ett tillräckligt stort utrymme kvar för det individuella valet och för de kunskaper i karaktärsämnen som eleverna behöver.

Kommittén diskuterar också om man skall markera att kärnämnen och karaktärsämnen skall integreras så långt möjligt genom att ändra benämningarna till *tillämpad* engelska, matematik osv. Kommittén stannar dock för att dagens benämningar skall användas även i fortsättningen. Kommittén diskuterar vidare eventuellt nya kärnämnen som exempelvis etik och moral.

Sammanfattningsvis föreslår kommittén samma kärnämnen som i dag med samma omfång som i dag, men med tillägg av en kurs i historia på 50 gymnasiepoäng. Historia bör huvudsakligen ha två syften. Dels skall ämnet ge en bakgrund till förståelsen av vår egen tid. Dels skall ämnet ge vissa insikter i kritiskt tänkande och granskning av uppgiftskällor. Naturkunskap är även fortsättningsvis ett kärnämne på 50 poäng. För att naturkunskapen skall få en större tyngd föreslår kommittén att ett naturvetenskapligt perspektiv skrivs in i sektorsmålen för samtliga sektorer.

Utgångspunkter för en ny struktur

För att finna utgångspunkterna för en ny struktur för gymnasieskolan analyserar Gymnasiekommittén ungdomars situation i samhället i dag samt arbetslivets krav på kompetens. Gymnasieskolans uppdrag såsom det framstår i skollag och läroplan har också analyserats i ett föregående kapitel. Utvärderingar och statistik rörande den nuvarande gymnasieskolan redovisas i kapitlet Erfarenheter av dagens gymnasieskola. Slutsatserna från dessa fyra inledande kapitel bildar grunden för de fortsatta överväganden som görs här för att komma fram till en ny struktur. I utredningsdirektiven finns punkter som direkt pekar mot strukturella förändringar, t.ex. kravet på bredare ingångar i gymnasieskolan.

Utgångspunkter för en ny struktur för gymnasieskolan sammanfattas av kommittén i följande punkter:

- Gymnasieskolan skall upplevas som något nytt.
- Gymnasieskolans struktur skall underlätta ett förverkligande av gymnasieskolans uppdrag.
- Den framtida gymnasieskolans struktur och mål skall bidra till en utveckling av arbetsformerna.

- Den framtida gymnasieskolan skall förutse och beakta förändringar i samhälle och arbetsliv som har konsekvenser för människors behov av kompetens.
- Alla studievägar i den framtida gymnasieskolan skall ha utrymme för en gemensam kärna av kunskaper och för karaktärsämnen.
- Gymnasiutbildningen skall ge grunden för bredare kompetensområden.
- I den framtida gymnasieskolan skall fokuseringen på delar tonas ner till förmån för helheten.
- Gymnasiutbildningen skall vara i princip minst 3-årig.
- Strukturen skall ge utrymme för lokala variationer.
- Strukturen skall vara flexibel och också innehålla möjligheter till individuella lösningar.
- Eleverna skall ha möjlighet att göra individuella val.
- Strukturen skall underlätta elevernas inflytande.
- Alla elever bör få möjlighet till lärande i arbetsliv och samhälle.
- Gymnasieskolans struktur skall bidra till en jämnare fördelning av pojkar och flickor samt av elever med olika social och etnisk bakgrund på de olika studievägarna.
- Den nya strukturen skall leda till breddad rekrytering till högskolan.

Den framtida gymnasieskolans struktur

Gymnasiekommittén föreslår en struktur för den framtida gymnasieskolan som utgår från dagens gymnasieskola och som samtidigt innebär en vidareutveckling av denna. Strukturen bygger på en princip om successiva val. Eleverna skall ha stora möjligheter att välja – och få sina val tillgodosedda – samtidigt som utbildningen blir mera sammanhållen än den är i dag. Den struktur som föreslås för den framtida gymnasieskolan skall gälla såväl kommunala som enskilda skolor, dvs. de som nu kallas fristående skolor, vilka har offentligt stöd.

Gymnasiekommitténs motiv för förslaget om en struktur med successiva val är att eleverna i en sådan gymnasieskola kan få ett bättre underlag för sina studieval och kan skjuta upp vissa val tills de kunnat få mera kunskap om vilka alternativ det finns att välja mellan och vad dessa innebär.

Kommittén föreslår åtta ingångar till gymnasieskolan. Dessa är Servicesektorn, Individ- och samhällssektorn, Kultur- och kommunikationssektorn, Ekonomi- och samhällssektorn, Bygg- och fastighetssektorn, Natur- och samhällssektorn, Teknik- och produktionssektorn samt Teknik- och designsektorn. I kapitel 9 redovisar kommittén sina motiv för förslaget om sektorer.

Servicesektorn riktar sig till ungdomar som är intresserade av ett utåtriktat arbete inom tjänstesektorn, dvs. den sektor som för närvarande ensam svarar för nästan tre fjärdedelar av sysselsättnings-tillväxten. Exempel på framtida yrkesområden är arbeten inom restaurang, hotell, turistnäring, teknisk support, kundtjänst, handel, person- och varutransporter. Hantverk där service är en viktig utgångspunkt hör också hit.

Individ- och samhällssektorn riktar sig till elever som vill arbeta med och för människor. Denna del av arbetsmarknaden kommer att ha stora och växande rekryteringsbehov under lång tid framöver. Exempel på framtida yrkesområden är dels arbeten inom polisväsendet, hälso- och sjukvården, dels arbeten inom förskola, skola och socialtjänst. Hantverk som innebär arbete med människor kan ligga här.

Kultur- och kommunikationssektorn riktar sig till elever som är intresserade av att utveckla sina kunskaper inom kultur, humaniora, språk och media, antingen tekniskt – praktiskt eller mera teoretiskt. Konsthantverk hör hit.

Ekonomi- och samhällssektorn riktar sig till ungdomar med ett brett samhällsvetenskapligt intresse och syftar bl.a. till att utveckla förmågan att förstå sambanden mellan ekonomi och samhällsvetenskap, att utveckla redskap att formulera, analysera och lösa problem. Utbildningen avser också att belysa internationella frågor.

Bygg- och fastighetssektorn riktar sig till elever som har ett intresse för praktisk byggverksamhet, arkitektur och samhällsplanering. Sektorn förbereder för arbeten inom planering/projektering, produktion och förvaltning av byggnader och infrastruktur i form av vägar m.m. samt olika bygghantverk.

Natur- och samhällssektorn riktar sig till elever med intresse för naturvetenskaper, människan, samhället, ekologi och våra naturresurser. Exempel på framtida yrkesområden är hela det naturvetenskapliga och matematiska fältet, med yrken som exempelvis läkare, lärare, forskare, miljö- eller systemvetare, där gymnasie-studierna förbereder för studier i högskolan. Sektorn vetter också mot hela skogs- och naturbruksnäringen, där det ibland kan vara

möjligt att få en anställning direkt efter studierna i gymnasieskolan, men där det också kan krävas eftergymnasiala studier för dem som vill bli t.ex. agronomer, lantmätare, hortonomer eller veterinärer.

Teknik- och produktionssektorn riktar sig till elever som är intresserade av kunskaper inom industriell produktion, underhåll, service och installation. Också hantverk med teknisk anknytning omfattas. Ekonomiskt är den varuproducerande industrin en väsentlig del av det svenska samhället. Kännetecknande för verksamhetsområdet är ett ständigt utvecklat teknikinnehåll och en vidgad teknikspridning och specialisering. Utbildningen ger en grundläggande yrkesförberedande teknisk kompetens.

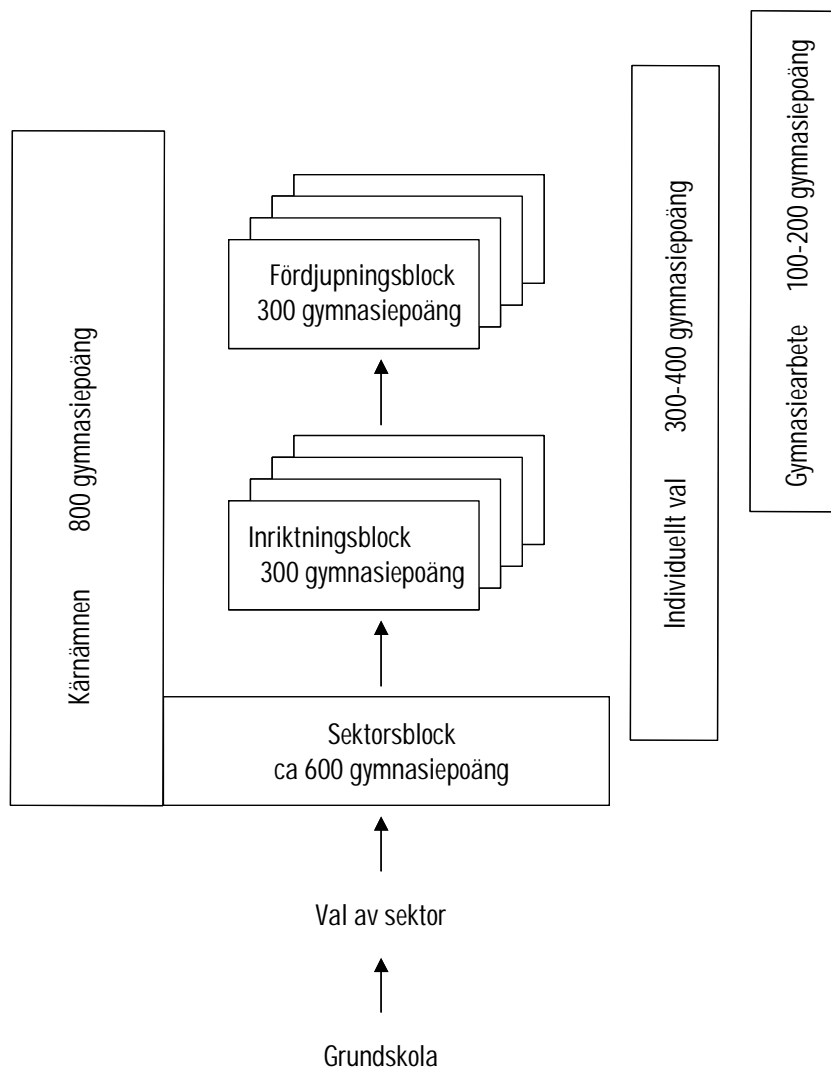
Teknik- och designsektorn riktar sig till elever som är intresserade av en tvärvetenskaplig utbildning med tonvikt på nyskapande teknik. Utbildningen syftar till att stimulera intresset för teknik och teknikutveckling, något som innefattar ett samhällligt, humanistiskt perspektiv där även det estetiska tänkandet är en viktig del.

Kommitténs förslag om individuell studiegång redovisas längre fram i kapitlet.

Strukturmodellen

Efter en bred ingång i var och en av sektorerna följer en successiv specialisering genom val av block. Var och en av sektorerna organiseras i minst fem delar, ett sektorsblock, ett inriktningsblock, ett fördjupningsblock, elevens individuella val samt Gymnasiearbete. Varje elevs studier innefattar också såsom nu kärnämnen, vilka i möjligaste mån skall integreras med studierna i de olika blocken men de ingår inte i blocken.

Här följer en figur som visar kommitténs förslag till struktur. I denna anges också hur många gymnasiepoäng vart och ett av inslagen i studiegången kommer att omfatta enligt kommitténs förslag.

Gymnasiekommitténs ambition är att den framtida gymnasieskolan skall ha en fast yttre struktur som ger stadga i studiegången och underlättar valprocessen men som inåt ger incitament till en utveckling av undervisningen samt valfrihet och nya kombinationsmöjligheter för eleverna. Kommittén föreslår därför att kurser inordnas i block.

Genom blocksystemet kommer eleverna att veta att de får en utbildning som ger förberedelse för vissa högskolestudier eller för arbete inom vissa delar av arbetsmarknaden. Också för avnämarna kommer det att vara tydligare vilken kompetens eleverna har med sig från gymnasieskolan. Blocken torde därmed likna det som i dag motsvaras av inriktningar och tidigare av grenar.

Det som kommittén dessutom eftersträvar med block – och som inte automatiskt uppstår genom ett utbud av kurspaket – är att det skapar större förutsättningar för samarbete mellan ämnesområden och lärare, och därmed att eleverna får ett bättre sammanhang i studierna. Blocken bör därför konstrueras så att de ger impulser till ämnesövergripande arbetsformer.

Studierna inom var och en av sektorerna inleds med ett sektorsblock. Kommitténs avsikt är att eleverna härigenom skall få kunskaper som hänför sig till en bredare sektor av arbetsmarknaden än vad dagens jämförelsevis specialiserade program ger.

De inledande sektorsblocken bör bestå av integrerade karaktärsämneskurser som ger kompetenser gemensamma för de delar av arbetsmarknaden och för de högskolestudier som resterande del av studiegången i gymnasieskolan avser att förbereda eleven för. Det för respektive sektor gemensamma blocket skall *både* fungera som en introduktion till studierna inom hela sektorn *och* ge en grund för elevernas val av inriktningsblock. Respektive sektorsblock kan därför också komma att innehålla ”riktade” karaktärsämnen, dvs. sådana som siktar mot inriktningsblocken inom respektive sektor och som därför kan vara alternativa.

Sektorsblocket skall således innehålla det som utifrån dessa ambitioner bör vara gemensamt inom sektorn och som det är lämpligt att eleverna möter under inledningen av sina studier. Någon eller några kärnämneskurser bör också studeras samtidigt med sektorsblocket, eftersom de behövs som en grund för de fortsatta studierna inom sektorn.

Det är viktigt att eleverna får påbörja sina studier av karaktärsämnen under den första tiden i gymnasieskolan. Det finns två skäl för det. Det ena är att eleverna oftast valt en utbildning av intresse för vissa ämnesområden och det är avgörande för deras studieframgång att det är med dessa som studierna börjar. Det andra skälet är att sektorsblocket syftar till att ge breda grundkunskaper inom sektorn.

Sektorsblocket omfattar tillsammans med kärnämnen elevernas första studieår. Proportionerna mellan karaktärsämnen och kärnämnen kommer att variera från sektor till sektor. Under den andra terminen väljer eleverna sitt inriktningsblock. Genom att eleven bestämt sig för en inriktning kan senare delen av elevens studier i sektorsblocket anpassas till valet. Det betyder att det första studieåret inte är fullt ut gemensamt för alla eleverna inom sektorn.

Inriktningsblocket bygger vidare på de kunskaper eleven tillägnat sig under sektorsblocket och utgör i normalfallet det andra steget under elevens studiegång. Det innehåller antingen ämnen riktade mot en något precisare del av arbetsmarknaden än vad sektorsblocket gör eller ämnen som kan leda vidare till eftergymnasiala studier.

Inriktningsblock skall innehålla en eller flera karaktärsämneskurser på sammanlagt 300 gymnasiepoäng. Block som innehåller yrkeskurser skall helt eller delvis kunna arbetsplatsförläggas. Samtidigt studerar eleverna kärnämneskurser.

Inriktningsblocken kommer att kunna vara sammansatta på olika sätt.

Kommittén redovisar i kapitlet Innehållet i de åtta sektorerna, exempel på inriktningsblock som kan finnas i den framtida gymnasieskolan. För ett definitivt förslag om inriktningar fordras ett kursplanearbete, som bör ankomma på Skolverket. Kommittén förutsätter att regeringen skall fastställa vilka nationella inriktningar som skall finnas.

Utöver nationellt beslutade inriktningsblock kan det finnas lokalt beslutade inriktningsblock. Dessa skall bestå av nationellt fastställda kurser som kombineras på ett annat sätt än de nationellt beslutade inriktningsblocken. De bör kunna komma till på initiativ av enskilda elever, lärare, skolledare, företrädare för den lokala arbetsmarknaden eller det universitet eller den högskola med vilken kommunen samarbetar i ett regionalt utvecklingscentrum. Härigenom skapas betydande utvecklingsmöjligheter för skolorna.

Det kommer att finnas inriktningsblock som kan vara en lämplig fortsättning på sektorsblocket inom flera sektorer. Till vilken sektor det knyts bör avgöras av respektive huvudman. Man kan uttrycka det så att inriktningsblocken inte "ägs" av en sektor på det sätt som inriktningarna hör till ett program i dagens gymnasieskola.

Som namnet antyder avser *fördjupningsblock* att ge eleverna fördjupade kunskaper inom de ämnes- eller yrkesområden som eleverna påbörjat genom sina studier i sektorsblocket och inriktningsblocket. Fördjupningsblocken bör omfatta 300 gymnasiepoäng. Samtidigt studerar eleverna kärnämnen.

Det bör också kunna finnas lokalt beslutade fördjupningsblock.

Liksom inriktningsblock skall också fördjupningsblock som innehåller yrkeskurser kunna förläggas till en arbetsplats. Det bör också vara möjligt att arbetsplatsförlägga hela fördjupningsblocket.

Det för varje elev *individuella valet* består av en eller flera kurser på sammanlagt 300 eller 400 gymnasiepoäng. I detta fall är det eleven som avgör sammansättningen av kurser och omfattningen (se nedan om omfattningen av Gymnasiearbetet).

Syftet med det individuella valet är att eleven skall kunna få vanliga eller ovanliga kombinationer i förhållande till de tidigare studierna eller en ytterligare fördjupad kompetens inom tidigare studerade ämnen/yrkesområde. Ett annat alternativ är att eleven använder det individuella valet för att studera ämnen som krävs för det som nu heter särskild behörighet för någon högskoleutbildning eller för att tillgodose ett annat individuellt intresse.

Gymnasiekommittén föreslår att eleverna gör ett *Gymnasiearbete*, med det nuvarande projektarbetet som förebild, som bör omfatta minst 100 och högst 200 gymnasiepoäng (jämför det individuella valet som föreslås omfatta 300–400 gymnasiepoäng). Det är eleven som avgör om Gymnasiearbetet skall omfatta 100 eller 200 gymnasiepoäng.

Planeringen av Gymnasiearbetet bör påbörjas under det andra studieåret och genomföras i anslutning till det område eleven väljer som fördjupning. Gymnasiearbetet kommer att kunna vara av olika karaktär beroende på om en elev fördjupar sig inom ett yrkesfält eller om det t.ex. är ett utredningsarbete inom "akademiska" ämnesområden. Om en elev samarbetar med andra elever när han eller hon genomför sitt Gymnasiearbete måste det gå att urskilja vad den enskilde eleven gjort. Ett system med opposition mellan elever om deras Gymnasiearbete bör ingå.

På samma sätt som projektarbetet i dag bör Gymnasiearbetet bedömas av fler än en lärare, t.ex. av en lärare och en medbedömare från högskolan respektive från relevant del av arbetsmarknaden.

Innehållet i de åtta sektorerna

Kommittén utgår från att innehållet i sektorerna kommer att fastläggas genom att sektorernas och inriktningsblockens namn anges i lag respektive förordning. Det närmare innehållet kommer sedan att preciseras genom Skolverkets kursplanarbete. Kommittén belyser sina intentioner med de åtta sektorerna genom att i kapitel 10, Innehållet i de åtta sektorerna, beskriva ett tänkt innehåll. Varje sektor bör ha sektorsmål eller en motsvarande text som anger de kompetenser som är särskilt viktiga för sektorn ifråga. En sektor hålls inte bara samman av sektorsmålen utan också av det gemensamma sektorsblocket under första året.

För de åtta sektorerna anges förutom ett huvudsakligt innehåll också tänkbara inriktningsblock och exempel på tänkbara fördjupningsblock. Totalt nämns 35 olika inriktningsblock av vilka en del kan förekomma på flera sektorer. Hantverk är ett inriktningsblock som kan finnas på de flesta sektorer. Lokalt kan man "låna" ett inriktningsblock från en annan sektor och införliva det. Ett sådant lån ökar bredden i sektorn och möjliggör otraditionella kombinationer.

Studie- och yrkesvägledning utgör ett viktigt inslag för att ge gymnasieskolans elever resurser att orientera sig på en föränderlig och alltmer kunskapsintensiv arbetsmarknad. Vägledning, information och annat stöd behövs inför det successiva valet, om tiden i gymnasieskolan skall bli en bra förberedelse inför inträdet i arbetslivet. Studie- och yrkesvägledning är ett gemensamt ansvar för skolans olika befattningshavare för vilket rektorn har huvudansvaret. Olika personalkategorier måste samverka, varvid vägledaren bör ha en strategisk roll.

Kunskapens byggstenar

Utgångspunkten i kapitel 11 Kunskapens byggstenar är dagens 854 kurser som är organiserade i 132 olika ämnen. Gymnasiekommitténs ambition är att skapa en sådan struktur att helheten snarare än delarna framhävs. Kommittén menar att det behövs byggstenar motsvarande dagens kurser för att bygga upp strukturen. Däremot behöver dessa byggstenar inte se ut som dagens kurser och inte ha samma omfattning som de. Tvärt om bör de ha en större omfattning än vad dagens kurser vanligtvis har. Den minsta enheten bör i

de flesta fall motsvara åtminstone en månads heltidsarbete, dvs. minst 100 gymnasiepoäng.

Sektorsblocken kommer vanligen att omfatta 600 poäng. Det lämnar ett utrymme om 200 poäng kärnämnen under första året. Kärnämnen bör integreras med sektorsblocket till ett gemensamt första år och utgöra en helhet för eleverna. Inom ramen för sektorsblocket kan också finnas alternativa kurser som knyter an till de kommande inriktningarna.

Inriktningsblockens uppgift är att ge kunskaper inom ett mera avgränsat kunskapsområde. Den tänkta omfattningen är 300 poäng. Inriktningsblocket kan bestå av en, två eller tre kurser. Kommittén föreställer sig att många av inriktningsblocken på yrkessidan kommer att bestå av en kurs på 300 poäng. På inriktningsblock som syftar till en särskild behörighet i högskolan kommer det att vara vanligare med tre 100-poängskurser.

Fördjupningsblockens syfte är att ge mer specialiserade kunskaper inom ett område. De kan vara knutna till ett bestämt inriktningsblock, en bestämd sektor eller mera allmänna, t.ex. studieförberedande. Omfattningen är densamma som för inriktningsblocken, dvs. 300 poäng, vilket innebär att de i teknisk mening är utbytbara.

Lokala kurser har visat sig ha en mycket varierande kvalitet. De skapar också problem för elever som i efterhand vill göra prövning på en sådan kurs, eftersom de inte alltid går att återskapa. Gymnasiekommittén föreslår därför att lokala kurser inte skall finnas i fortsättningen. Kommittén vill betona att det lokala initiativet inte försvinner med de lokala kurserna. Möjligheten till lokala profileringar inom ramen för de nationella kurserna är redan stor i dagens system och förväntas bli större i framtiden. När det finns ett genuint behov av en ny kurs i gymnasieskolan bör man lokalt ta initiativ till att denna fastställs som nationell kurs av Skolverket med den kvalitetsgaranti detta innebär.

Betyg och examen

Gymnasiekommittén har haft i uppdrag att utreda och föreslå *om och hur* ett ämnesbetygssystem kan införas i gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning. Kommittén skall utforma ett förslag som, med bibehållande av nuvarande antal betygssteg, minskar betygsstressen i den gymnasiala utbildningen och skapar förutsätt-

ningar för en bättre helhetssyn på elevernas kunskapsutveckling”. Gymnasiekommittén tolkar sitt uppdrag så att ett förslag om den framtida gymnasieskolans struktur och därmed sammanhängande frågor också innefattar ett för den kommande gymnasieskolan passande betygssystem.

Gymnasiekommittén sammanfattar sin syn på förändring av betygssystem på följande sätt.

För det första skall en ändring av gällande betygssystem vara *nödvändig som en konsekvens av andra förändringar och därmed lätt att motivera för såväl lärare som elever och deras föräldrar*.

För det andra skall betygssystemet *anpassas till gymnasieskolans struktur*. I detta fall innebär det att kommitténs förslag till betygssystem skall utgå från den struktur för den framtida gymnasieskolan som kommittén föreslår, dvs. att utbildningen organiseras i block som består av en eller flera kurser.

För det tredje är det en fördel om betygssystemet också är tillämpligt för *gymnasial vuxenutbildning*, eftersom det underlättar för elever som vill bygga på sina gymnasiestudier i komvux. För gymnasial vuxenutbildning är ett bibehållande av kursbetygen angeläget. Principen för vuxna studerande är att de måste kunna studera endast den *del* av ett ämne, dvs. den kurs, som de behöver och vid den tidpunkt som är lämplig för dem.

För det fjärde skall en förändring av betygssystemet ske med så lång *framförhållning* att det finns nödvändiga förutsättningar för genomförandet. Det innebär att Skolverket skall hinna göra betygskriterier och eventuellt allmänna råd. Det skall finnas tid för skolor, skolledare och lärare att bli förtrodda med systemet. Det skall finnas tid för högskolesystemet att anpassa reglerna såvida betygen skall användas för behörighetsbedömningar och urval och för att göra dessa regler kända för dem som kommer att bli föremål för dem.

Gymnasiekommitténs förslag är, att eftersom gymnasieskolan även framgent består av kurser, att kursen utgör grunden för betygsättning. Samtidigt blir kurserna mera omfattande än i dagens gymnasieskola – endast undantagsvis mindre än 100 gymnasiepoäng och ofta lika stora som ett block, dvs. på 300 gymnasiepoäng. Detta innebär att betyg på kurs i flertalet fall också innebär betyg på ämne.

Gymnasiekommittén menar att de sammanlagda förslagen till struktur och betyg kommer till rätta med merparten av de nackdelar som dagens system med kursbetyg innebär. Det blir inte

längre en fragmentisering och trivialisering av undervisningen. Lärare får bättre underlag för att sätta betyg genom att de träffar eleverna under längre tid – provhysterin kan undvikas och stressen minska. Lärarna får större förutsättningar att samarbeta. Antalet kursbetyg i elevernas slutbetyg kommer att minska betydligt.

Några av nackdelarna med dagens system kommer emellertid att kvarstå, om än i minskad grad. Ett slutbetyg kommer att kunna innehålla flera betyg i samma ämne, t.ex. i matematik, men troligen inte så många i samma ämne som i dag. Risken finns att betygsstress och intresse för konkurrenskomplettering blir kvar för elever som siktar på högskoleutbildningar med stor konkurrens om platserna.

Benämningen på betygsstegen är i dag Icke Godkänd, Godkänd, Väl godkänd och Mycket väl godkänd. Det finns elever som uppfattar betygen som en bedömning av deras person, vilket är särskilt bekymmersamt då de får betyget Icke godkänd. Gymnasiekommittén förslår att benämningen på betygen ändras till att sluta på -t, dvs. Icke godkänt, Godkänt, Väl godkänt och Mycket väl godkänt.

Enlig de nu gällande bestämmelserna får elever *slutbetyg* när de gått igenom ett nationellt eller specialutformat program och fått betyg i alla kurser som ingår i elevens studieväg. Det spelar däremot inte någon roll vilka betygen är. Betygen kan t.ex. vara IG (Icke godkänd). Studieresultaten bland elever som fått slutbetyg kan vara högst skiftande. En elev som gått individuellt program (IV) får slutbetyg efter att ha fullföljt den plan som lagts upp för eleven.

Om man saknar betyg i någon kurs som ingår i studieprogrammet får man i stället ett *samlat betygsdokument*. Om man saknar betyg i någon kurs kan man alltså ha gått alla tre åren men ändå inte ha "slutfört" gymnasieskolan. Samlat betygsdokument får man också om man flyttar eller avbryter sina studier.

Gymnasiekommittén föreslår att alla elever – oavsett hur många poäng de uppnått – skall få *avgångsbetyg* när de avslutat sina gymnasiestudier. Ambitionen är att så många elever som möjligt uppnår godkända betyg i samtliga kurser och får ett avgångsbetyg som innehåller 2 500 gymnasiepoäng. Kommittén vill samtidigt understryka att det är bättre att elever med skolproblem går kvar i gymnasieskolan och får stöd för att nå så långt som möjligt i stället för att de ger upp och avbryter gymnasiestudierna i förtid. Efter som elever kommer att få avgångsbetyg med olika antal gymnasie-

poäng bör det av avgångsbetyget också framgå det totala antalet poäng som utbildningen i gymnasieskolan normalt omfattar, dvs. 2 500 gymnasiepoäng.

Samlat betygsdokument bör elever få som avbrutit sin gymnasieutbildning vid en skola – antingen för att flytta till en annan skola eller av andra skäl.

Gymnasiekommittén förordar att elever skall kunna få ett bevis på *gymnasieexamen*. För den enskilde eleven bör detta kunna bli ett erkännande från samhället att ansträngningarna under gymnasieåren varit framgångsrika. För blivande arbetsgivare kan examensbeviset underlätta en bedömning av den arbetssökandes kompetens och för högskolor – både i Sverige och utomlands – ett bevis på att vederbörande uppfyller de grundläggande förutsättningarna för att kunna bli antagen.

Gymnasiekommittén har övervägt vilka krav som bör ställas på en elev för att han eller hon skall få gymnasieexamen och menar att det är rimligt att eleven fått godkänt resultat på åtminstone 90 procent av de 2 500 gymnasiepoäng som utbildningen i gymnasieskolan normalt omfattar. Eleven bör således för att få gymnasieexamen ha fått minst godkänt i lägst 2 250 gymnasiepoäng, däribland godkänt betyg på Gymnasiearbetet.

Individuell studiegång i gymnasieskolan

I kapitlet Individuell studiegång i gymnasieskolan tar kommittén upp frågor i anslutning till det nuvarande individuella programmet (IV). I dag omfattar det individuella programmet för merparten av eleverna ett helt år trots att de saknar godkänt betyg från grundskolan i endast ett eller ett par ämnen. Alltför många elever lämnar dessutom gymnasieskolan för gott efter ett år på IV som endast delvis kommit att fungera som tänkt. Elevernas rättsliga ställning har, enligt kommitténs uppfattning, varit för svag, bl.a. avseende deras möjligheter att påverka omfattningen av studierna. Till skillnad från vad som gäller för övriga program saknas regler om garanterad undervisningstid.

Kommitténs huvudsakliga inställning är att elever, som saknar behörighet i ett eller ett par av de behörighetsgivande ämnena skall få en individuell studiegång som gör det möjligt att läsa in det eller de saknade ämnena från grundskolan och samtidigt successivt påbörja de ordinarie gymnasiestudierna på sektorn. Kommittén vill

skapa en gymnasiestruktur som uppmuntrar alla elever att lära sig så mycket som möjligt. Kommittén föreslår därför ett system där eleverna så långt möjligt kan påbörja de reguljära studierna inom sektorn samtidigt som de reparerar bristerna från grundskolan. I vilken takt och omfattning som eleverna kan följa med i sektorns reguljära studiegång kommer att skifta från elev till elev. Detta kommer att ställa höga krav på skolledningens förmåga att organisera utbildningen, men innebär samtidigt att eleverna inte uteslås från möjligheten att ta del av gymnasiekurser.

Alla elever, såväl behöriga som obehöriga, skall enligt kommitténs förslag, omfattas av rätt till heltidsstudier i gymnasieskolan. För obehöriga elever gäller att de skall ha en rätt att bli preliminärt antagna på vald sektor. När de läst in det eller de behörighetsgivande grundskoleämnena där de saknar godkända betyg övergår den preliminära antagningen till att bli definitiv. Arbetslagen i gymnasieskolan måste förstärkas med den breda kompetens som i dag finns på de individuella programmen. Det flexibla arbetssätt och de otraditionella pedagogiska metoder som utvecklats där måste fortsätta att utvecklas inom ramen för de åtta sektorerna och spridas som goda exempel.

Kommittén är medveten om att det finns behov av särlösningar för ett fåtal elever, t.ex. elever som nyligen kommit till Sverige och behöver undervisning i svenska. För dessa elever måste det, liksom i dag, finnas möjlighet till sådan undervisning inom ramen för gymnasieskolan.

Det finns också andra grupper av elever, för vilka det kan finnas behov av mer permanenta särlösningar. För dessa elever gäller att skolan ensam eller tillsammans med andra samhällsorgan, exempelvis socialtjänst, hälso- och sjukvården eller arbetsmarknadsmyndigheter, finner lämpliga lösningar. Viktigt är att även dessa elever omfattas av gymnasieskolans uppdrag och erbjuds en verksamhet med hög kvalitet.

För ungdomar i gymnasieåldern som av olika skäl lämnat eller aldrig påbörjat studier i gymnasieskolan bör kommunens uppföljningsansvar förtydligas så att det i skollagen klart framgår skyldighet för kommunen att informera sig om var ungdomar som aldrig påbörjat eller avbrutit gymnasiestudierna befinner sig och vad de är sysselsatta med. Dessa ungdomar skall kontinuerligt erbjudas utbildning i gymnasieskolan.

Att lära i arbetslivet

Gymnasiekommittén skall enligt sina direktiv bl.a. föreslå hur samverkan mellan skola och arbetsliv kan utvecklas samt hur ett ökat inslag av lärande i arbetslivet i gymnasieskolan bör utformas. En ökad integration mellan arbete och lärande kan utöver att förmedla kunskaper och färdigheter inom yrkesområdet, även bidra till en fortsatt socialiseringsprocess och skapa motivation för och realism i den aktuella utbildningen hos eleverna.

APU innebär att delar av den yrkesförberedande utbildningen sker på en arbetsplats. Av dagens program har 13 krav på APU. Skolhuvudmannen ansvarar för anskaffandet av APU-platser samt för att platserna uppfyller kvalitetskraven. Även på de fyra övriga programmen får utbildningen arbetsplatsförläggas efter lokalt beslut.

LIA (Lärande i arbetslivet) är ett nytt koncept för att lära i arbetslivet som i dag genomförs som försöksverksamhet. I huvudsak innebär försöksverksamheten att eleverna får utbildning i yrkesämnen motsvarande 700 poäng under minst 30 veckor förlagda till en arbetsplats.

Alla elever i gymnasieskolan bör enligt Gymnasiekommitténs mening få möjlighet att lära i arbetslivet genom APU eller annan verksamhet som planeras i samråd med det lokala arbetslivet. Kontakter med arbetslivet bör förekomma redan under det inledande sektorsblocket, dvs. innan eleverna valt mer yrkesförberedande respektive studieförberedande inriktningsblock. Elever som väljer mer yrkesförberedande inriktnings- och fördjupningsblock bör sammantaget få minst 15 veckor APU. För övriga elever anges inte någon bestämd omfattning. Utlandsförlagda praktik- och utbildningsinslag bör stimuleras och hinder att delta bör undanröjas.

Kvaliteten i yrkesutbildningen bör stärkas genom att dagens APU och LIA fortsätter att utvecklas parallellt under de närmaste åren. Särskild uppmärksamhet bör riktas mot handledarfrågan inom alla former av lärande i arbetslivet. Både rekrytering och utbildning samt villkor för handledare bör övervägas. Lärarnas möjligheter att besöka eleverna på arbetsplatserna är en viktig kvalitetsfaktor. Skolhuvudmännen bör stödja denna strävan.

Om erfarenheterna av försöksverksamheten med LIA blir goda bör LIA integreras i den struktur som kommittén föreslår. Möjligheten att integrera APU och LIA i en enhetlig, men flexibel form för lärande i arbetslivet bör övervägas i framtiden.

Den möjlighet som i dag finns inom ramen för det individuella programmet att genom lärlingsutbildning förena en anställning som syftar till yrkesutbildning med studier av kurser i gymnasieskolan bör finnas kvar även i framtiden.

Lokalt samråd med arbetsmarknadens parter i fråga om utbildning inom studievägar med yrkesämnen bör göras obligatoriskt men formerna för detta bör inte bindas nationellt.

Elevernas val och kommunernas utbud av gymnasieutbildning

Gymnasiekommittén har enligt sina direktiv i uppdrag att överväga formerna för hur alla studievägar kan göras tillgängliga för elever i hela landet och de ekonomiska konsekvenserna av detta. Kommittén har även i uppdrag att skapa incitament för ökad kommunal samverkan inom gymnasieskolan.

Det utbud kommunen erbjuder sina ungdomar skall i dag bestå av ett allsidigt urval av nationella program. Kommunen skall anpassa antalet platser på de olika programmen och deras inriktningar med hänsyn till elevernas önskemål. Kommunernas erbjudande om nationella program kan antingen ske genom att kommunen anordnar utbildningen själv eller genom att kommunen sluter samverkansavtal med en annan kommun som anordnar utbildningen. En elev har i dag rätt att söka alla nationella program, men är ej garanterad plats. Knappt 85 procent av eleverna får i dag sitt förstahandsval av program tillgodosett.

Utgångspunkten för Gymnasiekommitténs överväganden har varit att skapa en större valfrihet för eleverna att få gå önskad utbildning utan att detta inkräktar på andra elevers rätt att få utbildning. Elevernas önskemål om utbildning skall i största möjliga utsträckning styra gymnasieskolans organisation. Elevernas val från grundskolan avser val av sektor. Enligt kommitténs förslag är hemkommunen skyldig att se till att eleven får plats på vald sektor. Eftersom det inte är troligt att alla kommuner kommer att kunna anordna alla sektorer själva måste det ske i samverkan med andra kommuner. Förutom kommunal samverkan förutsätter detta också en tydlig informationsplikt gentemot eleven. Kommuner kan också sluta avtal med enskilda skolans huvudmän.

En elev skall enligt Gymnasiekommitténs uppfattning alltid kunna söka utbildning också utanför hemkommun eller sam-

verkansområde, även om utbildningen finns hemma. En sådan sökande tas emot endast i mån av plats.

Eleverna väljer inriktningsblock under den andra terminen av det första gymnasieåret. Varje elev har rätt att inför år två söka samtliga nationella inriktningsblock som kan vara en lämplig fortsättning på den sektor de börjat. Huvudmannen skall anpassa sitt utbud med hänsyn till elevernas önskemål och garantera att de elever som inte får plats på det sökta inriktningsblocket får plats på annat inriktningsblock inom kommunens gymnasieskola. Elev som påbörjat sina studier på en sektor har rätt att liksom i dag fullfölja utbildningen där hon eller han blivit antagen. Om det önskade inriktningsblocket inte finns i hemkommunen eller samverkansområdet får eleven söka utbildningen i en kommun där inriktningsblocket anordnas och skall då i fråga om rätt till utbildningen jämföras med eleverna i den kommunen eller dess samverkansområde. Med dessa jämföras även elever från en annan kommun som redan påbörjat sin utbildning inom anordnarkommunen eller dess samverkansområde.

Ytterligare specialisering skall enligt Gymnasiekommitténs förslag ske genom val av fördjupningsblock. Elever bör ha möjlighet att välja bland de fördjupningsblock som kan vara en lämplig fortsättning på valt inriktningsblock. Kommunerna bör anpassa utbudet med hänsyn till elevernas önskemål, men har ingen skyldighet att garantera plats på valt block.

Om en elev efter genomgången sektors- eller inriktningsblock fortsätter sin utbildning hos annan huvudman övergår ansvaret för eleven till den nye huvudmannen.

Ett drygt 100-tal specialutformade program och lokala inriktningar på nationella program har genom beslut av regeringen fått ställning som riksrekryterande utbildningar. Gymnasiekommittén föreslår att vissa utbildningar eller delar av utbildningar i den föreslagna strukturen skall kunna göras riksrekryterande i särskild ordning efter beslut av regeringen eller Skolverket. Beslutet bör gälla för fem år i taget och avse väsentligt färre utbildningar än i dag. I samband med att en ny gymnasiestruktur införs bör alla gamla beslut om riksrekrytering upphöra att gälla.

Den riksrekrytering som för närvarande finns beträffande utbildning som är speciellt anpassad för ungdomar med svåra rörelsehinder (Rh-anpassad utbildning) bör gälla även fortsättningsvis. Motsvarande gäller för utbildning för döva och hörselskadade. Gymnasiekommittén ser heller ingen anledning att ändra de regler

som ger Skolverket möjlighet att efter samråd med Riksidrottsförbundet besluta om riksrekryterande idrottsutbildningar.

Samma förhållande bör enligt Gymnasiekommitténs mening gälla även för enskilda skolor, dvs. enskilda skolor bör även i framtiden omfattas av riksrekrytering.

Den ökade möjligheten att söka utbildning i annan kommun, även om utbildningen finns i elevens hemkommun, bör föranleda en begränsning i kostnaden för den kommun vars elev väljer, och kommer in på, en utbildning (sektor, inriktningsblock eller fördjupningsblock) utanför samverkansområdet. Begränsningen bör utformas så att den ersättning en sådan kommun skall betala till anordnande kommun högst uppgår till den kostnad som hemkommunen själv har för motsvarande utbildning.

Kommunerna bör samverka regionalt om gymnasieskolan för att garantera gymnasieskolans elever ett stort och allsidigt utbud med ansvar speciellt för lågfrekventa utbildningar. Det är också troligt att samverkan kan leda till högre kvalitet i utbildningen genom att olika kommuner kan specialisera sig på vissa komplexa eller dyrbara utbildningar och fördela utbildningarna mellan sig.

Från gymnasieskolan till eftergymnasiala studier

Regeringen har antagit det långsiktiga målet att 50 procent av en årskull skall ha påbörjat högskolestudier vid 25 års ålder. Detta och behovet av en breddad rekrytering till högskolan har varit viktiga utgångspunkter för kommitténs förslag. Det visar sig att den sociala snedrekryteringen till högskolestudier börjar med valen av studieväg i gymnasieskolan.

I dag måste elever redan i grundskolan – vid valet av program i gymnasieskolan – avgöra om de skall förbereda sig för högre studier eller om de skall sikta på förvärvsarbete direkt efter gymnasieskolan. Gymnasiekommitténs förslag till struktur innebär att detta val skjuts upp ett år och att det därefter kan ”korrigeras” om eleven får en förändrad syn på sin egen förmåga och sina intressen. I dag finns en ”kungsled” till högskolan, nämligen det naturvetenskapliga programmet. Genom kommitténs förslag till struktur kommer det att finnas många ”kungsleder” genom den framtida gymnasieskolan till högskolan.

Den framtida gymnasieskolan kommer i likhet med den nuvarande gymnasieskolan att innebära att alla elever kommer att ha

möjlighet – oberoende av studieväg – att uppnå vad som i dag kallas grundläggande behörighet. De kunskaper som fordras för detta överensstämmer med dem som alla människor behöver för att kunna ta till vara sina medborgerliga rättigheter och påverka sitt eget liv.

Gymnasiekommitténs förslag till struktur för den framtida gymnasieskolan innebär att elever på alla sektorer skall kunna göra sådana val att de fyller kraven för det som nu kallas särskild behörighet inom respektive utbildningsinriktning. I vissa fall måste de dock förlänga sina gymnasiestudier. Förslagen innebär ökade möjligheter jämfört med vad dagens gymnasieskola ger.

Gymnasiekommittén är angelägen att betona att kraven för *grundläggande behörighet* bör kvarstå oförändrade vad gäller nivå. Det är viktigt att alla gymnasieelever får klart för sig att man måste ha en bredd i sina kunskaper både för det fortsatta livet som människa och samhällsmedborgare och som högskolestuderande. Kommittén föreslår att den som avlagt gymnasieexamen skall anses ha grundläggande behörighet för högskolestudier.

Gymnasiekommittén föreslår att *systemet med särskilda behörighetskrav för högskolestudier* för nybörjarstuderande ses över i en särskild utredning med utgångspunkt i den föreslagna strukturen för den framtida gymnasieskolan. Kommittén anser att man därvid bör sikta på ett system för särskild behörighet som inte är så fast knutet till enstaka i förväg definierade kurser som i dag.

Kommittén anser att också *bestämmelserna om meritvärdering vid urval* bör ses över. Dagens bestämmelser, som återfinns i en bilaga till Högskoleförordningen, leder till taktikval i gymnasieskolan och uppmuntrar till konkurrenskomplettering i komvux. Kommittén är angelägen betona att de framtida reglerna bör ha en utformning som inte negativt påverkar arbetet i gymnasieskolan.

Kommittén har ovan redovisat bedömningarna att arbetslivet i framtiden kommer att ställa krav på längre utbildning och därmed höjd kompetens. Denna kan inte tillgodoses genom en förlängning av gymnasieutbildningen och inte heller genom enbart högskolestudier. Kommittén framhåller att ett reguljärt system av eftergymnasial yrkesutbildning med olika specialiseringsgrad och längd bör övervägas.

Vuxnas utbildning på gymnasial nivå

Programmen med program mål i den nuvarande gymnasieskolan har haft ringa betydelse för den gymnasiala vuxenutbildningen och den framtida gymnasieskolans struktur med sektorer och block kommer heller inte att prägla framtidens vuxenutbildning. Sektorsmålen bör alltså endast gälla i tillämpliga delar för komvux.

Vuxna studerande behöver kunna skapa sin egen väg genom utbildningen och kombinera kurser utifrån det egna behovet. Oftast kommer de vuxna studerande att vilja studera en kurs. I Gymnasiekommitténs förslag ingår att kurserna bör vara mera omfattande än i dag. Dagens bestämmelse i förordningen om kommunal vuxenutbildning om delkurser bör därför finnas kvar. Delkurser är viktiga i förhållande till individuella kunskapsmål. I den individanpassade vuxenutbildningen där validering av kunskaper och kompetenser kommer att få en allt viktigare roll krävs ett mycket flexibelt kurssystem.

I dag är det många unga som söker sig till komvux för att komplettera sina gymnasiebetyg, både för att studera kurser de saknar och för att få högre betyg i kurser som de redan har ett betyg i. Det finns i dag ingen likvärdighet då det gäller möjligheten för ungdomar att konkurrenskomplettera sina betyg efter gymnasieskolan. I vissa kommuner tas man in, i andra inte. Hur unga sökande prioriteras i olika kommuner påverkar utrymmet för vuxna. Det är alltså även för vuxenutbildningen av stor vikt att behörighet, urval och konkurrenskomplettering utreds.

Även de som studerat i gymnasial vuxenutbildning bör, liksom de som gått i gymnasieskolan, kunna få gymnasieexamen.

Reglering av studietid m.m.

Gymnasieskolan är nu *både mål- och tidsstyrd*. I en mål- och resultatstyrd skola är den tidsstyrning, som den garanterade undervisningstiden utgör, artfrämmande och kommittén anser att den på sikt bör avskaffas. Resultatet av en granskning av hur kommunerna hanterar den minsta garanterade undervisningstiden tyder emellertid inte på att staten för närvarande kan avstå från en reglering av den minsta garanterade undervisningstiden. Gymnasiekommittén föreslår därför att en sådan skall finnas också i den framtida gymnasieskolan.

Kommittén menar att oberoende av om gymnasieskolan är endast mål- och resultatstyrd eller också tidsstyrd förutsätter det en medvetenhet hos kommuner och skolor om att tidsanvändningen är en påverkbar resurs som har betydelse för elevernas studieresultat.

Kommitténs förslag till struktur för den framtida gymnasieskolan innebär att merparten av det första årets studier är gemensam för eleverna i respektive sektor oberoende av om de vid valet av inriktningsblock respektive fördjupningsblock siktar på att bli anställningsbara inom ett yrkesområde direkt efter gymnasieskolan eller på att bedriva högskolestudier. Detta innebär i sin tur att det inte går att vidmakthålla den skillnad i garanterad undervisningstid som nu finns mellan program med yrkesämnen respektive övriga program.

Gymnasiekommittén föreslår att *den minsta garanterade undervisningstiden* i den framtida gymnasieskolan skall vara 2 300 timmar om 60 minuter för alla sektorer. Detta regleras i 6 § i kommitténs förslag till skollag och gäller såväl offentliga som enskilda gymnasieskolor.

Kommittén föreslår att *regleringen av läsåret* i skollagen och gymnasieförordningen förenklas.

I dag finns inte någon direkt uttalad bestämmelse om *elevers närvaroskyldighet* i gymnasieskolan. Gymnasiekommittén anser att eleverna i och med att de börjat gymnasieskolan har förbundit sig att delta i all verksamhet som gymnasieutbildningen innebär. Gymnasiekommittén diskuterar i kapitel 18 också elevernas arbetsbelastning.

Kommittén föreslår att *den individuella studieplanen* bör innehålla uppgift om elevens val av sektor och successivt kompletteras med uppgifter om inriktningsblock, fördjupningsblock, vilka individuella val eleven gjort samt ämnet för Gymnasiearbetet. Dessutom bör i planen framgå om eleven har behov av särskilt stöd för att kunna fullfölja sina studier och i förekommande fall åtgärdsprogram samt eventuella överenskommelser mellan skolan och eleven.

Genomförandet

De ändringar i gymnasieskolan som kommittén föreslår innebär en vidareutveckling av den nuvarande gymnasieskolan. De negativa erfarenheterna av hur den förra gymnasiereformen infördes kan tjäna som en utgångspunkt för övervägandena om hur förändringarna bör förberedas denna gång. Förändringarna med anledning av Gymnasiekommitténs förslag bör därför förberedas på både nationell och lokal nivå.

En centralt fastställd tidpunkt för genomförandet bör fastställas. Gymnasiekommittén beräknar att remissbehandlingen, beredningen inom regeringskansliet, proposition och riksdagsbehandling innebär att riksdagen kan fatta beslutet våren 2004. Ett genomförande av förändringarna kan därför ske tidigast läsåret 2006/07.

De förberedelser som krävs är kursplanearbete, som beräknas ta minst 18 månader i anspråk och implementeringsinsatser riktade till beslutsfattare på lokal nivå, skolledare, lärare, studie- och yrkesvägledare och annan skolpersonal, liksom till arbetslivets företrädare på nationell och lokal nivå.

Förändringarna av gymnasieskolan kommer att genomföras under år då elevantalet i gymnasieskolan är osedvanligt stort. Detta kommer att ställa stora krav på kommunernas planering av såväl lokaler som på behovet av lärare och studie- och yrkesvägledare. Att elevantalet därefter kraftigt minskar i många kommuner torde göra planeringen ännu mera komplicerad. Det är en utmaning att då finna lösningar som ger goda och utvecklande arbetsförhållanden för såväl elever som skolpersonal.

Kompetensutvecklingen av lärarna inför förra gymnasiereformen var klart otillräcklig. Det som framför allt är betydelsefullt är att lärare med olika ämneskompetens kan utveckla sitt samarbete inom blocken, som är det mest betydelsefulla inslaget i förändringarna för att skapa sammanhang och förståelse i undervisningen.

Konsekvensredovisning

För Gymnasiekommittén gäller föreskrifterna i kommittéförordningen (1998:1474). Enligt denna skall varje kommitté pröva konsekvenserna av sina förslag i ett antal avseenden och redovisa dessa konsekvensbeskrivningar i sitt betänkande. I kapitel 20 lämnar kommittén redovisningar av bl.a. ekonomiska konsekvenser

samt av de regionalpolitiska och jämställdhetspolitiska konsekvenserna av kommitténs förslag.

Författningsförslag

Skollagskommittén har nyligen lämnat sitt förslag till ny skollag till utbildningsministern. Dess tre första kapitel gäller alla skolformer, dvs. även gymnasieskolan. Av denna anledning har Gymnasiekommittén tagit in Skollagskommitténs förslag till dessa tre kapitel i detta betänkande som bilaga 6.

När det gäller det skollagskapitel som avser gymnasieskolan är det Gymnasiekommitténs uppgift att lämna förslag. Kommittén redovisar detta förslag till lagtext med kommentarer i kapitel 21.

Del I

Bakgrund och analyser

2 Inledning

2.1 Gymnasiekompetens för alla

Alla behöver kunskap för att förverkliga sina ambitioner och önskemål med livet. Det krävs också kunskaper för att man som medborgare skall ta tillvara sin rätt till inflytande bl.a. genom att delta i samhällsdebatten. Skolans uppdrag är att främja elevernas lust att lära. Gymnasieskolan är en för alla ungdomar oundgänglig länk i det livslånga lärandet. Tiden i gymnasieskolan är en viktig period i en ung människas liv. Då utvecklar man sin identitet som social varelse, som medmänniska, som vuxen. Många trivs mycket bra i gymnasieskolan men alla gör det inte.

I dagens arbetsliv ställs oftast krav på kunskaper som motsvarar lägst genomgången gymnasieskola. Mycket få av dem som anställs har lägre utbildning.¹ Den efterfrågade utbildningsnivån är i viss grad konjunkturberoende, ju fler som söker arbete och ju färre arbeten som är lediga, desto högre utbildning har de som anställs. I konjunkturedgångar är personer med den kortaste utbildningen mer utsatta än andra.

Vid 1900-talets början gick ca 1,5 procent av årskullen igenom motsvarigheten till dagens gymnasieskola. Ett sekel senare börjar praktiskt taget hela årskullen i gymnasieskolan. Gymnasieskolan har omvandlats från en urvalsskola till en tillvalsskola. 98 procent av de elever som slutfört grundskolan börjar nu gymnasieskolan på hösten. Jämförelsen med andra länder visar hur framgångsrik den svenska gymnasieskolan är med att vara en skola för praktiskt taget alla ungdomar. Andelen 18-åringar som deltar i utbildning är högst i Sverige (95 %) bland OECD-länderna.² Medelvärdet inom

¹ Ca 4 % av dem som anställdes januari 1999 till mitten av augusti hade lägre utbildning än gymnasieskola enligt Ekström, E. (2001) Arbetsgivarnas rekryteringsbeteende. Forskningsrapport 2001:3. Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.

² Education at a glance – OECD Indicators 2001.

OECD är knappt 70 procent, dvs. samma andel av årskullen som började i den svenska gymnasieskolan i början av 1970-talet³.

Nu ägnas i Sverige – med rätta – mycken uppmärksamhet åt det förhållandet att inte alla lämnar gymnasieskolan med slutbetyg och att inte alla av dem uppnår grundläggande behörighet för högskolestudier. Knappt 70 procent får slutbetyg efter tre år och av dem uppnår ca 85 procent grundläggande behörighet. Andelen skiljer sig såväl mellan olika program som mellan olika kommuner. Också betygsresultaten skiljer sig mellan olika program. I kapitel 6 Erfarenheter av dagens gymnasieskola kommer kommittén att ge en mera utförlig redovisning.

Gymnasiekommittén 2000 konstaterar att det finns behov av åtgärder för att komma till rätta med dessa förhållanden. Det är en av de största utmaningarna för beslutsfattare på nationell och lokal nivå och för dem som arbetar i gymnasieskolan att skapa en sådan utbildning att alla ungdomar lyckas tillägna sig de kunskaper som gymnasieskolan avses ge och att de gör det med bibehållen lust att lära.

Höga ambitioner gäller för dagens gymnasieskola och till stora delar uppfylls också dessa. Gymnasiekommitténs förslag till den framtida gymnasieskolan innebär att fler elever får möjlighet att slutföra sin gymnasieutbildning med uppfyllda kunskapsmål.

I direktiven till Gymnasiekommittén 2000 nämns också vissa andra problem, såsom att dagens gymnasieprogram är socialt och könsmässigt snedrekryterande samt att elever med utländsk bakgrund är överrepresenterade bland de elever som avbryter sina studier. Det framhålls också i olika sammanhang, bl.a. i Skolverkets undersökning av attityderna till skolan⁴, att skolan behöver utveckla mer elevaktiva undervisningsformer och att kontakterna med verksamheter utanför skolan behöver öka. Gymnasiekommittén vill för sin del uttrycka det så att undervisningen i gymnasieskolan ofta är alltför abstrakt och saknar en närmare koppling till den konkreta verkligheten.

Man kan lägga många aspekter på målen och på bristerna i måluppfyllelsen i dagens gymnasieskola. Gymnasiekommittén 2000 ställer sig bakom de höga ambitioner som lagts fast för den nuvarande gymnasieskolan. Det gör också arbetslivets företrädare enligt samstämmiga uttalanden. Högskolorna företrädare menar att ambitionerna snarare är för låga än för höga. Gymnasiekommittén

³ Skolöverstyrelsen Utvecklingslinjer i gymnasieskolan 85, R 86:1.

⁴ Attityder till Skolan 2000; Skolverket rapport 197.

konstaterar således att det finns föga stöd för åsikten att målen bör sänkas. Kommittén menar att både eleverna och deras lärare måste få bättre stöd i arbetet för att kunna uppnå målen för gymnasieskolan.

Kommittén måste konstatera, utifrån de utvärderingar som gjorts⁵, att lärare och skolledare inte fick tillräckligt stöd och därmed inte de bästa förutsättningarna att samtidigt förverkliga syftet med både gymnasiereformen och övergången till en mål- och resultatstyrd skola av gymnasiereformen i början av 1990-talet. De organisatoriska förändringarna genomfördes snabbt och framgångsrikt men stödet för att utveckla en inre förnyelse av utbildningen fick stå tillbaka.

För Gymnasiekommittén 2000 är erfarenheterna från den förra gymnasiereformen en viktig utgångspunkt för arbetet med den framtida gymnasieskolan. Bl.a. måste implementeringen av en reform ägnas större uppmärksamhet. Kommittén behandlar dessa frågor i kapitel 19 Genomförande av Gymnasiekommitténs förslag.

Det som nu framför allt aktualiserar behovet av en utveckling av gymnasieskolan är förändringar i omvärlden och nödvändigheten att gymnasieskolan blir en så bra förberedelse som möjligt för de ungdomar som skall vara verksamma i samhälle och arbetsliv till mitten av 2000-talet. 80 procent av den nuvarande tekniken fanns inte för tio år sedan. Förändringstakten de närmaste tio, tjugo åren kommer sannolikt att vara oförändrat hög. I det perspektivet är det viktigt att ungdomarna kan skaffa sig en god grundläggande kompetens och att de inser nödvändigheten att hela tiden lära nytt och att vara förändringsbenägen. Mycket talar således för att ungdomarna blir bättre förberedda för en föränderlig omvärld om de har en bredare utbildning än de får i dag och att den mest specialiserade utbildningen sker efter gymnasieskolan, i eftergymnasial utbildning eller i en anställning. Genom en bred grundutbildning har ungdomar fler valmöjligheter inledningsvis och en möjlighet att vid behov byta verksamhetsfält. Kommittén behandlar dessa frågor i kapitel 4 Arbetslivets framtida behov av kompetens.

Det finns också företeelser i dagens gymnasieskola som kritiseras och gör en förändring av strukturen angelägen. Till dessa hör fragmentiseringen och betygsstressen som menligt inverkar på elevers möjligheter att få djup och överblick i sina kunskaper.

⁵ Den nya gymnasieskolan – problem och möjligheter (SOU 1997:107); Reformeringen av gymnasieskolan; En sammanfattande analys; Skolverket Rapport 187.

2.2 Översyn av programstrukturen aviseras

Den nuvarande gymnasieskolan fick sin programstruktur genom ett riksdagsbeslut i juni 1991. Beslutet hade föregåtts av bl.a. försök med treårig yrkesutbildning, s.k. ÖGY-försök, och ett omfattande utrednings- och beredningsarbete i slutet av 1980-talet.⁶ Redan nu ligger således mer än ett decennium av förändringar i samhälls- och arbetsliv mellan dagens förhållanden och de tankar som låg till grund för den nuvarande gymnasieskolan.

En översyn av gymnasieskolans programstruktur har aviserats ett flertal gånger sedan mitten av 1990-talet. Redan den parlamentariska kommitté som tillsattes med uppdrag att följa utvecklingen av gymnasieskolan påpekade i sitt slutbetänkande 1997 att det var dags att utveckla gymnasieskolans struktur⁷. En sådan översyn borde dels knyta an till följderna av de stora förändringar i samhället som skett, dels om möjligt bedöma sådana kommande förändringar som bör påverka gymnasieelevers utbildning. Gymnasiekommittén 2000 kan nu konstatera att vissa av de tendenser som då nämndes är ännu mera relevanta i dag, t.ex. tjänstesektorns expansion, nätverksbyggandet, insikten om värdet av ett ekologiskt bärkraftigt samhälle, vissa ungdomars intresse för att påverka samhällsutvecklingen snarare utanför än inom den etablerade samhällsstrukturen. När det gäller arbetsmarknadens förändring kan kommittén också se att många arbetsuppgifter blivit mer komplicerade och därför fordrar fler kompetenser än vad som var aktuellt vid gymnasiereformen som beslutades år 1991.

Regeringen har vid flera tillfällen redovisat behovet av justeringar i gymnasiereformen. I Utvecklingsplan för förskola, skola och vuxenutbildning – Kvalitet och likvärdighet (skr. 1996/97:112) angav regeringen bl.a. att det behövde göras en översyn av utbudet av nationella program och deras grenar. Den låsta ämnesstrukturen i naturvetenskaps- och samhällsvetenskapsprogrammen behövde luckras upp och ett nytt tekniskt program införas. Programmen med yrkesämnen behövde stärkas till innehåll och uppläggning. Efter förslag i propositionen Gymnasieskola i utveckling – kvalitet och likvärdighet (prop. 1997/98:169) genomfördes dessa förändringar hösten 2000. Då fick också alla program reviderade programmål och kursplaner. I nästa utvecklingsplan, Samverkan, ansvar och

⁶ Se vidare Bilaga 4 Historik.

⁷ SOU 1996:1 Den nya gymnasieskolan – hur går det? och SOU 1997:1 Den nya gymnasieskolan – steg för steg och slutbetänkandet SOU 1997:107 Den nya gymnasieskolan – problem och möjligheter.

utveckling (skr. 1998/99:121), redovisade regeringen sin uppfattning att gymnasieskolans programutbud på sikt behöver moderniseras. Det bör vara färre ingångar och rimligt många möjligheter till specialisering genom val av inriktningar och kurser. ”En utredning bör tillsättas med uppdrag att utreda och bereda ett förslag till revidering av det nationella programutbudet.”

I bilaga 4 redovisar kommittén en historik över den svenska gymnasiala utbildningen. Här kan till att börja med konstateras att det finns frågeställningar som tycks eviga. T.ex. diskuterade redan 1946 års skolkommision frågan om gymnasiet skall ha många ämnen med kortare kurser eller få ämnen med större fördjupning. Ett annat återkommande tema är oron för bristen på naturvetare och tekniker. Av särskilt intresse för kommitténs arbete har varit hur långt tillbaka man kan spåra diskussionen om behovet av bredare utbildningsvägar med successiva val och kopplingar till högskolan. Förevarande kommittés direktiv har t.ex. stora likheter med de direktiv som gavs till 1976 års gymnasieutredning som hade i uppdrag att pröva om utbildningsvägar, som anknöt till skilda yrken inom breda sektorer i arbetslivet, kunde läggas samman.

Direktiven för denna utredning, som har antagit namnet Gymnasiekommittén 2000, beslutades av regeringen den 4 maj 2000. Sedan ledamöter, sakkunniga och experter förordnats kunde kommittén påbörja sitt arbete i slutet av augusti 2000. Den 1 februari 2001 beslutade regeringen om tilläggsdirektiv till kommittén. Med hänsyn till det utökade uppdraget fastställde regeringen en ny tidpunkt för redovisningen av kommitténs arbete, nämligen senast den 30 april 2002. Den 31 januari 2002 beslutade regeringen än en gång om tilläggsdirektiv till kommittén med ett utvidgat uppdrag och fastställde ett nytt slutdatum, denna gång den 16 december 2002.

Gymnasiekommittén måste konstatera att det varit en nackdel för utredningsarbetet att kommittén inte fick kännedom om alla delar av utredningsuppdraget vid ett tillfälle. Om detta varit fallet och om den slutliga tidpunkten också varit känd från början, hade utredningsarbetet kunnat bedrivas mera effektivt. Någon av de undersökningar som genomfördes under det första utredningsåret kunde på grund av tidsbristen inte bli så grundliga som kommittén hade önskat och vissa har på grund av den tid som förflutit mist sin aktualitet.

2.3 Direktiven för Gymnasiekommittén 2000

Gymnasiekommitténs uppdrag omfattar, som framgår av direktiven (bilagorna 1, 2 och 3), att lämna förslag om alla grundläggande förutsättningar för den framtida gymnasieskolans studievägar. Kommittén skall således

- utifrån en analys av samhällets och arbetsmarknadens förändring samt behovet av breddad rekrytering till högskolan föreslå en struktur för de gymnasiala utbildningarna i framtiden
- föreslå hur alla studievägar kan bli tillgängliga för elever i hela landet
- analysera effekterna av skolornas storlek på utbildningens kvalitet och studievägsutbud och lägga förslag om incitament för samverkan mellan kommuner
- överväga behovet av specialutformade program och av lokalt beslutade kurser
- lägga förslag om hur samverkan mellan skola och arbetsliv kan utvecklas och hur det kan bli ett ökat inslag av lärande i arbetslivet inom gymnasieutbildningen
- överväga vad som kan göras i programmets uppbyggnad för att minska snedrekryteringen och avhoppsfrekvensen bland elever med utländsk bakgrund
- lägga förslag om en förändrad utformning av vissa kärnämneskurser
- utreda och föreslå om och hur ett ämnesbetygssystem kan införas i gymnasieskolan och gymnasial vuxenutbildning
- pröva förutsättningarna för en gymnasieexamen
- utreda behovet av utökad möjlighet för kommuner att samverka om delar av utbildningar
- föreslå de författningsändringar som behövs med anledning av kommitténs förslag; i detta arbete skall kommittén samverka med Skollagskommittén och
- redovisa en strategi för ett genomförande av sina förslag.

När det gäller frågan om en ny struktur innehåller direktiven relativt utförliga utgångspunkter. I förhållande till dagens gymnasieskola skall det bli färre program som vart och ett har ett bredare innehåll. Ingångarna skall således vara få och utgångarna, som skall vara mera specialiserade än ingångarna, skall ändå ha bredd och allsidighet. De yrkesförberedande studievägarna skall ge grunden för bredare yrkesområden medan färdigutbildningen och specialise-

ringen i normalfallet skall ske efter gymnasieskolan i arbetslivet. Det skall vara en tydlig ansvarfördelning mellan skolan och arbetslivet utifrån en bedömning av vilka funktioner som skolan skall utbilda för.

Alla gymnasieutbildningar skall tillgodose utbildningsbehovet för personlig utveckling, de kunskaper som behövs för en samhällsmedborgare, för arbetslivet och för vidare studier. Gymnasieskolan skall stimulera eleverna till ett livslångt lärande. Den framtida gymnasieskolans struktur skall medverka till en jämnare fördelning av gymnasieutbildning både socialt, könsmässigt och vad avser elever med svensk respektive utländsk bakgrund.

Gymnasiekommittén 2000 har också från departementet fått överlämnat ett antal utredningar och skrivelser, bl.a.

- Skolverkets redovisning av uppdrag om översyn av systemet med riksrekryterande gymnasiala utbildningar samt av systemet med särskilt verksamhetsstöd
- rapporten En utveckling av gymnasieskolans kärnämnen, som utarbetats av en arbetsgrupp inom Utbildningsdepartementet
- rapporten Ämnesbetyg i en kursutformad gymnasieskola, som utarbetats av en arbetsgrupp inom Utbildningsdepartementet och
- delar av betänkandet Samverkan mellan skola och arbetsliv; om möjligheterna med lärande i arbetslivet (Ds 2000:62).

2.4 Samverkan med andra utredningar

Som framgår av direktiven skall Gymnasiekommittén samverka med *Skollagskommittén* så att de förslag till författningsändringar som lämnas om gymnasieskolan stämmer överens med strukturen på det förslag till ny skollag som Skollagskommittén lämnar.

Sekretariaten i de båda kommittéerna har haft fortlöpande kontakter under utredningsarbetet och information har lämnats till respektive kommitté i de frågor som haft relevans för den andra kommitténs arbete. Under senare delen av Gymnasiekommitténs arbete har Eva Nelfelt som expert arbetat för kommittén. Hon har samtidigt varit sakkunnig i Skollagskommittén.

Skollagskommittén har lämnat sitt förslag till utbildningsministern den 16 december 2002. I förslaget till ny skollag gäller de tre första kapitlen samtliga skolformer. Eftersom Skollagskommitténs förslag i dessa tre kapitel av skollagen därmed också gäller

gymnasieskolan har Gymnasiekommittén valt att bifoga dessa i detta betänkande (se bilaga 6).

Gymnasiekommitténs förslag till lagreglering för gymnasieskolan följer den struktur och terminologi som Skollagskommittén använder. Detta innebär att skollagskapitlet om gymnasieskolan delas upp i tre avsnitt, nämligen ett som gäller alla gymnasieskolor oberoende av huvudman, ett som gäller endast offentlig gymnasieskola och ett som endast gäller enskild gymnasieskola. Enskild gymnasieskola är den term som Skollagskommittén föreslår skall ersätta det som i dag benämns fristående gymnasieskola i de fall de har offentligt stöd. Gymnasiekommittén har, liksom Skollagskommittén, föreslagit så likartad reglering som möjligt för offentliga och enskilda gymnasieskolor. Detta är i linje med de ställningstaganden som regeringen och riksdagen gjort.

Gymnasiekommittén har, liksom Skollagskommittén, eftersträvat att i sina förslag dels stärka elevers rätt, dels eftersträva en förenklad lagstiftning. Detta kommer att framgå av förslagen i betänkandet.

Två andra utredningar, som arbetar samtidigt med Gymnasiekommittén, har uppdrag som berör elever i gymnasieåldern. Efter kontakter med dessa avstår kommittén från att behandla de områden som anges nedan.

En särskild utredning, *Carlbeck-kommittén*, har under år 2002 tillsatts för att redovisa förslag om särskolan. Gymnasiesärskolan faller därmed utanför Gymnasiekommitténs uppdrag och inget förslag till ny skollag för gymnasiesärskolan presenteras nu.

Till Carlbeck-kommittén överlåter Gymnasiekommittén frågan om möjligheter för elever med utvecklingsstörning att gå i gymnasieskolan i stället för i gymnasiesärskolan. Av denna anledning finns inte några bestämmelser om denna elevgrupp i Gymnasiekommitténs förslag till skollag (nuvarande 5 kap. 13 § och 6 kap. 7 § skollagen).

En särskild utredning har i uppdrag att se över studiehjälpen. I direktiven till *Studiehjälpsutredningen* anges bl.a. att rätten till inackorderingsbidrag regleras på olika sätt beroende på vem som är huvudman för utbildningen. Bland annat skiljer sig beloppen beroende på om den studerande får stöd till inackordering från kommunen eller staten. Utredningen ser även över frågan om elevresor.

Gymnasiekommittén anser i princip att samma bestämmelser bör gälla oavsett om eleven går i en kommunal eller enskild skola

men avstår från att lämna förslag i denna del eftersom frågan utreds av Studiehjälpsutredningen. Gymnasiekommittén lämnar därför inte heller något förslag till lagreglering av stödet för inackordering (nuvarande 5 kap. 33 § skollagen).

2.5 Kommitténs arbete

Gymnasiekommittén 2000 har under arbetet haft kontakter med företrädare för många olika delar av samhälls- och arbetsliv både för att utbyta information och för att diskutera idéer och förslag. En förteckning över dessa kontakter överlämnas till Utbildningsdepartementet i anslutning till betänkandet.

Kommittén har kunnat föra diskussioner om fördelar och nackdelar med olika företeelser i den nuvarande gymnasieskolan, förutsättningarna för utveckling inom den nuvarande strukturen och om vilka större förändringar som behöver göras för att gymnasieskolan skall ge en utbildning för det samhälls- och arbetsliv som morgondagens ungdomar kommer att möta. Kommittén har således haft överläggningar med företrädare för gymnasieskolor, högskolor, kommuner, organisationer, myndigheter och andra utredningar m.m. Särskilt under den senare delen av utredningsarbetet har kommitténs sekretariat haft upprepade arbetssammanträden med företrädare för olika sektorer av arbets- och samhällsliv.

Kommittén har också till sig knutit ett antal referensgrupper, där den största gruppen består av ett 25-tal personer från olika organisationer, gymnasieskolor, kommuner och myndigheter. Denna referensgrupp har sammanträtt ungefär en gång per halvår.

Kommittén har vidare haft en referensgrupp med företrädare för kommuner, en referensgrupp med företrädare för högskolor och en referensgrupp med personer som har särskild erfarenhet från arbete med det individuella programmet.

Slutligen har kommitténs ordförande och sekretariat kunnat ca tre gånger per halvår föra kreativa samtal med en liten grupp, bestående av bl.a. professor Mikael Alexandersson, departementssekretare Dan Fagerlund, utvecklingsledare Torsten Madsén, departementsrådet Mats Miljand och undervisningsrådet Lisbeth Rudemo.

Hela eller delar av kommittén har besökt ett antal gymnasieskolor och där fört diskussioner med elever, lärare och skolläda. Ordföranden, andra ledamöter och sekretariatet har medverkat vid

olika gymnasiekonferenser och där med deltagarna diskuterat frågor som hör till kommitténs uppdrag. Ledamoten Ulla-Britt Hagström har genom en enkät undersökt ungdomars syn på utbildningen i gymnasieskolan. Elevorganisationen har tillsammans med Lärarförbundet låtit SIFO Research & Consulting genomföra telefonintervjuer med 1 000 elever om skolungdomars inställning till bl.a. valmöjligheterna i dagens gymnasieskola.

De båda inom Utbildningsdepartementet författade rapporterna Ämnesbetyg i en kursutformad gymnasieskola samt En utveckling av gymnasieskolans kärnämnen har kommittén remitterat till ett 50-tal remissinstanser vardera för att få ett bredare underlag för kommitténs ställningstaganden. I synnerhet den sistnämnda rapporten har också föranlett ett stort antal organisationer och personer att spontant inkomma med synpunkter till kommittén.

Kommittén har haft en hemsida med information om kommitténs uppdrag och arbete. Med undantag av frågan om ett nytt kärnämne har få synpunkter kommit in till kommittén genom denna kanal. Däremot har kommittén via brev, mail och uppvaktningar fått många förslag om bl.a. innehållet i den framtida gymnasieskolan.

Kommittén har fått möjlighet att ta del av resultatet av pågående arbete inom Skolverket och Högskoleverket inom de områden som tangerar kommitténs uppdrag, bl.a. genom de experter i kommittén som företräder de nämnda verken.

Forskare inom områden som har relevans för kommitténs uppdrag har bidragit med värdefullt underlag. Kommittén vill här särskilt nämna den forskning som Allan Svensson m.fl. vid institutionen för pedagogik och didaktik vid Göteborgs universitet bedriver och den forskning som Jonas Olofsson bedriver vid ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet. Jonas Olofsson är också expert i kommittén. Kommittén vill också nämna det opublicerade manus, Metakognition, metateorier och studiestrategier – nya forskningsperspektiv på gymnasieelevers lärande, som Torsten Madsén utarbetade för Högskolan i Kristianstad och gav kommittén rätt att utnyttja. Donald Broady, Mikael Palme och Jan-Eric Gustafsson, vilka är några av författarna till forskningsantologin Valfärd och skola, som Kommittén Valfärdsbokslut gett ut, presenterade sin rapport och deltog på ett kommittésammanträde i diskussioner med kommittén.

Kommittén har genom expertuppdrag anlitat ett antal personer för att få underlag för sina överväganden inom följande områden.

De har i anslutning till att de presenterat sina underlag medverkat i diskussioner med kommittén.

- Framtida kompetenskrav i arbetslivet och konsekvenser för studievägsstrukturen av Kenneth Abrahamsson och Sofia Sandgren
- Elevers inställning till val av Birgit Grender
- Betydelsen av gymnasieskolors storlek på elevers valmöjligheter och utbildningskvalitet av Bo Schreiber
- De nordiska ländernas gymnasiala struktur av Marianne Skardeus
- Sammanställning av remissvaren över förslaget om ämnesbetyg av Birgit Grender
- Sammanställning av uppgifter om examen i europeiska länder av Birgit Grender
- Sammanställning av remissvaren över förslaget om nytt kärnämne av Marianne Skardeus
- Vad skall vara "ämnena" i den framtida gymnasieskolan? av Mikael Alexandersson och Lisbeth Rudemo
- Gymnaskurser i matematik av Bengt Johansson, Lars Mouwitz, Anders Tengstrand och Göran Emanuelsson
- Om progression av Mikael Alexandersson.

3 Dagens unga – en individualiserad och solidarisk generation

Varje generation präglas av den tid och den omgivning den växer upp i. Internationell värderingsforskning visar att uppväxten och de rådande värderingarna i det omgivande samhället starkt påverkar vilka värderingar man har som vuxen. I det följande redovisas och diskuteras aktuell värderingsforskning, olika undersökningar och annat material som rör dagens unga generation. De undersökningar som nämns i texten pekar inte sällan åt olika håll, och detta är kanske den allra tydligaste tendensen idag, nämligen att det har blivit svårare att, utifrån en gruppstillhörighet, klassificera hur ungdomar ser på olika frågor.

Vid årsskiftet 2001/2002 fanns i Sverige drygt en miljon ungdomar i åldrarna 15–24 år. Ungdomsgruppen kommer successivt att öka under decenniet för att vara som störst vid årsskiftet 2009/2010, varefter antalet ungdomar kommer att minska.¹

Ungdomar skall, enligt målen för den av riksdagen beslutade ungdomspolitiken, ha goda förutsättningar att leva ett självständigt liv. De skall ha verklig möjlighet till inflytande och delaktighet. Ungdomars engagemang, inflytande och kritiska tänkande skall också tas till vara som en resurs.²

Det finns i dag mycket forskning kring ungdomar och deras livsstilar. Beroende på vetenskaplig disciplin ser man på området ur olika perspektiv och professorn och ungdomsforskaren Bengt-Erik Andersson³ konstaterar att den svenska ungdomsforskningen under 1950- och 60-talen till stor del bedrevs av pedagogik- och psykologiforskare. Anledningen till detta var bl.a. de stora skolreformer som förbereddes. Under 1970-talet hade ungdomsgruppen etablerat sig som en ekonomisk maktfaktor och allt fler forskare, sociologer, antropologer, musikvetare, etnologer, histo-

¹ Budgetpropositionen, prop. 2002/03:1 utgiftsområde 17.

² Prop. 1998/99:115, bet. 1999/2000:KrU4, rskr. 1999/2000:53.

³ Andersson Bengt-Erik, (red), Ungdomarna, skolan och livet. (2001) Centrum för barn- och ungdomsvetenskap, HLS förlag.

riker m.fl. började intressera sig för studier av ungdomar som fenomen. Samtidigt minskade pedagogernas intresse för att studera unga. De senaste 20 årens ungdomsforskning har nästan uteslutande handlat om unga människor och deras fritid. Vad skolan betyder för de unga vet vi, enligt Andersson, alldeles för lite om.

3.1 Ungdomar – ingen enhetlig grupp

Bland sociologer finns i dag en samstämmighet om att en långtgående individualiseringsprocess utmärker samhällsutvecklingen. De stora klassiska samhällsteorierna är inte längre tillämpliga och man kan inte längre se de traditionella mönster som gjorde individers liv mer eller mindre förutsebara. Vi tenderar ofta tro att varje generation har olika värderingar. Det som i själva verket sker är i stället att nya tider skapar nya företeelser och ger upphov till nya frågeställningar. Den centrala frågan måste därför vara att ta reda på vilka frågor som vår samtid måste ta ställning till. Idag är t.ex. miljön, mänskliga rättigheter och globalisering viktiga värden medan ålder, sexuell läggning, kön eller etnisk bakgrund inte säger någonting om hur någon ställer sig i olika grundläggande frågor.⁴

Allt större ansvar läggs på individen att ta sig fram på arbetsmarknaden och i livet efter egna val och värderingar. Samtidigt innebär den snabba strukturomvandlingen att det kan vara svårt för ungdomar att göra realistiska bedömningar när det gäller yrkesval. Det ökade ansvar som läggs på varje individ kräver i sin tur mer av personlig eftertanke, självkännedom, strategi och rationalitet.⁵

Dagens ungdomsforskning visar att de sociala aspekterna gradvis uppluckras och tenderar att få allt mindre genomslag i ungdomskulturerna. Relationer mellan klass, kön och etnicitet blir alltmer komplexa och leder till en differentiering av ungdomskulturen. Den ökade komplexiteten bekräftas i olika värderingsundersökningar där dagens ungdomar beskrivs som en heterogen skara, ett sammelsurium av subkulturer och livsstilar utan någon tydlig majoritet att referera till. Normalitet har blivit ett meningslöst begrepp eftersom det för ungdomarna inte finns något som kan

⁴ Se bl.a. intervju med Edna Eriksson, Klaraposten nr 5, 2002.

⁵ Britta Jonsson, Unga vuxna, deras livsprojekt och tankar om framtida yrke, (1999) Uppsatsen ingår i antologin Ungdomar i övergångsåldern, Tom Hagström (red), Studentlitteratur.

kallas *mainstream* eller något som kan kallas *alternativ*.⁶ Många tendenser finns samtidigt.

3.2 Vad värderas som viktigt?

Värderingar är till sin natur trögrörliga beroende på den växelverkan som finns mellan det samhälle vi lever i och våra värderingar. Under uppväxttiden formar samhället våra värderingar, men vi formar samtidigt samhället utifrån våra värderingar.

Ungdomsstyrelsens senaste värderingsundersökning⁷ visar att de ungas attityder till vad som ger livet mening har förändrats om man ser till ett längre tidsperspektiv. Fritiden värderas i dag högre än tidigare medan förvärvs- och karriärbetingade värden har förskjutits nedåt. Samtidigt är det slående hur lika de som är födda under mellankrigstiden och de som är födda på sjuttioalet resonerar om livets mening. Uppfattningen att familj och vänner är viktigast är exempel på en uppfattning som står sig och delas av 75 procent i alla åldersgrupper. Ungas framtidsplaner är, enligt rapporten, konventionella i den mening att de centreras kring boende, fast anställning, familj och självförverkligande. För ungdomar under tjugo år är, av naturliga skäl, livets mening för de allra flesta koncentrerad till vänner och fritid.

Ungdomsstyrelsens undersökning visar samtidigt att globalisering och andra förändringar i samhälls- och arbetsliv som skett under 1990-talet, har påverkat ungdomarna. Mellan 1970 och 1985 ökade andelen unga som såg värdet i att alla har det bra ekonomiskt. Dagens unga har ett delvis annat perspektiv. De litat mer till sig själva, är mer konkurrensinriktade och känner i allmänhet ett större engagemang för frågor som rör världen än nationen, jämfört med tidigare generationer.⁸

Utvecklingen mot en allt större blandning av kollektivism och individualism förutsågs av forskarna i Maktutredningen⁹ som redan för tio år sedan konstaterade att samhällsutvecklingen höll på att avlägsna sig från den svenska modellens kollektivistiska ideal. Forskarna identifierade istället en stark utvecklingstendens, som tog sin utgångspunkt i en annan mer individorienterad medborgardyg. Framför sig såg de en mer positiv demokratiutveckling med

⁶ Thomas Fürth m.fl., (2002) 80-talisterna kommer, Konsultförlaget, Uppsala.

⁷ Ny tid, nya tankar? Ungdomsstyrelsens utvärderingar 10. (1998).

⁸ Jfr Thomas Fürth m.fl., (2002) Åttioalisterna kommer. Konsultförlaget.

⁹ SOU 2000:1, En uthållig demokrati.

alltmer självständiga och oberoende medborgare.¹⁰ Också i Demokratiutredningen diskuteras balansen mellan kollektivism och individualism. Utredningen framhåller att,

folkstyrelsens syfte varken är en stor stat eller stora kommuner utan ett samhälle av individer, som är besjälade av en medborgaranda som håller tron på rättfärdighet och solidaritet levande.

Individualism behöver inte stå i motsats till solidaritet, något som dessutom är utmärkande för dagens unga, en både individualiserad och solidarisk generation.

Intresset för demokratifrågor

Det finns en oro för att ungdomars intresse för samhällsfrågor, och att påverka dessa i allmänna val, minskar.

Enligt den undersökning¹¹ som Kairos Future låtit göra med 2 000 gymnasieungdomar är ungdomarna (jämfört med tidigare generationer) mer kritiska till politiker och känner mindre samhörighet med det svenska samhället samtidigt som de ser allvarligt på miljöhot och är mer orienterade mot globala problem.

I en studie¹² som Ungdomsstyrelsen låtit genomföra under 2002 fick 3 200 ungdomar bl.a. svara på om de tänkte rösta i det förestående riksdagsvalet. Ett glädjande resultat var att så många som 80 procent av 18-åringarna svarade att de skulle komma att rösta i nationella val. Samtidigt finns en relativt stor grupp ungdomar som inte avsåg att rösta. I denna grupp finns ett antal gemensamma drag. En större andel hade avbrutna studier, deras föräldrar har i genomsnitt kortare utbildning, de saknar tillgång till dagstidning hemma och de går i allmänhet på ett program med yrkesämnen. Ungdomsstyrelsen varnar för riskerna med att en betydande grupp ungdomar frånhänder sig möjligheterna att påverka sin livssituation genom politiken, något som kan leda till ett demokratins A- och B-lag.

Skolverket har i en undersökning¹³ av de svenska grundskolelevernas demokratiska kompetens, *Ung i demokratin*, velat få svar på frågan om dagens unga är oengagerade i demokratin. Ungdomarnas svar på faktafrågor visade på tämligen ytliga kunskaper

¹⁰ SOU 1990:44.

¹¹ Thomas Fürth m.fl., (2002) 80-talisterna kommer, Konsultförlaget.

¹² Ny tid nya tankar, (1998) Ungdomsstyrelsens utredningar nr 10.

¹³ Ung i demokratin, Skolverket, rapport 210, 2001.

inom området. Däremot visade de sig, i jämförelse med merparten elever i andra länder, prestera bättre på uppgifter som innebar att tolka ett budskap eller en bild med politisk innebörd.

Skolverkets undersökning visar att ungdomarnas attityder till invandrades eller kvinnors rättigheter är generellt positiva och de är överens om att staten bör ha ansvar för grundläggande sjukvård, rimlig levnadsstandard och gratis grundutbildning. Här framkommer att kön och bakgrund också påverkar uppfattningen i vissa frågor. T.ex. är flickor mer positiva till kvinnors rättigheter och invandrare än vad pojkar är. De utlandsfödda ungdomarna är mindre positivt inställda till kvinnors rättigheter men mer positivt inställda till invandrades rättigheter än svenskfödda ungdomar. I studien tillfrågades ungdomarna om sin uppfattning om det politiska systemet och även om sitt personliga intresse för politik. I detta avseende skiljer sig de utlandsfödda ungdomarna från de svenskfödda genom att de uppger att de är mer positivt inställda till politiker. Denna inställning kan bero på att de utlandsfödda ungdomarna i större utsträckning växer upp i politiskt aktiva familjer än övriga jämnåriga ungdomar.

3.3 Utbildningstiden förlängs successivt

Den genomsnittliga utbildningstiden har successivt förlängts. Därmed har också ungdomstiden eller "övergångsåldern" mellan skola och arbete förlängts. Det har dessutom blivit mindre vanligt med en definitiv övergång från utbildning till arbete. Forskare är samstämmiga i att både arbetsmarknad och utbildningsvägar blivit alltmer diversifierade och komplexa och därför också svårare för ungdomar att förhålla sig strategiskt till.

Under en allt längre period av livet går individer fram och tillbaka, kors och tvärs mellan utbildning, arbete, arbetslöshet och arbetsmarknadsåtgärder. Livsbanor har blivit krokiga i stället för linjära, livsstilar har blivit mindre åldersbundna och individer kan när som helst i livet bli tvungna att börja från början och göra de val till utbildning eller yrke som normalt har tillhört ungdomstiden.

För ungdomar är det i dag en realitet att lång utbildning inte automatiskt leder till ett värlönat jobb med status, vilket var det implicita kontrakt som gällde för ungdomar i tidigare generationer. Forskarna talar om att det s.k. sociala kontraktet mellan samhälle och individ har brutits eller i vart fall förändrats. Början av 90-talet

kännetecknades av arbetslöshet, nedskärningar och ökade sociala problem. Sociologen Mats Trondman¹⁴ beskriver det som att det plötsligt skapades en gråzon på vägen från ung till vuxen. Skötsamheten räckte inte längre till för att få en biljett till vuxenvärlden. Så här beskriver en ung man de villkor som gällde när han gick i gymnasiet under 80-talet.

Det räckte att vara lagom skötsam i skolan. Man gick sina två år på yrkesförberedande gymnasium. Inga toppbetyg behövdes, för det fanns alltid ett jobb därute. Ett jobb som även gav materiell trygghet.

På arbetsmarknaden saknas i dag efterfrågan på ungdomar som önskar välja bort skolan för ett jobb som inte kräver någon längre utbildning. Ungdomarna kan inte heller förvänta sig en livslång anställning i samma utsträckning som deras föräldrar kunde. De är samtidigt medvetna om att de behöver en treårig gymnasieutbildning för att få ett jobb. Detta bekräftas bl.a. i en enkätundersökning som ledamoten i Gymnasiekommittén, Ulla-Britt Hagström (kd), genomfört på gymnasieskolor i Skaraborg under våren 2002. Av resultatet framgår bl.a. att eleverna på programmen med yrkesämnen anser det vara rimligt med en treårig utbildning.

Dagens unga uppfattar således utbildning som en stor och mer naturlig del av livet än vad äldre gör. Att bli klar med sin utbildning ses emellertid inte i sig som avgörande för uppfattningen att man är vuxen.

En studie från Ungdomsstyrelsen¹⁵ visar bl.a. att två tredjedelar av dem som gick i gymnasieskolan vårterminen 1997 trodde att de skulle komma att studera vidare minst tre år efter gymnasieskolan. Hälften hade visionen att åka utomlands ett eller flera år. Bland dem som yrkesarbetar eller är arbetslösa uppger många ett behov av fortsatt utbildning. Nästan 60 procent av de förvärvsarbetande mellan 16 och 29 år menade att de hade behov av utbildning inom det närmaste året. Över 70 procent av de arbetslösa i samma ålder ansåg sig ha behov av ytterligare utbildning. Många anser också att man aldrig blir klar med sin utbildning, och att man hela livet måste vidareutbilda och kompetensutveckla sig. Insikterna om arbetslivets kunskapskrav tycks således vara väl spridda.

¹⁴ Nihad Bunar och Mats Trondman, (2001) Varken ung eller vuxen, Atlas.

¹⁵ Ny tid nya tankar, (1998) Ungdomsstyrelsens utredningar nr 10.

3.4 Ungas inställning till arbete

Undersökningar av arbetslivsvärderingar hos befolkningen som helhet visar att arbete framstår som allt mindre viktigt när det gäller att ge livet mening.

Tabell 3.1. Vad som är viktigt i livet – komparativa prioriteringar

Gårdagens unga (tidiga 70-talister)	Dagens unga (80-talister)
Hälsan	Hälsan
Utlandsresor	Utbildning
Intressant arbete	Pojkvän eller flickvän

Tabellen bortser från kompisar och pengar som är konstant viktiga för ungdomarna.

Källa: Kairos Future.¹⁶

Av tabellen ovan framgår att dagens ungdomar är mindre benägna än gårdagens att prioritera *utlandsresor* och *intressant arbete*. I undersökningen för år 2001 ligger *intressant arbete* bland de lägst prioriterade alternativen, vilket förvånade dem som utförde undersökningen. Samtidigt säger det något om var ungdomarnas livsprioriteringar ligger.

Ställs frågor om arbetslivet och vad som är viktigt där, svarar dagens unga i första hand ”intressant och meningsfullt arbete”, ”trevliga arbetskamrater” och ”sund arbetsmiljö”, och i andra hand medbestämmande och anställningstrygghet. Medbestämmande och anställningstrygghet tycks samtidigt komma före lön och karriär.¹⁷ Enligt kommittén kan ungdomarnas svar i vissa fall bero på att de befinner sig längre från arbetsmarknaden jämfört med tidigare generationer. De frågor man ställt och ställer till 22-åringar kanske istället borde ställas till dagens 27-åringar eftersom inträdet till arbetslivet sker senare i dag. Även om anställningstryggheten inte placeras överst är den inte oviktig för ungdomarna och majoriteten av de unga föredrar trygghet framför tidsbegränsade arbetsvillkor och projektanställningar.¹⁸

¹⁶ Thomas Furth m.fl., (2002) 80-talisterna kommer, Konsultförlaget.

¹⁷ Se bl.a. Thomas Furth m.fl., (2002) 80-talisterna kommer, Konsultförlaget samt Ungdomar i övergångsåldern (1999) Tom Hagström (red) Studentlitteratur.

¹⁸ Jfr Britta Jonsson, Unga vuxna, deras livsprojekt och tankar om framtida yrke, (1999). Ungdomar i övergångsåldern, Studentlitteratur.

Dagens unga vill ha kvalificerade och intressanta jobb. Högt på allas önskelistor ligger just nu följande branscher.¹⁹

- showbiz, kultur, media och sport
- design och formgivning
- service, mänskliga relationer och tjänster

Det råder alltjämt skillnader mellan flickor och pojkar. Medan flickorna vill ha sociala, emotionella och kreativa jobb vill pojkarna arbeta mer produktionsinriktat. Ytterligare en sak som skiljer är hur man ser på den framtida arbetsmarknaden. Medan flickorna i högre utsträckning tror på utvecklingen mot ett biosamhälle med miljöanpassad produktion och där man tagit hänsyn till de senaste biotekniska rönen, tror pojkarna i första hand på ett fortsatt industrisamhälle. Kännetecknande för både pojkar och flickor är dock att de vill ha ett arbete där det personliga varumärket är viktigt. Ungdomarna vill kunna ta med sig något från arbetet, tillfredsställelsen av att ha givande och meningsfulla arbetsuppgifter och vänskapsband till arbetskamraterna.²⁰

3.5 Ungdomarna situation på arbetsmarknaden²¹

Gymnasieutbildningen syftar både till att stärka individen i medborgarrollen och att underlätta etableringen på arbetsmarknaden. Utsikterna till egenförsörjning och stimulerande arbetstillfällen är i stor utsträckning beroende av de kunskaper och den kompetens som lärandet i skolan ger. Samtidigt påverkar villkoren på arbetsmarknaden ungdomars inställning och utbildningsval.

Ungdomars övergång från skola till arbetsliv är ett område som väcker stort intresse. Villkoren för övergången ser mycket olika ut i olika länder beroende på hur utbildningen är organiserad och hur reglerade villkoren på arbetsmarknaden är med avseende på anställningstrygghet, rörlighet och lönebildning. Det är väl känt att ungdomar drabbas hårdare av arbetslöshet än andra åldersgrupper. I länder med en mer organiserad övergång från skola till arbetsliv,

¹⁹ Thomas Fürth, m.fl., (2002) 80-talisterna kommer, Konsultförlaget.

²⁰ Thomas Fürth, a.a.

²¹ Jonas Olofsson, expert i Gymnasiekommittén, Näringsdepartementet, har bidragit med underlaget till texten i avsnittet om ungdomarnas situation på arbetsmarknaden.

bl.a. via en kvalificerad yrkesutbildning, har emellertid ungdomars arbetslöshet varit lägre.²²

Forskningen visar att nivån på ungdomsarbetslösheten är mycket avhängig de allmänna efterfrågeförhållandena på arbetsmarknaden, dvs. den ekonomiska tillväxten. Det innebär att det finns ett starkt samband mellan arbetslöshetstalen för kärngruppen på arbetsmarknaden, åldrarna 25–54 år, och arbetslösheten för ungdomar.²³

Förutsättningarna för övergången från skola till arbetsliv har blivit mer besvärliga på senare år. Det tycks vara en internationell trend.²⁴ Parallellt med stigande arbetslöshet har långtidsarbetslösheten ökat. Inom OECD var fyra av tio ungdomar utan arbete långtidsarbetslösa vid 1990-talets slut.²⁵ Sysselsättningsgraden har också sjunkit kraftigt. En viktig förklaring till den minskade sysselsättningsgraden är den förlängda utbildningstiden, men utbildningsexpansionen förklarar långt ifrån hela nedgången. I flera länder har också den åldersrelaterade inkomstprofilen utvecklats på ett sätt som är oförmånligt för ungdomar. Jämfört med 20–30-åringarna för två eller tre decennier sedan har dagens unga relativt sett lägre löner.

De förändringar som återges ovan är egentligen paradoxala eftersom de ekonomiska förutsättningarna på arbetsmarknaden utvecklats på ett sätt som kunde varit gynnsamma för ungdomar under 1980- och 90-talen.²⁶ Dels minskade andelen ungdomar i totalbefolkningen i flertalet industriellt utvecklade länder, dels innebar strukturförändringarna i näringslivet att nya arbetskraftsintensiva sektorer fick större utrymme – framför allt tjänste- och servicerelaterad verksamhet. Detta borde ha gynnat ungdomar. Dessutom borde teknikutvecklingen ha gynnat ungdomar med uppdaterade utbildningar och goda kunskaper i språk och modern kommunikationsteknik. Ungdomar har generellt sett mer och längre utbildningar än äldre på arbetsmarknaden.

²² P. Ryan, "The School-to-Work Transission: A Cross-National Perspective", i *Journal of Economic Literature*, Nr 1 2001.

²³ N. O'Higgins, *Youth Unemployment and Employment Policy. A Global Perspective*, Geneva 2001.

²⁴ *Preparing Youth for the 21st Century. The Transition from Education to the Labour Market*, OECD 1999.

²⁵ Gränsen för att räknas som långtidsarbetslösa går här vid sex månader.

²⁶ R. B. Freeman, "The Youth Job Market Problem at Y2k", i *Preparing Youth for the 21st Century. The Transition from Education to the Labour Market*, OECD 1999.

Vad kan då sägas om den svenska utvecklingen? I Sverige ökade arbetslösheten snabbare än i flertalet andra länder under början av 1990-talet, något som ska ses i perspektivet av att arbetslöshets-talen relativt sett varit mycket låga under det föregående decenniet. För ungdomar steg arbetslösheten snabbare än i andra ålders-grupper. I åldrarna 16–24 år steg arbetslösheten från 3 procent i slutet av 1980-talet till 18 procent 1993. Därefter har arbetslös-heten sjunkit och utgjorde under 1990-talets sista år ca 10 procent. Sysselsättningsgraden har utvecklats på motsvarande sätt. Etable-ringsfasen på arbetsmarknaden har förskjutits allt högre upp i åldrarna.²⁷ 1987 låg etableringsåldern på 21 år. Vid 1990-talets mitt hade den höjts till 26 år för män och till 30 år för kvinnor. En viktig förklaring till den sjunkande sysselsättningsgraden är utbildnings-expansionen.

Mellan 1989 och 1997 ökade antalet studerande med 45 procent i åldersgruppen 16–24 år.²⁸ Bland de förvärvsarbetande ungdomarna ökade samtidigt lönerna långsammare än för vuxna under samma period. Ungdomars relativa löner minskade således. De totala disponibla inkomsterna för ungdomsgruppen som helhet sjönk kraftigt som ett resultat av det minskade arbetsmarknadsdel-tagandet. Det ökade socialbidragsberoendet, det förlängda kvar-boendet hos föräldrarna och den tilltagande psykiska ohälsan bland ungdomar kan ses som några av följdverkningarna.²⁹

1997 vände utvecklingen och sedan dess har sysselsättningen ökat, antalet arbetslösa har minskat och antalet studerande har minskat. Även antalet ungdomar med socialbidrag har minskat. Däremot har antalet som står utanför arbetskraften av andra skäl än studier fortsatt att öka något.

Ungdomar har drabbats i olika utsträckning av 1990-talskrisen beroende på social bakgrund. Forskningen tyder på att familje-bakgrunden har haft stor betydelse för ungdomars arbetslöshet.³⁰ Det finns ett påtagligt samband mellan föräldrarnas utbildningsnivå och årsinkomst, och förekomsten av arbetslöshet och social-bidragsberoende hos barnen. Ungdomars utbildning har heller inte

²⁷ M. Börjeson, "Vad innebar 1990-talet för ungdomars livsvillkor?", i SOU 2001:54 Ofärd i välfärden.

²⁸ P. Lundborg, "Vilka förlorade jobbet under 1990-talet?", i SOU 2000:37 Välfärdens förut-sättningar. Arbetsmarknad, demografi och segregation.

²⁹ M. Börjeson, a.a., i SOU 2001:54 Ofärd i välfärden.

³⁰ Se bl.a. S. Blomskog & L. Schröder, "Vilka ungdomar blir arbetslösa?", i A. Gullberg & M. Börjeson, (red.), I vuxenlivets väntrum, Umeå 1999 samt R. Åberg & M. Nordenmark, "Arbetslöshet och levnadsvillkor under 1990-talets krisår", i SOU 2000:37 Välfärdens för-utsättningar. Arbetsmarknad, demografi och segregation.

alltid skyddat mot arbetslöshet men lång utbildning minskar helt klart arbetslöshetsrisken.

En effekt av svårigheterna på arbetsmarknaden under 1990-talet är de ökade utbildningsvolymerna. Samtidigt som vi ser ett entydigt samband mellan låg utbildningsnivå och långtidsarbetslöshet finns det flera oroväckande tendenser. Ungdomar med arbetarklassbakgrund har i långt mindre utsträckning än andra kompenserat arbetslöshet med mer utbildning. Den sociala bakgrunden har ett stort förklaringsvärde för studieresultaten.

I flera studier, bland annat inom ramen för Kommittén Valfärdsboks slut, har de svårigheter som väntar ungdomar med ofullständig gymnasieutbildning framhållits. En uppsats av Åsa Murray och Anders Skarlind vid Lärarhögskolan i Stockholm, hösten 2002, pekar i samma riktning.³¹ Ungdomar med en fullföljd treårig gymnasieutbildning har bl.a. betydligt större chans att få ett arbete och en genomsnittligt högre lön än de som saknar utbildning på motsvarande nivå. I studien redovisas samtidigt att andra bakgrundsfaktorer också har stor betydelse för om ungdomar har ett förvärvsarbete eller ej. Oavsett utbildningsnivå har män och ungdomar födda i Sverige betydligt större chans att få ett arbete än kvinnor och ungdomar födda utomlands. Det starka sambandet mellan grundskolebetyg och sannolikheten för att de skall genomföra en gymnasieutbildning tyder dessutom, enligt Murray och Skarlind, på att ungdomar utan gymnasieutbildning haft svårigheter i grundskolan. För dessa elever ter sig förmodligen en gymnasieutbildning såväl svår att uppnå som mindre lockande.

En avgörande fråga är i vilken utsträckning arbetslöshet under unga år påverkar en persons välfärd längre fram. Ett argument för att effekterna inte skulle vara så påtagliga är att ungdomar i allmänhet drabbas av kortvarigare arbetslöshetsperioder än äldre arbetstagare. Flera internationella studier pekar dock på att ungdomsarbetslösheten har skadeverkningar som följer individerna genom livet, bl.a. i form av återkommande arbetslöshet, lägre inkomstnivåer och socialt utanförskap.³² Samtidigt ser bilden väldigt olika ut i olika länder, beroende på institutionella förhållanden på arbetsmarknaden och socialpolitikens utformning.

³¹ Å. Murray & A. Skarlind, Ungdomar med och utan gymnasieutbildning på 1990-talets arbetsmarknad. Lärarhögskolan i Stockholm, 2002 (stencil).

³² Se bl.a. D. Gallie & S. Paugam, (red.), *Welfare Regimes and the Experience of Unemployment in Europe*, Oxford 2000, samt N. O'Higgins, a.a., Geneva 2001.

För svenskt vidkommande har en generös arbetslöshetsförsäkring och omfattande arbetsmarknadspolitiska insatser framhållits som orsaker till att effekterna av arbetslöshet i unga år inte tycks ha lika genomgående negativa följdverkningar för de drabbade individerna som i flera andra jämförbara länder.³³ Samtidigt finns det studier som visar att ekonomiska problem i unga år tenderar att följa individerna i högre ålder, även i Sverige.³⁴ Den sammantagna bilden är emellertid att det går att motverka följdverkningarna med effektiva utbildnings- och arbetsmarknadspolitiska insatser.

3.6 Ungdomarna och gymnasieskolan

En elev tillbringar cirka 6-7 timmar om dagen i skolan, med undantag för helger och lov. Endast två aktiviteter upptar mer tid än skolan – sömnen och konsumtionen av massmedia.

I en omfattande studie³⁵ av ungdomars livsprojekt ställer Bengt-Erik Andersson frågan hur skolan fungerar som utvecklingsmiljö och i vad mån den bidrar till elevernas personlighetsutveckling. Andersson konstaterar visserligen att varje elev uppfattar skolan på sitt speciella sätt, något som har att göra med elevens tidigare erfarenheter, läggning, medfödda förmågor, familjeförhållanden samt vilken klass eller speciell skola han eller hon går i. Samtidigt går det att gruppera eleverna och man finner då att ungefär en tredjedel av eleverna trivs utomordentligt väl i skolan; för dem är skolan bra. En annan tredjedel längtar bort från skolans tvångströja som de inte anser sig få ut något av. Detta är, enligt Andersson, skolans tragik. En mittgrupp klarar skolan relativt väl utan att för den skull känna någon entusiasm. Denna grupp av elever lyckas skolan inte heller nå fram till särskilt väl.

Av Skolverkets återkommande attitydundersökningar³⁶ framgår att elevernas bild av skolan är både ljus och mörk, ibland motsägelsefull. Som exempel kan tas att runt 85 procent av eleverna tycks trivas bra eller mycket bra i skolan och att endast 6 procent av eleverna i 2000 års undersökning uppger att de trivs ganska

³³ D. Gallie & S. Paugam, a.a., samt SOU 2001:54 Ofärd i välfärden.

³⁴ Se M. Börjeson, a.a., i SOU 2001:54 Ofärd i välfärden. Här hänvisas bl.a. till en opubliserad uppsats av Annika Westberg, Sociologiska institutionen, Umeå universitet.

³⁵ Ungdomarna, skolan och livet, Andersson (red), 2001. Undersökningen avser elever i grundskolans nionde skolår samt gymnasieelever.

³⁶ Attityder till skolan 2000, rapport 197, Skolverket.

dåligt eller mycket dåligt. Trots detta tycker endast sex av tio elever att det alltid eller oftast känns meningsfullt att gå till skolan.

Den ökande stressen som finns i samhället finns också i skolan. Skolverkets undersökningar³⁷ visar att den upplevda stressen ökat betydligt för många grupper av elever. Elever i gymnasieskolan, främst på naturvetenskaps- och samhällsvetenskapsprogrammen, är de som i störst utsträckning uppger att de alltid eller ofta känner sig stressade. Det finns en tydlig skillnad mellan flickors och pojkars upplevelser av stress. Hela 55 procent av flickorna i gymnasieskolan uppger att de alltid eller ofta känner sig stressade, (65 procent på NV och SP) jämfört med 29 procent av pojkarna (33 procent på NV och SP).

I en undersökning³⁸, gjord av Allan Svensson och Sven-Erik Reuterberg vid Institutionen för pedagogik och didaktik vid Göteborgs Universitet, har syftet varit att klarlägga vilka förändringar som skett i gymnasieskolan under nittio-talet. Elever som började i gymnasieskolan 1998 har jämförts med elever som började 1993. Undersökningen bekräftar uppgiften att det stora flertalet elever trivs bra i gymnasieskolan. Allt flera gymnasieelever upplever dessutom att de fått mer av nya kunskaper och att detta gäller för strängt taget samtliga ämnen. En negativ utveckling är att fler upplever koncentrationssvårigheter och, konstaterar Svensson och Reuterberg att betydligt fler känt sig stressade. Av de kvinnliga eleverna är det så många som tre fjärdedelar som upplevt stress i skolarbetet.

3.6.1 Ungdomar med utländsk bakgrund

Trots att ungdomar med invandrabakgrund lika lite som andra ungdomar utgör någon enhetlig grupp, förtjänar de ändå att uppmärksammas särskilt, eftersom de har svårare att få fotfäste på arbetsmarknaden och därmed är än mer beroende av en så bra grundutbildning som möjligt. Även om social bakgrund har ett större förklaringsvärde för studieresultaten än etniciteten är det befogat att ställa frågan om i vilken utsträckning det svenska utbildningssystemet förmår att fungera kompensatoriskt för de ungdomar som har ett annat modersmål än svenska.

³⁷ Attityder till skolan 2000, rapport 197, Skolverket.

³⁸ Allan Svensson, Sven- Eric Reuterberg, (2002). Vad har hänt i gymnasieskolan under de senaste fem åren?, IPD rapporter 2002:09, Göteborgs universitet.

I kapitel 6 Erfarenheter av dagens gymnasieskola, diskuterar kommittén den etniska snedrekryteringen mer utförligt men vill ändå framhålla några nyligen publicerade uppgifter från Skolverket som tagits fram för en artikel i Dagens Nyheter³⁹, och som visar att mer än hälften av dem som invandrat till Sverige under senare år är obehöriga att söka ett nationellt program i gymnasieskolan. Av uppgifterna framgår att föräldrars utbildningsnivå har en avgörande betydelse. Bland de elever som kom till Sverige 1998, och har föräldrar som bara har grundskoleutbildning, lyckades endast en av fyra att ta sig in på ett nationellt program i gymnasieskolan. En lärare som arbetar med elever, som nyligen invandrat till Sverige, uttrycker problemet på följande sätt i nämnda artikel.

Svenska elever börjar på ruta noll och kommer till ruta 100 på nio år. Våra elever kommer kanske till 80, men eftersom de började på minus 20 har de gjort en exakt lika lång resa, men det är ingenting värt den där dagen i juni när slutbetygen delas ut. Det är sorgligt.

För dem som gått större delen av grundskolan i Sverige var det något fler, 38 procent, som tog sig vidare till ett nationellt program. Invandrareleverna är i dag överrepresenterade på gymnasieskolans individuella program där de utgör cirka 35 procent av förstaårseleverna.

Ett särskilt problem uppkommer i de fall de ungdomar, som nyligen invandrat till Sverige, har en mycket bristfällig skolgång bakom sig. För dessa elever kan det återstå mycket att hämta in för att de skall ha tillräckliga förutsättningar för studier på gymnasienivå. Detta kan i sämsta fall leda till att de hamnar utanför såväl utbildningssystem som arbetsmarknad.

3.7 Ungdomars inställning till valmöjligheter

I en studie⁴⁰ som kommittén låtit göra om elevers inställning till val, tycker ungefär hälften av eleverna att det finns lagom mycket att välja på i skolan, medan resten skulle vilja ha fler möjligheter. Endast få ungdomar tycker att valmöjligheterna skulle vara färre. I intervjuerna är eleverna emellertid mer fundersamma när det gäller om det skall finnas fler möjligheter att välja individuella studie-

³⁹ Invandrare klarar skolan sämst, Artikel i DN, fredagen den 11 oktober 2002.

⁴⁰ Elevers inställning till val, Birgit Grender, underlag till Gymnasiekommittén, april 2000.

vägar. ”Det är svårt att välja själv, bättre att andra bestämmer ett fast program så att man vet vad det är värt efter skolan”.

I den intervjuundersökning som återkommande görs av Ungdomsbarometern⁴¹, om ungas attityder och hur de ser på sin omvärld, kommenteras de ökade individuella valen på följande sätt.

Ett större personligt ansvar förutsätter möjligheter att välja. Svenskarna har också fått en större valfrihet på en mängd olika områden, alltifrån pensionsförvaltare till radio med eller utan reklam. För den unga generationen, som har missat det mesta av den ideologiska debatt som föregått de flesta avregleringar, är valfriheten självklar och inte särskilt dramatisk. Det enda problemet med valfriheten är att de flesta val i livet tar längre tid, eftersom man vill skaffa sig en översikt över de alternativ man har. Vägen till vuxenlivet är fylld med val. Vad ska jag utbilda mig till, var vill jag bo, med vem vill jag bo, vill jag ha barn? Dessa val har varit desamma för alla generationer men alternativen har aldrig varit så många som i dag. Den ordning i vilken man träffar valen blir också allt mindre given.

Att ungdomarna i stort sett är nöjda med valmöjligheterna i skolan bekräftas bl.a. av en intervjuundersökning⁴² som SIFO genomfört på uppdrag av Lärarförbundet och Elevorganisationen. På frågan om dagens valmöjligheter till gymnasieskolan är för stora eller för små anser 83 procent att de är lagom. Endast 11 procent tycker att valmöjligheterna är för små. När det gäller valmöjligheterna inom gymnasieskolan till olika kurser anser 63 procent av ungdomarna att möjligheterna är lagom stora, medan 29 procent tycker att de är för små.

3.7.1 Vilka faktorer avgör ungdomars val?

Vid valet till gymnasieskolans studievägar är betyget den huvudsakliga faktorn för eleverna. Enligt den undersökning⁴³ av elevernas val som kommittén låtit göra är ungdomarnas medvetenhet liten om att social bakgrund, kön och kulturellt ursprung styr deras val. De elever som uppger vad de vill bli i framtiden gör fortfarande ganska könsbundna val. Ju högre social, ekonomisk eller utbildningsmässig bakgrund hos föräldrarna, desto naturligare att barnen söker sig till naturvetenskapsprogrammet eller samhällsvetenskaps-

⁴¹ Planet Youth, en guide till dagens unga generation, Ungdomsbarometern, MTV, 2000.

⁴² Telefonintervjuer med 1 000 elever 30 okt – 7 nov 2001, SIFO Research & Consulting, Lärarförbundet och Elevorganisationen.

⁴³ Elevers inställning till val, Birgit Grender, underlag till Gymnasiekommittén, april 2000.

programmet. Medan det förstnämnda till övervägande del rekryterar ungdomar med bra betyg från grundskolan, har samhällsvetenskapsprogrammet utvecklats till att bli ett mer heterogent program med avseende på elevkategorier. Programmet som är gymnasieskolans största, ses av eleverna som brett allmänbildande program som ger respit i val av inriktning och yrke. Att börja i gymnasieskolan utan att försitta chansen till att senare ha många olika valmöjligheter utgör ofta ett av flera skäl till att välja programmet.

Framtida valmöjligheter diskuteras även av ungdomarna på medieprogrammet samt det estetiska programmet som menar att det är viktigt att få ägna sig åt ämnen de är intresserade av men att man samtidigt vill få en utbildning som ger många möjligheter efter gymnasieskolan.

Grundskoleeleverna känner ofta en stor osäkerhet när de skall välja gymnasieprogram. I Stockholmsundersökningen⁴⁴ var två av tre ganska säkra eller mycket säkra på sitt val då de under våren 2001 valde program, inriktning och skola. Andra studier som kommittén tagit del av pekar på att runt hälften av eleverna är osäkra i sitt val. Många av eleverna i gymnasieskolan kritiserar informationen i grundskolan och menar att den varit bristfällig. Enligt eleverna är det betygen som styr valet, men de menar samtidigt att programmens ämnen har en avgörande betydelse. I de större kommunerna där det finns flera gymnasieskolor att välja på är skolan och dess rykte en viktig faktor.

Skolverkets nationella kvalitetsgranskning⁴⁵ visar att elevernas egenvärdering i hög grad är beroende av vilket program man söker till. Här befinner sig naturvetenskapsprogrammet i topp och vissa yrkesförberedande program i botten. Egenvärderingen förändras när eleverna väl kommit till gymnasieskolan men elever i nian som skall till det individuella programmet ser på sig själv som misslyckade och lägger helt skulden på sig själva, inte på skolan.

Grundskoleeleverna vill helst att utbildningen skall finnas i den egna kommunen, vilket i sig inte är så förvånande. I den studie⁴⁶ som kommittén låtit göra om elevers val menar dock endast hälften av de intervjuade gymnasieeleverna att denna faktor haft stor betydelse. Nu i efterhand hade de gärna velat få information om studiemöjligheter på annan ort.

⁴⁴ Stockholmsungdomars val till gymnasiet, intervjuer med 500 elever i gymnasieskolans år 1. Undersökning från Utrednings- och statistikkontoret 2001.

⁴⁵ Nationella kvalitetsgranskningar 2000, Skolverket.

⁴⁶ Elevers inställning till val, Birgit Grender, underlag till Gymnasiekommittén, april 2000.

Om man ser till hur eleverna valt program de senaste åren kan konstateras att det är ganska konstant mellan åren om man ser till de enskilda programmen. För byggprogrammet spelar konjunkturen in och får ett genomslag på sökandetrycket men i övrigt är fluktuationerna små. Till några av programmen, främst hantverksprogrammet och hotell- och restaurangprogrammet har antalet sökande konstant varit högre än antalet platser, medan andra program t.ex. industriprogrammet, haft svårt att fylla platserna. Naturvetenskapsprogrammet är fortfarande ett populärt program, men det är noterbart hur sökandetrycket gått ner. Vid den senaste intagningen, till läsåret 2002/03, var andelen sökande så låg som 11,6 procent. Även om man lägger samman andelen sökande till NV med andelen elever som sökt teknikprogrammet och specialutformade program (där många innehåller kombinationer med naturvetenskap, industri och teknik) ser man att den totala andelen elever som söker sig till denna sektor har minskat jämfört med tidigare år.

Tabell 3.2. Andel behöriga förstahandssökande till nationella och specialutformade program (källa Skolverket och SCB)

% behöriga förstahands- sökande	1994/ 1995	1995/ 1996	1996/ 1997	1997/ 1998	1998/ 1999	1999/ 2000	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003
Barn-och fritid	8,3	7,7	7,1	5,5	4,5	4,3	4,3	4,3	4,5
Bygg	2,6	2,6	2,3	1,8	1,7	3,0	3,2	3,2	4,6
El	5,0	4,7	4,7	5,2	4,5	5,2	5,0	5,0	5,1
Energi	0,8	0,7	0,7	0,9	0,8	0,7	0,6	0,6	0,7
Estetiska	5,9	6,3	6,4	6,4	6,4	6,1	6,2	6,2	6,3
Fordon	5,2	4,9	5,1	5,0	4,9	4,2	3,9	3,9	5,4
Handels- och administration	6,0	5,8	5,3	5,3	4,4	4,4	4,5	4,5	4,7
Hantverk	2,7	2,6	2,4	2,6	2,5	2,7	3,0	3,0	3,6
Hotell&Rest.	7,0	6,7	6,9	7,1	6,8	6,5	6,0	6,0	6,4
Industri	2,2	2,8	2,8	2,1	2,0	1,6	1,3	1,3	1,3
Livsmedel	0,9	0,8	0,8	0,7	0,6	0,5	0,4	0,5	0,5
Medie	5,2	5,2	4,9	4,4	5,6	6,1	6,0	6,0	4,8
Naturbruk	3,0	2,9	2,8	3,0	3,1	2,8	2,9	2,9	3,3
Naturvetenskap	16,9	18,7	20,6	21,8	22,6	20,8	16,4	16,4	11,6
Omvårdnad	4,1	4,1	3,7	3,2	3,4	4,1	3,6	3,6	3,2
Samhällsvetenskap	23,5	23,3	23,2	24,8	25,8	27,0	24,8	24,8	20,4
Teknik							7,7	7,7	6,5
Specialutformade program	1,0	3,3	4,6	5,9	8,4	10,0	8,2	9,8	7,2

3.8 Dagens unga – en medveten generation

Dagens unga är, som redan tidigare konstaterats, väl medvetna om utbildningens betydelse. De är införstådda med att de måste ta eget ansvar och göra medvetna val, och vill också ha det så.

Forskningen är i stort sett entydig när det gäller utvecklingen mot ett mer mångfacetterat och individualiserat samhälle. Frågan om mångfald är komplex och innebär både möjligheter och problem. Kopplad till ungdomars identitet kan den å ena sidan vara en källa till frihet. När traditioner faller bort är det möjligt att leka med identiteten och vi är inte längre bundna till en viss livsstil.

Pluralismen ger stora möjligheter att hitta olika slags tillhörigheter. Men traditioners minskade betydelse kan å andra sidan ge upphov till osäkerhet och tvivel över de val man måste göra. Med möjligheten att välja finns också möjligheten att ständigt reflektera över den egna identiteten, att granska och ifrågasätta sina val.

I denna komplexa nutid finns ett stort behov av en social och kulturell mötesplats där gemensamma värden skapas med stöd av insiktsfulla och ansvarsfulla vuxna. Ungdomars intresse för livsfrågor och identitet måste fångas upp och ges utrymme.

Gymnasieskolan har, enligt kommitténs uppfattning, en allt viktigare uppgift i att bidra till den grundläggande gemenskap som behövs för att samhället skall kunna hålla samman. Kanske är det så att dagens ungdomar inte alltid ser politiskt engagemang som ett livstidsprojekt. De engagerar sig i sådana frågor som upplevs som viktiga för stunden. Enligt kommitténs uppfattning är det angeläget att skolan ger ungdomarna de redskap som de behöver för att kunna göra sin röst hörd, såväl när det gäller att ta vara på demokratiska rättigheter som att påverka samhällsutvecklingen. Viktiga komponenter är språket, både det skriftliga och muntliga, samt kunskaper om demokratiskt tillvägagångssätt och hur demokratin fungerar. Viktigast av allt är dock att eleverna ges ett reellt inflytande i gymnasieskolan.

Den gymnasieskola vi har i dag innehåller stora möjligheter till flexibilitet och individuella val, åtminstone i teorin. Däremot har det praktiskt visat sig vara svårt att organisera verksamheten i skolorna så att de många valen kan realiseras. Elever med färre men faktiska valmöjligheter är generellt sett mer nöjda än de som har stora valmöjligheter i teorin men där dessa inte kunnat realiseras bl.a. beroende på att det varit för få sökande.

Mot bakgrund av de allt osäkrare villkoren på arbetsmarknaden är det ur ungdomarnas synvinkel helt avgörande att utbildningen ger en bredd som möjliggör och underlättar återkommande lärande inom mer specifika yrkesområden. En av gymnasieskolans viktigaste uppgifter framöver kommer att vara att se till att alla ungdomar – så långt möjligt – tillägnar sig gymnasial kompetens. Allt annat måste ses som ett misslyckande.

För ungdomarna är det enligt kommitténs uppfattning viktigt att den framtida gymnasieskolan,

- ger eleverna ett reellt inflytande
- uppfattas som något nytt och intresseväckande

- ger grunden för bredare kompetensområden
- ger utrymme för ungdomars intresse för livsfrågor och identitet
- innehåller utrymme för individuella men samtidigt reella val
- främjar en utveckling av elevernas demokratiska kompetens
- utgör en social och kulturell mötesplats där gemensamma värden skapas.

4 Arbetslivets framtida behov av kompetens

De ungdomar som skall börja gymnasieskolan under de närmaste åren kommer att vara verksamma i samhälle och arbetsliv till mitten av 2000-talet. Frågan är vilka kunskaper och insikter de behöver ha och hur gymnasieskolan på bästa sätt kan förbereda dem för det kommande vuxenlivet.

En utgångspunkt för kommitténs överväganden om en framtida gymnasiestruktur bör, enligt direktiven, vara en analys och bedömning av framtidens arbetsmarknad, liksom av vilka sektorer som bedöms komma att svara för tillväxt och sysselsättning samt vilka krav detta ställer på gymnasieskolans utbildningar och deras innehåll.

Historiskt har det visat sig svårt att förutse kompetensbehoven på arbetsmarknaden. Företrädare för näringslivet vittnar dessutom om att det blivit allt svårare att göra exakta bedömningar av det framtida kompetensbehovet.¹

Vår uppgift skulle vara enkel om de uttalanden som publiceras av olika forskare och i rapporter från fora såsom OECD och Världsbanken eller som görs av olika företrädare för arbetslivet i Sverige vore samstämmiga i fråga om vilken kompetens som behövs och om vilken inriktning utbildningen bör ha. Så är dock inte fallet. Somliga menar att det behövs en hög grad av specialiserat kunnande och att grundutbildningen skall bibringa eleverna detta. Andra menar att det är bättre ju högre generell utbildning ungdomar har eftersom den specialiserade kunskapen endast kan inhämtas på respektive arbetsplats, och dessutom är en färskvara som den med hög generell utbildning har lättare att ta till sig.

Till grund för övervägandena om den framtida studievägsstrukturen i gymnasieskolan har kommittén sökt samla forskning och annan kunskap på området. Som framgått av inledningskapitlet har kommittén anlitat experter som bidragit med underlag i olika

¹ Det nya näringslivet, Svenskt näringsliv, 2001.

frågor. För detta kapitel har kommittén funnit gott bruk av Kenneth Abrahamssons genomgång av relevant forskning rörande förändringar i arbetslivet², Sofia Sandgrens statistik- och forskningsöversikt³ samt Jonas Olofssons, docent i ekonomisk historia och expert i kommittén, uppsats *Arbetslöshetsfrågan under 1900-talet*⁴. Kommittén har, som framgår av referenserna, använt också andra underlag. För slutsatserna står naturligtvis kommittén.

4.1 Utbildning och ekonomisk tillväxt

Vid olika beräkningar av den ekonomiska tillväxtens drivkrafter har förädlingen av humankapitalet – dvs. kunskaper och färdigheter – framstått som en allt viktigare förklaring till produktivitetsökningar över tiden. Den amerikanske ekonomen Moses Abramowitz konstaterar att tillväxt över tiden medför kostnader, konflikter och motstånd, något som i sin tur kan ses som en förklaring till utbildningens betydelse. Utbildning ska inte bara bidra till att omedelbart underlätta produktivitetsökningar genom att arbetskraften får större möjligheter att tillgodogöra sig och successivt förbättra tekniska lösningar. Utbildningen ska också bryta ned det motstånd som följer av de förändringar som tillväxten leder till; rädsla för arbetslöshet, motståndet mot att byta arbetsuppgifter och omställningsproblem i samband med att löntagare hänvisas till jobb på helt nya yrkesfält. Utbildning skapar således, enligt Abramowitz, en potential för nytt lärande och ny kunskap i sammanhang som ger förutsättningar för ny expansion och ekonomiska tillväxt.⁵

Utbildning står i nära förbindelse med arbetslivet. Kunskap och kompetens har efter hand blivit allt viktigare produktionsfaktorer när tjänste- och serviceinslagen i produkterna ökar.

Tendenser till allt mer uppsplittrade anställningsvillkor och ökade kunskapskrav började urskiljas under 1970- och 80-talen och

² Kenneth Abrahamsson, (2001) Från klosterekola till klusterskola? Tankar om gymnasieskolan, generella kunskaper och det framtida arbetslivet. Kenneth Abrahamsson är bl.a. docent i pedagogik, adjungerad professor i arbetsvetenskap vid Luleå tekniska universitet samt för närvarande verksam som programchef vid Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS).

³ Sofia Sandgren, KTH, Gymnasieskolan och framtidens arbetsmarknad, (2001), stencil till Gymnasiekommittén.

⁴ J. Olofssons uppsats ingår i antologin *Omvandlingens sekel. Perspektiv på ekonomi och samhälle i 1900-talets Sverige* O. Krantz & L. Andersson-Skog (red), Studentlitteratur, 2002.

⁵ Se diskussion i Olofsson, *Arbetslöshetsfrågan under 1900-talet*, vari hänvisas till M. Abramowitz, Tankar om Tillväxt, Stockholm 1995.

är idag en realitet. Det gamla fordristiska produktionsmönstret, som kännetecknades av en långtgående mekanisering av produktion och en uppstyckning av tillverkningsprocessen längs det löpande bandet, har successivt ersatts av integrerade produktionssystem. Företagens behov av arbetskraft för mer rutinartade och kunskapsfattiga arbetsuppgifter har minskat. I stället efterfrågas arbetskraft som kan ta ett helhetsansvar för olika funktioner, allt från planering, kundkontakter och produktion till försäljning. En traditionell uppdelning mellan tjänster och varuproduktion blir allt mer missvisande.

Den ekonomiska krisen i Sverige under 1990-talets första hälft innebar bl.a. att många jobb inom tillverkningsindustrin försvann. Tjänsteverksamheter knoppades av från industriföretagen och är i dag en av de kraftigast expanderande sektorerna i samhället. Omvandlingen under de senaste 10 åren har bl.a. medfört kraftiga förskjutningar mellan olika arbetsmarknadssektorer i fråga om tillväxt och sysselsättning samt förändringar i företagens och verksamheternas organisation av arbetet. Omställningen präglas således av en industrisektor som gått tillbaka och en tjänstesektor som vuxit fram.

4.2 Höjd utbildningsnivå – ett viktigt politiskt mål

Svensk utbildningspolitik har under hela efterkrigstiden haft som mål att höja utbildningsnivån för ungdomar. Som en följd av den fortgående reformeringen och expansionen av utbildningsväsendet stiger också befolkningens utbildningsnivå kontinuerligt. År 1970 hade en av tre svenskar gymnasie- eller högskoleutbildning. I dag har åtta av tio svenskar i åldern 25–64 år gymnasie- eller högskoleutbildning.

Regeringens mål för utbildningspolitiken är att ”Sverige skall var en ledande kunskapsnation som präglas av utbildning av hög kvalitet och livslångt lärande för tillväxt och rättvisa”. Det svenska utbildningssystemet måste således sättas in i ett internationellt perspektiv och dess utformning och resultat bli föremål för jämförelser med andra länder. Inom EU, OECD och andra internationella sammanslutningar har man tagit fram indikatorer för att mäta olika aspekter av utbildning i de olika länderna för att möjliggöra jämförelser.

Mot bakgrund av EU:s strategiska mål att utveckla unionen till den mest konkurrenskraftiga och dynamiska kunskapsbaserade ekonomin i världen fram till år 2010, har EU:s utbildningsministrar kommit överens om tre gemensamma framtidsmål för utbildningssystemen i Europa. Förbättrad kvalitet, ökad tillgänglighet samt ökad öppenhet mot det omgivande samhället är de övergripande rubrikerna på dessa mål som i sin tur är indelade i tretton delmål. Ett antal arbetsgrupper arbetar med att utveckla indikatorer och områden för erfarenhetsutbyte. Arbetet tar bl.a. sikte på att höja utbildningsnivån hos Europas befolkning, t.ex. genom att minska andelen människor som bara har motsvarande grundskoleutbildning och som inte befinner sig i vidareutbildning samt genom att göra utbildningssystemen mer flexibla, så att man når nya målgrupper på otraditionellt sätt. Utvecklingen kommer att följas upp i rapporter till Europeiska rådet, där resultat på de olika mät-punkterna ska presenteras.

Statistik från OECD visar bl.a. att år 2000 gick 93 procent av de svenska gymnasieeleverna på ett nationellt program som leder till grundläggande högskolebehörighet. Bland OECD-länderna var andelen som läste på högskoleförberedande program i genomsnitt bara 64 procent i förhållande till andelen 22-åringar som genomfört en utbildning på minst gymnasienivå var andelen i Sverige omkring 85 procent år 2000 och över 90 procent i Norge, Tjeckien, Polen och Slovakien. Inom EU var medeltalet 75 procent. I flertalet länder inom OECD och EU finns ungefär hälften av ungdomarna på yrkesinriktade program.⁶

I en studie från institutet för tillväxtpolitiska studier (ITPS) jämförs utbildningsnivå och kvalifikationskraven på den svenska arbetsmarknaden med nivån och kraven i 13 andra OECD-länder. Bland de jämförda länderna har arbetskraften i Kanada den högsta utbildningsnivån om man ser till andelen med eftergymnasial utbildning. I Kanada är den 57 procent jämfört med 30 procent i Sverige. När länderna rangordnas efter andelen av de sysselsatta som finns inom yrken som normalt kräver högskoleutbildning ligger Sverige, tillsammans med Schweiz och Nederländerna, främst bland de redovisade länderna med en andel på omkring 35 procent av de sysselsatta. Räknas ledningsarbete in i gruppen högskoleyrken uppgår andelen till 40 procent. Andelen sysselsatta med yrken som kräver gymnasieutbildning är omkring 54 procent

⁶ Education at a glance, OECD indicators 2002.

medan andelen som saknar eller har små krav på utbildning är omkring 5 procent.⁷

Det tycks vara tre förhållanden som de flesta forskare, statistiker m.fl. inom arbetsmarknadsområdet är överens om. Det ena är att ett land med en välutbildad befolkning har konkurrensfördelar i förhållande till länder som inte har det och att investering i utbildning är en av de mest effektiva metoderna för att skapa tillväxt i ett land.

Det andra är att personlig framgång ofta - men inte alltid - står i relation till hur hög utbildning en individ har. Det omvända gäller också. Ju lägre utbildning man har, desto större är risken för att man blir och förblir arbetslös. Det behöver inte alltid innebära att det fordras hög utbildning för att utföra ett visst arbete. I själva verket har det visat sig att kraven på utbildning vid rekryteringen till även okvalificerade arbeten höjts som en följd av att många överkvalificerade personer under 1990-talets arbetslöshet sökt dessa arbeten.⁸

Det tredje förhållandet är att det saknas tecken på att kunskapskraven skulle minska framöver. Nuteks analys⁹ av hur den svenska arbetsmarknaden utvecklas kan sammanfattas i följande punkter,

- kunskapsintensiv produktion utgör en allt större andel av den totala produktionen,
- den lägre efterfrågan på arbetskraft har framför allt drabbat personer med låg utbildning,
- samtidigt som sysselsättningen har minskat har produktionen ökat, dvs. arbetsproduktiviteten har höjts,
- en minskad sysselsättning kan förväntas i flera regioner som domineras av industri,
- andelen i näringslivet med långa högskoleutbildningar kommer att stiga, från omkring 7 procent år 1995 till ungefär 12 procent år 2010. Ökningen kommer att ske främst i storstads- och universitetsregionerna.

⁷ Under- och överutbildning på 2000-talets arbetsmarknad, A2001:006, Institutet för tillväxtpolitiska studier, 2001. De ingående länderna är Sverige, Danmark, Belgien, Nederländerna, Storbritannien, Irland, Tyskland, Schweiz, Österrike, Portugal, Spanien, Kanada, Australien och Nya Zeeland.

⁸ Rune Åberg, Balansen mellan arbetskraftens utbildningsnivå och jobbets kvalifikationskrav - ett struktur - eller konjunkturproblem? Ds 1999:58, bilaga 2.

⁹ Sverige på rätt väg (Bilaga 3 till långtidsutredningen LU 99).

4.3 Arbetskraftens utbildningsnivå

Utvecklingen under 1990-talet karaktäriseras överlag av högre utbildningsnivåer bland alla sysselsatta i näringslivet. Detta framgår bl.a. av en rapport från ITPS.¹⁰ Andelen som endast har grundskoleutbildning har minskat kraftigt och skillnaden mellan 1990 och 1999 är åtta procentenheter. Andelen sysselsatta med en kort gymnasieutbildning har minskat medan de längre gymnasieutbildningarna uppvisar en ökning, liksom andelen högskoleutbildade. Den sektor som år 1999 uppvisar den klart högsta andelen högskoleutbildade är den kunskapsintensiva tjänstesektorn där drygt 40 procent har en högskoleutbildning.

Kvinnorna är överlag mer välutbildade än männen och det är vanligare att dessa har någon form av högskoleutbildning. Bland personer som har en längre högskoleutbildning är det dock en betydligt större andel av männen som har en forskarutbildning. Samtidigt som andelen av arbetskraften som har en högskoleutbildning ligger runt 30 procent är siffrorna betydligt lägre om man ser till andelen med en lång högskoleutbildning, dvs. längre än tre år. Här är det 13 procent i åldersgruppen 25–65 år och 11 procent i åldersgruppen 25–34 år som har en högskoleutbildning som är tre år eller längre.¹¹

Högsta andel högskoleutbildade finns i storstadsregionerna, drygt 35 procent, medan andelen i övriga regioner ligger på runt 20 procent. Utbildningsbakgrunden varierar även beroende på arbetsplatsens storlek. På de stora arbetsställena (över 500 anställda) är 40 procent av arbetsstyrkan högskoleutbildad, jämfört med 15 procent på de små arbetsställena (färre än 50 anställda).

4.4 Samband mellan arbetslöshet och utbildningsnivå

Ett mönster som står sig i samtliga OECD-länder är att arbetslösheten genomgående är högre bland lågutbildade än högutbildade. I tabellen nedan finns uppgifter om arbetslösheten för olika utbildningsgrupper i några av OECD-länderna.

¹⁰ Under- och överutbildning på 2000-talets arbetsmarknad, (2001), A2001:006, Institutet för tillväxtpolitiska studier.

¹¹ Statistik från Education at a glance, 2001, OECD.

Tabell 4.1. Arbetslöshet i procent i olika utbildningsgrupper år 2001 (25–64 år)¹²

	Grundskole- utbildning		Gymnasieskol- utbildning		Kort högskole- utbildning <3 år		Lång högskole- utbildning	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Kanada	10,2	10,2	6,2	6,2	4,8	4,5	4,4	4,4
USA	7,5	8,9	4,2	3,4	2,5	2,3	1,9	2,0
Australien	8,1	7,0	4,5	5,2	4,5	3,9	2,5	2,6
Belgien	7,7	13,5	3,9	7,0	2,2	3,0	2,4	2,3
Danmark	4,0	6,2	2,7	4,0	3,3	3,1	3,5	3,1
Frankrike	9,7	14,4	5,1	9,3	4,3	5,0	4,1	5,6
Tyskland	15,6	11,5	8,1	8,4	4,4	5,8	3,4	4,4
Nederländerna	3,0	5,0	1,6	3,1	1,5	2,6	1,8	2,1
Irland	5,5	5,1	2,3	2,8	1,9	2,3	1,1	1,0
Storbritannien	9,4	5,7	4,1	3,7	2,7	1,7	2,0	1,9
Österrike	6,9	5,9	2,8	3,2	1,1	1,3	1,8	2,5
Finland	10,5	12,7	7,9	9,2	4,7	5,9	3,0	3,6
Norge	2,3	2,2	3,0	2,2	1,9	3,7	2,0	1,6
Sverige	5,6	6,4	5,0	4,2	3,4	2,5	2,6	2,2

Fram till den djupa ekonomiska krisen i början av 1990-talet hade Sverige sedan 1970-talet haft låg arbetslöshet, en stigande andel av befolkningen i jobb och ett något svagare samband mellan utbildnings- och lönenivåer, jämfört med andra länder. Sedan början av 1990-talet har emellertid sambandet mellan utbildningsnivå, lönenivå och arbetslöshet, i likhet med övriga länder, blivit tydligare också hos oss.¹³

Ungdomarna har drabbats i olika utsträckning av 1990-talskrisen beroende på social bakgrund. Även om ungdomars utbildning inte fullt ut förmår skydda mot arbetslöshet visar aktuell forskning att ungdomar med en treårig gymnasieutbildning har betydligt större chans att få ett arbete och en genomsnittlig högre lön än de som saknar utbildning på motsvarande nivå. Se vidare om ungdomar och deras situation på arbetsmarknaden i kapitel 3.

¹² OECD- Education at a glance, 2002.

¹³ European Journal of Education, Erika Ekström och Åsa Murray, volume 37, number 3, september 2002, Blackwell Publishing.

4.5 Var finns de framtida jobben?

I kommitténs uppdrag ingår att göra en analys och bedömning av framtidens arbetsmarknad, liksom av vilka sektorer som bedöms komma att svara för tillväxt och sysselsättning samt vilka krav detta ställer på gymnasieskolans utbildningar och deras innehåll.

Nya jobb varit ett ofta förekommande begrepp i det offentliga samtalet under nittioalet och bör ses mot bakgrund av att Sverige förlorade en halv miljon jobb under den arbetslöshetschock som rådde då. Arbetslösheten har nu sjunkit betydligt och låg under år 2001 på i medeltal 4,0 procent, att jämföra med 10,1 procent under 1995. Nu diskuteras främst arbetskraftsbrist inom vissa sektorer och hur vi ska lösa den långsiktiga kompetensförsörjningen. Abrahamsson menar att de klassiska frågorna om teknik, tillväxt och social fördelning ser ut att vara på väg tillbaka nu när röken lagt sig kring diskussionen om de nya IT-företagens uppgång och fall samt vad som egentligen är skillnaden mellan den nya och gamla ekonomin.¹⁴

Vanligen står nya jobb för flera jobb eller en ökad efterfrågan på arbetskraft. Framtidens jobb kommer, enligt Abrahamsson, sannolikt att skapas genom en ökning eller omvandling av de jobb som finns, snarare än ett massivt utbud av helt nya jobb. Det blir allt svårare att beskriva yrkesinnehåll och funktioner i många av de jobb som växer fram. Men även traditionella yrken som polis, lärare, apotekare, sjuksköterska, tulltjänsteman, grafiker eller stålverksarbetare ändrar karaktär och genomgår en inre förnyelse. Framtidens jobb finns därför inte bara, eller kanske inte främst, i de nya IT-baserade tjänsteföretagen.

En allmän bedömning är dock att tillväxten av jobb sannolikt kommer att ske i tjänstesektorn eller genom en förening av industriproduktion och tjänsteverksamhet.¹⁵ Här har den nya teknologin, framför allt utnyttjandet av informationsteknologi inom allt fler områden, varit pådrivande. Fortfarande finns, enligt de flesta bedömare, en stor utvecklingspotential inom IT. T.ex. kommer informationsteknologin att få stor betydelse inom hälso- och sjukvårdsområdet, där tekniken kan användas för konsultationer, övervakning, diagnostik m.m.¹⁶

¹⁴ Kenneth Abrahamsson, (2001), Från klosteskola till klusterskola, Gymnasiekommittén, stencil.

¹⁵ Kenneth Abrahamsson, (2001) Från Klosteskola till klusterskola, stencil, Gymnasiekommittén 2000.

¹⁶ Samverkan mellan skola och arbetsliv, Ds 2000:62.

Sysselsättningen i *industrin* antas fortsätta att minska från 800 000 år 1999 till 650 000 år 2020. Dock får man, enligt SCB, räkna med stora variationer mellan olika branscher. Sysselsättningen inom *byggbranschen* beräknas t.ex. öka, även om den inte tros komma upp till samma höga nivå som i början av 1990-talet. Inom den *privata tjänstesektorn* beräknas sysselsättningen öka från 1,5 miljoner 1999 till nära 1,7 miljoner år 2020. Ökningen gäller i första hand s.k. uppdragsverksamhet med inriktning mot företagssektorn. Däremot antas sysselsättningen minska inom detaljhandeln och bank- och finansverksamheten. För den *offentliga sektorn* antas sysselsättningen att öka efter de stora nedskärningarna under 1990-talet. Sammantaget beräknas antalet sysselsatta öka med 270 000 fram till år 2020.¹⁷

Försäljning av s.k. upplevelser sprider sig i dag utanför underhållningssektorn och en växande del av mervärdet i ekonomin kommer från produktion av upplevelser snarare än av varor eller tjänster. En rapport från AMS, visar att det under perioden 1992–2000 skapades över 80 000 arbetstillfällen inom upplevelsenäringsen och att sysselsättningen gått upp med 40 procent på sju år. För hela arbetsmarknaden var motsvarande sysselsättningstillväxt cirka 12 procent. Denna ökning förväntas bestå även om den, enligt AMS, bedöms ske i en långsammare takt framöver.¹⁸

För allt fler jobb efterfrågas i dag högskoleutbildning. Samtidigt bör understrykas att långt ifrån alla jobb kräver detta. Enligt AMS arbetsmarknadsutsikter för år 2001 och 2002 rådde det då arbetskraftsbrist inom många (24) yrken där det ofta, men inte alltid, räcker med en utbildning på gymnasial nivå. Det rör sig om yrken där en mycket specifik kompetens krävs, ofta någon form av yrkesbehörighet eller licens. Det gäller framför allt jobb inom vård och omsorg, byggnads- och anläggning, verkstadsindustri, transport samt hotell- restaurang- och servicesektorn.¹⁹

När det gäller de egensysselsatta, exempelvis inom olika hantverksyrken, finns många områden där efterfrågan är långt större än tillgången på utbildade personer.

¹⁷ Trender och prognoser 2002 med sikten på år 2020, SCB.

¹⁸ Arbete för nöjes skull – var finns jobben inom upplevelsenäringsen?, AMS, Ura 2001:3.

¹⁹ Gymnasieskolan och framtidens arbetsmarknad, Sofia Sandgren, 2000.

4.6 Framtida brist på arbetskraft

Den dämpning som skett i ekonomin har, enligt AMS²⁰, lett till att rekryteringsproblemen för närvarande minskat inom flera områden. Det enda område där bristen nu ökat är inom den kommunala sektorn samt inom byggnadsverksamheten, medan industrin haft lättare att finna nya medarbetare.

Trots svårigheterna i att exakt förutse hur arbetsmarknaden kommer att förändras finns några områden där det, enligt AMS prognoser²¹ på lång sikt förutses en brist på arbetskraft. Bristen på arbetskraft med *hälso- och sjukvårdsutbildning* tenderar att öka och bli mycket omfattande. När det gäller *lärare* finns en förväntad brist, bl.a. när det gäller yrkeslärare och lärare med naturvetenskaplig utbildning. Hur stor bristen i övrigt är för olika kategorier lärare hänger samman med variationer i årskullarna.

En undersökning²² av rekryteringsbehovet i landets småföretag (1–49 anställda), visar att två av tre företagare behöver rekrytera personal under de kommande åren. Någon långsiktigare bedömning har inte ansetts möjlig att göra. I första hand efterfrågas medarbetare med en yrkesinriktad gymnasial utbildning inom bygg, hotell- och restaurang eller tillverkningsindustri. Undersökningen visar dessutom att det finns behov av högskoleutbildade inom främst elektronikindustri, uppdragsverksamhet och övriga privata tjänster.

När det gäller att förutse efterfrågan på arbetskraft på några års sikt är det en mer komplex bild vi har att ta hänsyn till än den som enbart ger ökande och minskande sysselsättningsantal. Sofia Sandgren gör, i sin rapport till kommittén, en distinktion mellan yrken där det råder brist på personal, yrken där sysselsättnings-tillfällena växer i antal och yrken som sysselsätter många. Yrken där det råder brist behöver inte nödvändigtvis vara yrken som ökar i antal, utan kan till och med vara yrken som minskar i antal men där många börjar gå i pension och där få ungdomar har utbildats under den senaste tiden. Yrken som växer i antal sysselsatta är ofta yrken som har arbetskraftsbrist, t.ex. vård och omsorg samt kunskapsintensiv uppdragsverksamhet. Vi har även verksamheter som institutionell tjänsteproduktion och lokala serviceinrättningar där sysselsättningen ökar men där det inte är några rekryterings-

²⁰ Arbetsmarknadsutsikterna för år 2002 och 2003, AMS, Ura 2002:4.

²¹ Trender och prognoser, SCB (2002).

²² Morgondagens yrkesutbildning – och småföretagens kompetensbehov (2002) Företagarnas riksorganisation.

svårigheter. Slutligen har vi även de yrken som inte ökar, de kanske till och med minskar i antal, och där det inte råder någon brist på arbetskraft, men där det ändå finns en stor mängd arbetstillfällen. Till exempel varudistribution (godstransport, omlastning och detaljhandel) som sysselsätter drygt 500 000 människor i Sverige.²³

Förutsatt att utbildningsstrukturen i olika näringsgrenar fortsätter att förändras i samma takt som under 1990-talet får vi framöver, enligt SCB, brist på arbetskraft med *naturvetenskaplig-teknisk utbildning*. Svenskt näringsliv²⁴ framhåller att tillgången på tekniskt utbildade personer vida understiger efterfrågan från näringslivet och att detta är en tillväxthämmande faktor.

Det saknas i dag tillräckliga redskap inom både utbildnings- och arbetsmarknadsstatistiken för att få ett grepp om den omstrukturerings som pågår i arbetslivet. IT-branschen är ett exempel på ett område som alltjämt bedöms vara en växande arbetsmarknad men där den snabba utvecklingen gör att det är svårt att förutsäga på vilket sätt. Är det ICT-ingenjörer, ICT-psykologer, designers, en blandning av dessa eller helt nya yrkeskompetenser som kommer att behövas?

När vi allmänt talar om bristen på tekniskt utbildad personal måste i sammanhanget nämnas att det finns en outnyttjad arbetskraftsreserv bland yrkesutbildade invandrare. En studie från AMS²⁵ visar bl.a. att endast 39 procent av de utlandsfödda akademikerna har ett arbete som motsvarar deras utbildningsnivå jämfört med 85 procent av de som är födda i Sverige. År 2001 fanns i Sverige cirka 195 000 utlandsfödda med högskoleutbildning. Samtidigt som det råder brist på tekniker visar AMS siffror att endast 44 procent av de utlandsfödda teknikerna och naturvetarna har ett kvalificerat arbete.

4.7 Arbetsmarknadens behov och dimensionering av utbildning

Ungdomarnas val av utbildning stämmer inte alltid överens med hur arbetsmarknadens rekryteringsbehov ser ut. Ungdomars stora intresse för media motsvaras t.ex. inte av någon arbetskraftsbrist inom denna sektor. De stora rekryteringsbehoven inom vård och

²³ Sandgren, s. 14.

²⁴ Det nya näringslivet, Svenskt näringsliv 2001.

²⁵ AMS (2001) Rätt man på fel plats – en studie av arbetsmarknaden för utlandsfödda akademiker som invandrat under 1990-talet, Ura 2001:5.

omsorg har motsatsvis inte lett till någon efterfrågan på dessa utbildningar.

Mot bakgrund av de matchningsproblem som finns på dagens arbetsmarknad höjs ibland röster om att utbildningsdimensioneringen i högre utsträckning borde anpassas till arbetsmarknadens behov. Den kvalificerade yrkesutbildningen är ett exempel på hur arbetsmarknadsbehoven är styrande för vilka utbildningar som kommer till stånd. För gymnasieutbildning är det dock elevernas intresse som ska ligga till grund för dimensioneringen. Att olika utbildningsformer fyller olika funktion och har olika kriterier för dimensionering diskuteras i en departementspromemoria²⁶ från Näringsdepartementet. Vissa utbildningar ska snarare utgöra grunden för det livslånga lärandet, medan andra är till för att stärka den enskilda individens möjlighet att få ett arbete och underlätta för arbetsgivarna att få arbetskraft med lämplig kompetens.

Utbildningens dimensionering har naturligtvis stor betydelse för tillgången på kompetens. Utbildningsplanering är emellertid en lång och komplicerad process som inrymmer stora osäkerheter, inte minst när det gäller att förutse arbetsmarknadens kommande kompetensbehov. Innan ett dimensioneringsbeslut, som har fattats med anledning av underskott på utbildad arbetskraft inom ett yrkesområde, får effekt på tillgången på arbetskraft kan situationen ha vänt till ett överskott. Även det omvända kan inträffa.²⁷

Erfarenheten är att ungdomarnas val av utbildningar inte visat sig vara något sämre prognosinstrument än de arbetsmarknadsprognoser som görs årligen i syfte att kartlägga framtida rekryteringsbehov på arbetsmarknaden. Kommittén menar att ungdomarnas intresse även fortsatt bör ligga till grund för dimensioneringen av gymnasieskolans studievägar. Detta förutsätter samtidigt en väl fungerande studie- och yrkesvägledning som kan ge ungdomarna tillräckliga förutsättningar för att göra så väl underbyggda val som möjligt.

4.8 Vilka kompetenser efterfrågas?

Abrahamsson menar att kompetensbegreppet fått en nästan magisk innebörd i den svenska arbetsmarknads- och näringspolitiken. "De flesta problem som uppstår i omvandling av näringsliv och arbets-

²⁶ Kompetensförsörjning på arbetsmarknaden. Näringsdepartementet, Ds 2002:47.

²⁷ a.a., s. 14.

marknad förefaller kunna lösas med en ökad satsning på den enskildes och verksamhetens kompetens”.

I 1991 års kompetensutredning diskuteras kompetensbegreppet som från att ha varit kopplat till behörighet och formella meriter numera kommit att betyda ”... förmågan att klara de olika krav som ställs i en viss situation i en viss verksamhet”.²⁸ Hill som också diskuterar begreppet i sin avhandling ”Kompetent för det nya arbetslivet”²⁹ konstaterar att det alltså är i relation till en viss situation som någon är kompetent och ”... då kan någon aspekt av den personliga kompetensen vara extra viktig, som den praktiska yrkesmässiga kompetensen eller den sociala kompetensen”.

Kompetens kan, som kommittén definierar begreppet, bestå av *kunskaper och intellektuella färdigheter* – som att veta vad som skall göras men också hur och varför vissa saker skall göras, *manuella färdigheter* – att ha en rutin och en vana i sitt handlande samt *attityder* – att vilja handla och ta ansvar.

Kompetenskraven i arbetslivet förändras. Som redan tidigare nämnts krävs i allt fler yrken utbildning på minst gymnasial nivå. Behovet av generell kompetens ökar därmed. Det gäller i första hand baskunskaper i att läsa, skriva och räkna, men också generella kunskaper – *generic skills*, som är gemensamma för alla utbildningar. Som exempel kan nämnas entreprenörskap, miljökunskap, språk, kommunikativ förmåga, förmåga att lära om och nytt och problemlösningsförmåga. I den internationella diskussionen på området görs olika försök att identifiera och mäta de nyckelkvalifikationer (*key-competencies*) som det moderna arbetslivet och samhället ställer.

Ett kunskapsfält som blir alltmer centralt är grundläggande och/eller specialiserad datorkompetens. Det moderna arbetslivet ställer också höga krav på individens förändringsberedskap, problemlösningsförmåga, kvalitetstänkande och förmåga att lära om till nya uppgifter och krav. Det sistnämnda blir än viktigare med tanke på hur snabbt olika yrken och befattningar förändras i dagens arbetsliv. Undersökning av ett slumpmässigt urval av anställda på sex stora svenska industriarbetsplatser visade att mer än hälften eller 60 procent av de intervjuade hade fått nya arbetsuppgifter i sina befattningar de senaste fem åren. Av de nya arbets-

²⁸ Kompetensutveckling – en utmaning, SOU 1991.

²⁹ Kompetent för ”det nya arbetslivet”, Margreth Hill, Göteborgs Universitet.

uppgifterna var 22 procent av kommunikativ natur och tendensen var tydlig både bland arbetare och tjänstemän.³⁰

I en studie om utvecklingen på arbetsmarknaden, konstaterar CIRETOQ³¹ att de grundläggande basfärdigheterna blir allt viktigare samtidigt som en för tidig yrkesspecialisering blir mer och mer kontraproduktivt. Produktionsarbete blir mindre vanligt och ersätts med arbete vid kontrollpaneler och datorer. Kunskap för att hantera dessa processer blir således viktig. Kraven på stresstålighet, flexibilitet, hastighet i agerande, förståelse och kommunikation ökar allteftersom arbetsuppgifterna blir mindre rutinstyrda och mer självständiga.³²

4.9 Nya system för lärande i arbetslivet

I den utredning som låg till grund för det s.k. Kunskapslyftet konstaterades att strukturomvandlingen av det svenska näringslivet i ett internationellt perspektiv gått långsamt, men att de organisationsförändringar och satsningar på kompetensutveckling som nu krävs, tycktes vara på gång.³³

Organisationsutformningen på den svenska arbetsmarknaden tycks ha drivits särskilt långt när det gäller involvering av de anställda. Denna slutsats underbyggs av en jämförelse mellan OECD-länderna (1999) som visar att teamarbete har en framträdande roll i svenskt arbetsliv. I en rad parametrar som arbetsrotation, delegering av uppgifter och platt organisationsstruktur, grupperar sig de nordiska länderna tillsammans men Sverige visar alltid det mest extrema värdet. T.ex. anger 91 procent av de svenska arbetsplatserna förekomst av teamarbete medan genomsnittet ligger på 73 procent för de övriga nordiska länderna. Aktuell forskning indikerar att den pågående omvandlingen av arbetets innehåll går mot ett högre krav på social kompetens hos de anställda.³⁴

³⁰ Ann-Katrin Bäcklund, Social kompetens – en ny konkurrensparameter, (2002) Uppsatsen ingår i antologin Utbildning, kompetens och arbete, red. Kenneth Abrahamsson m.fl. Studentlitteratur.

³¹ Internationellt nätverk om arbetsmarknadsforskning initierat av CEDEFOP, EU.

³² Co-operation in research on trends in the development of occupations and qualifications, Training Village, 2000.

³³ En strategi för kunskapslyft och livslångt lärande, SOU 1996:xx.

³⁴ Co-operation in research on trends in the development of occupations and qualifications, Training Village, 2000.

Arbetslivsforskningen³⁵ visar att vi under 1990-talet utvecklat en helt nytt system för lärande i arbetslivet. Ny teknik, ny arbetsorganisation, en ny konkurrenssituation och ett utbildningssystem i snabb förvandling är några av komponenterna i detta systemskifte. Det finns också tecken på att det sker förändringar av hur arbetet organiseras, även om utvecklingen går mer eller mindre snabbt inom olika sektorer.

En viktig del av arbetskraftens kompetensuppbyggnad sker genom kompetensutveckling i arbetet. I sammanhanget skall bl.a. nämnas den stora satsning som sker inom ramen för Europeiska Socialfondens Växtkraft Mål 3. Under de senaste 15 åren har betydelsen av den arbetslivsrelaterade vidareutbildningen tilltagit. NUTEK konstaterar dock att företagen inte alltid lyckas genomföra den vidareutbildning som de behöver och att medvetenheten hos både företag och anställda om vidareutbildningens betydelse borde öka.³⁶

En undersökning från LO³⁷ av den totala mängden personalutbildning under första halvåret 2001 visar att denna ökade kraftigt under denna period. Personalutbildningen är dock ojämnt fördelad mellan grupper av anställda. Det centrala mått som använts är tid för personalutbildning i procent av total arbetstid. Denna andel visade sig vara 2,4 procent för LO, 4,9 procent för TCO och 6,9 procent för SACO. Mest går till dem som redan har den högsta utbildningen och det finns dessutom en skillnad mellan arbetsgivare med olika arbetsgivare. Statligt anställda och landstingsanställda får mest personalutbildning, därefter följer kommunalt anställda och allra sist privat anställda. I en uppsats³⁸ om ”just in time learning” och livslångt lärande framhåller Kurt Lundgren behovet av länkar mellan kortsiktigt och långsiktigt lärande i arbetet.

De institutionella förändringar vi ser i arbetslivet är till stor del en anpassning till allt snabbare processer och en snabbt ökande kunskapsmängd. Hanteringen av data, information och kunskaper inriktas mot ”just-in-time” snarare än mot ”just-in-case”. Mycket tyder på att vad som kan verka problematiskt är det långsiktiga lärandet och länkarna

³⁵ Se t.ex. Kurt Lundgrens bidrag, ”Just in time learning och livslångt lärande”, i antologin *Utbildning, kompetens och arbete*, (2002), Redaktör Kenneth Abrahamsson m.fl. Studentlitteratur.

³⁶ *Kompetens – en bristvara*, NUTEK, R 2000:14.

³⁷ *Personalutbildning 2001*, Löne- och välfärdsenheten. Sven Nelander och Ingela Goding, LO, februari 2002.

³⁸ ”Just in time learning och livslångt lärande”, i antologin *Utbildning, kompetens och arbete*, (2002), Redaktör Kenneth Abrahamsson m.fl. Studentlitteratur.

mellan det kort- och långsiktiga lärandet i arbetslivet. Det kortsiktiga lärandet synes behöva stödjas av ett mer långsiktigt, reflekterande och kontextuellt lärande. Ett sådant lärande sker i dag under utbildning inom skola, högskola och universitet inom skola, högskola och universitet och möjligheterna till formell utbildning och fördjupning av efterfrågade kunskapselement i arbetslivet har snarare försvårats än förbättrats. Dock borde även sådan fortbildning och fördjupning ske "just-in-time" snarare än "just-in-case" dvs. vid behov i själva arbetslivet. Avsaknaden av strukturer och mekanismer som stöder en sådan utveckling kan försvåra att det mer effektiva kortsiktiga lärandet också skapar förutsättningar för att implementera livslångt lärande i arbetslivet.

Vuxnas lärandemöjligheter är relativt väl utbyggda i Sverige jämfört med andra länder, både i och utanför arbetslivet. Bland forskare finns samtidigt en enighet om att vi vet relativt lite om kompetensutvecklingens kvalitet och dess privat- och samhällsekonomiska effekter.

4.10 Social kompetens

Social kompetens är ett begrepp som under senare år varit vanligt förekommande i bl.a. platsannonser.

I *Agenda 2000* definieras begreppet så här:

Social kompetens kan definieras som förmåga och vilja att skapa meningsfulla relationer till andra människor, att på olika sätt kunna kommunicera med andra, att kunna fungera socialt med andra och att ha fungerande sociala nätverk.³⁹

Arbetslivsforskare har i stort sett undvikit att arbeta med begreppet, något som forskaren Ann-Katrin Bäcklund⁴⁰, menar kan bero på dess "... obehagliga närhet till anpassning och disciplin". Det finns beskrivningar av social kompetens som dels individens förmåga att hantera sitt sociala liv generellt, dels som en förmåga att identifiera sig med arbetsgivarens mål, en slags samspelsteknik. En förklaring till att social kompetens tillmätts allt högre betydelse i arbetslivet kan enligt Bäcklund vara att tjänstearbete upptar allt högre del av förädlingsvärdet också för produkter, samtidigt som det utvecklas nya former för service kopplat till produkter. Kärnan

³⁹ Agenda 2000, Den fortsatta kompetensutvecklingen, Ds 1994:11.

⁴⁰ Ann-Katrin Bäcklund (2002) Social kompetens- en ny konkurrensparameter. Ingår i antologin Utbildning, kompetens och arbete, red. Kenneth Abrahamsson m.fl. Studentlitteratur.

i arbetet kan vara manuellt men de extra funktionerna ställer högre krav på god kommunikativ förmåga. Varje anställd måste kunna representera företagets image. Vid sidan av de praktiska arbetsuppgifterna måste alla vara inställda på att marknadsföra företagets tjänster och förväntas också ha idéer om förändring av de sålda tjänsterna.

Generellt sett har det skett stora förändringar i hur man organiserar arbetet på företagen. Genomgående ställs nya och högre krav på medarbetarnas förmåga till helhetssyn, initiativförmåga, att vara drivande och kreativ och att ta ansvar för sin egen kompetensutveckling. Arbetet organiseras allt oftare i team eller projektform och verksamheterna är i allmänhet mer kundnära. För att arbeta i projekt och teamen fordras en förmåga att etablera ömsesidiga samarbetsstrategier men också att personerna i teamet är självgående och kan leva upp till förpliktelse även när kontrollen är indirekt eller på avstånd.⁴¹

Kommitténs uppfattning är att det ter sig svårt att konstruera en enhetlig definition på begreppet social kompetens. När företrädare för arbetslivet uppmanats att definiera vad som avses med begreppet nämns t.ex. förmåga till samarbete, att passa in i arbetslaget, ansvarstagande, kunna umgås med kunder, inge förtroende samt att vara utåtriktad och serviceinriktad.⁴² Idag uppfattar kommittén att man allt oftare talar om vikten av kommunikationsförmåga samt behovet av att rekrytera ”hela människor” för att arbetsplatsen skall fungera.

4.11 Är generell kunskap och utbildning svaren på morgondagens frågor?

Om man ser ett yrke över tid är det uppenbart att det sker stora förändringar i innehåll, kunskapskrav och uppgiftsprofil. I många yrken – med undantag för dem med krav på licens eller behörighet – kan de yrkesspecifika kunskaperna läras på plats, men en bra och grundläggande utbildning är nödvändig för att kunna ta till sig dem effektivt och för att den enskilde skall kunna utveckla sitt jobb. Otvetydigt är att behovet av generella kunskaper ökar, dock inte i samma takt och med samma kompetensprofil inom alla yrken eller

⁴¹ Jfr Kurt Lundgren, ”Just in time learning”, (2002) Utbildning, kompetens och arbete, Studentlitteratur.

⁴² Jfr Kompetens – en bristvara, NUTEK, R2000:14.

branscher. Stora delar av service-, underhålls- och hantverkssektorerna präglas av enmans- eller fåmansföretag där det även i framtiden att krävas en hög grad av specialisering av den enskilde.

Vad säger då den aktuella forskningen om i vilken utsträckning det är generella kunskaper och utbildningar eller om det är specialistkunskaper och s.k. situerat lärande som är svaret på morgondagens behov? Abrahamsson har nedan listat det som talar för generella kunskaper, men har samtidigt visat på riskerna med en alltför ensidig satsning på det generella.⁴³

Det som, enligt Abrahamsson, talar *för* en ökad betoning av generella kunskaper och utbildningar är att;

- dagens och morgondagens arbetsliv och samhälle kräver mer av generella kunskaper, överblick och sammanhang
- kunskaperna omvandlas snabbt i arbetsliv och samhällsliv
- goda basfärdigheter och generella kunskaper behövs för att främja livslångt lärande och en varvning mellan arbete, studier och annat arbete
- det behövs ett sammanhängande bildningskoncept, en världsbild och en moralisk kod för att människan ska kunna söka sig själv och förstå världen omkring henne
- den generella utbildningen är ett sätt att skapa en gemensam sektor i kunskapssamhället så att grupper med olika bakgrund bättre kan kommunicera med varandra
- generell kunskap och utbildning främjar jämlikhet och rättvisa och minskar risken för att individen ska hamna i yrkesmässiga eller sociala återvändsgränder
- generell kunskap, kulturell orientering och fördjupad språkkompetens behövs för att kunna fungera i en alltmer globaliserad värld.

Samtidigt behövs s.k. situerat lärande, dvs. specialistkunskaper, förtrogenhet och kompetens satt i sitt sammanhang. Det är ibland mer pedagogiskt att få någon att förstå helheten genom att utgå från delen och specialiteten och låta eleven förvärva kunskaper i genuina situationer. En för kraftig betoning på de generella kunskaperna riskerar leda till pedagogiska bakslag, bristande motivation och intresse. Abrahamsson varnar också för att låta försumma den praktiskt estetiska kunskapen, individens skapande förmåga och

⁴³ Från klosterekola till klusterskola, Abrahamsson.

kulturella uttryckssätt, om den generella utbildningen får ta alltför stor plats.

Hög ekonomisk tillväxt har inte visat sig utgöra någon självklar garanti mot arbetslöshet och låga inkomster om undersysselsättningen bottnar i en obalans mellan arbetskraftens kvalifikationer och företagens efterfrågan. Det är i skenet av denna utveckling som frågan om arbetskraftens utbildningsnivå blir viktig såväl utifrån ett tillväxt- som ett individperspektiv. För lite, eller för smal utbildning leder till sårbarhet och risk för att hamna vid sidan av arbetsmarknaden.

I ett föränderligt arbetsliv där gymnasieskolan är en av byggbitarna i det livslånga lärandet talar mycket, enligt kommitténs uppfattning, för att bildningsperspektivet och den personliga utvecklingen måste ha en framskjuten position i den framtida gymnasieskolan. Det finns samtidigt inget utrymme för att göra avkall på skolans uppdrag att förmedla ämnes- och yrkeskunskaper. Kommittén har i sitt arbete fått starkt stöd från arbetslivet när det gäller behovet goda kunskaper i bl.a. kärnämnen. Det sistnämnda har, tillsammans med goda yrkeskunskaper, blivit allt viktigare om man ser till hur kunskapskraven i arbetslivet höjts.

Samtidigt som utvecklingen går mot att en allt större del av yrkesutbildningen blir eftergymnasial, kommer gymnasieskolan även i framtiden att ha stor betydelse för att försörja en betydande del av arbetsmarknaden med nyutbildade ungdomar. Givet att gymnasieutbildningen skall ge en god grund för etableringen på arbetsmarknaden är det viktigt att ungdomarna får med sig breda, generaliserbara kunskaper som är påbyggbara. Detta behöver inte stå i motsatsförhållande till ungdomarnas behov av att få specialisera sig inom ett område som de är intresserade av. Resultaten av dagens arbetslivsforskning talar dock för att den framtida gymnasiala yrkesutbildningen i allmänhet bör förbereda eleverna för ett yrkesområde snarare än för ett speciellt yrke.

Sammanfattningsvis konstaterar kommittén att den framtida gymnasieskolan måste;

- ge en grund för bredare kompetensområden
- erbjuda grundläggande yrkesutbildning som leder till anställningsbarhet inom ett yrkesområde
- stimulera eleverna att sikta mot specialistkompetens, t.ex. inom naturvetenskap och teknik

- motverka social snedrekrytering och stärka insatserna vad gäller att se till att så många ungdomar som möjligt slutför en gymnasieutbildning
- förmå beakta och förutse förändringar i arbetslivet som har konsekvenser för människans behov av kompetens
- ha ett utrymme för lokala variationer
- erbjuda alla elever möjligheter att lära i arbetslivet
- förbereda och skapa förutsättningar för ett livslångt lärande.

5 Gymnasieskolans uppdrag

Gymnasieskolan har länge varit den skärningspunkt där grundutbildning, vidareutbildning och arbetsmarknad möts. Den förväntas därigenom bära upp olika syften som är sammanflätade och många gånger svåra att särskilja. Kommittén avser i det följande att diskutera det uppdrag som gymnasieskolan har i dag, enligt läroplanen (Lpf 94), och om det finns skäl att ändra detsamma utifrån hur samhälls- och arbetsliv förändrats under senare år.¹

Den framtida gymnasieskolan skall, enligt utredningsdirektiven, kvalificera eleverna för:

- personlig utveckling
- ett demokratiskt samhällsliv,
- ett utvecklande arbetsliv
- ett livslångt lärande

Med utgångspunkt i dessa punkter diskuteras nedan hur kommittén ser på om gymnasieskolans uppdrag förändrats i något avseende och om samhälls- och arbetslivsutvecklingen lett till att något av syftena bör väga tyngre än de övriga i den framtida gymnasieskolan. Man får samtidigt inte glömma bort att gymnasieskolans viktigaste uppdrag kommer från eleverna. Skolan skall således finnas till för, och utgå från, eleverna.

5.1 Gymnasieskolan som en del av ungdomsskolan

Gymnasieskolans uppgifter framgår av 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna. Till stora delar överensstämmer dessa med 1994 års läroplan för den obligatoriska skolan. I likhet med den

¹ Kommittén har i diskussionen om gymnasieskolans uppdrag haft god användning av en opublicerad uppsats – Metakognition, metateorier och studiestrategier, nya forskningsperspektiv på gymnasieelevers lärande – som Torsten Madsén skrivit för Högskolan i Kristianstad. Torsten Madsén har medverkat i, och bidragit till, kommitténs arbete fram till sin bortgång i oktober 2002.

obligatoriska skolan har gymnasieskolans samhällets uppdrag att till det uppväxande släktet överföra de grundläggande demokratiska värderingar på vilket det svenska samhället vilar. Skolans verksamhet skall i alla delar utgå från dessa värderingar.

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall förmedla och gestalta.

Både den obligatoriska och den frivilliga delen av ungdomsskolan har ansvar för elevernas personliga utveckling. Den obligatoriska skolan skall främja "elevernas harmoniska utveckling" och den frivilliga skolan "elevernas allsidiga utveckling". Det finns knappast någon anledning att analysera dessa skillnader i läroplanerna för de båda delarna av ungdomsskolan. 1994 års läroplaner ser ungdomarna som elever enbart. De unga människor som tillbringar en viktig del av livet i den framtida gymnasieskolan bör få möjlighet att utvecklas i alla avseenden.

Gymnasieskolans övergripande kunskapsuppdrag är att aktivt skapa förutsättningar för att eleverna skall tillägna sig och utveckla kunskaper. I denna del skiljer sig inte uppdraget för de olika nivåerna av ungdomsskolan. Uppdraget skiljer sig inte heller i de fyra perspektiv som enligt läroplanerna skall prägla undervisningen både i de obligatoriska och de frivilliga skolformerna, nämligen det etiska perspektivet, miljöperspektivet, det historiska och det internationella perspektivet. Dessa är relevanta också för den framtida gymnasieskolan. Genom samhällförändringar och teknikutveckling har förutsättningarna att inhämta fakta, att utveckla förståelse, färdigheter och förtrogenhet, förändrats. Därigenom har också arbetet för både lärare och elever påverkats, något som lett till att skolans kunskapsuppdrag kan behöva revideras.

5.2 Gymnasial nivå på kunskaper

Gymnasieskolans uppdrag, särskilt kunskapsuppdraget, går utöver det som gäller för den obligatoriska skolan, nämligen att vara en direkt förberedelse för arbete eller studier efter gymnasieskolan. Gymnasieskolans särskilda uppgift är, enligt läroplanen, att med den obligatoriska skolan som grund fördjupa och utveckla elevernas kunskaper som förberedelse för yrkesverksamhet och studier

vid universitet och högskolor samt som förberedelse för vuxenlivet som samhällsmedborgare och ansvariga för sina egna liv. I dessa avseenden finns det, som framgått av de tidigare kapitlen i betänkandet, skäl att förtydliga hur långt den framtida gymnasieskolans uppdrag skall sträcka sig.

Allt flera uppgifter i arbetslivet kräver i dag såväl en breddning som fördjupning av yrkeskompetensen utöver vad som ges i en gymnasieutbildning. Detta har tydligt framkommit vid diskussionerna med arbetslivets företrädare. Ett problem är att nytt stoff hela tiden tillkommer utan att något äldre tas bort. Allt kan därför inte rymmas under gymnasieskoltiden utan måste hänföras till vidareutbildning i arbetslivet eller eftergymnasial yrkesutbildning. Ett önskemål om bredare utbildningar i gymnasieskolan måste rimligen leda till att eleverna inte når lika långt i specialisering.

Är det då möjligt att urskilja en "naturlig gymnasial nivå" för utbildning? När det gäller de studieförberedande programmen är det nog lättare mot bakgrund av dessa ämnens långa tradition och att det finns behörighetsregler och en fortsättning i högskolan. Men systemet är inte logiskt, i några fall ligger ämnens nybörjarnivåer i grundskolan, i flertalet fall i gymnasieskolan men ibland finns nybörjarnivån även på högskolenivå, trots att ämnet förekommer även i "lägre" utbildningsformer.

När det gäller majoriteten av ämnen och kurser i program med yrkesämnen är det inte möjligt att lokalisera någon gymnasial nivå. Flertalet kurser och ämnen inom yrkesutbildningen förekommer endast i gymnasieskolan och i de fall utbildningar finns i komvux eller kvalificerad yrkesutbildning erbjuds inte hela grundläggande yrkesutbildningar. Högskolans utbud inom ramen för "kortare yrkesexamina" är i dagsläget mycket få. Kommittén ser i framtiden ett behov av ett bredare utbud av eftergymnasial yrkesinriktad utbildning.

Vad som är gymnasialt blir här det man bestämmer sig för att definiera som gymnasialt och som normalt ryms inom tidsrymden tre år. Det tar emellertid inte precis tre år att lära sig alla yrken och vi måste acceptera att eleverna når olika långt i specialisering.

5.3 Personlig utveckling

I den brytningstid mellan barndom och vuxenliv som gymnasieåldern representerar är ungdomarnas identitetssökande påfallande. Livsåskådningsfrågor, moral och etik är områden som står i fokus. Självkänedom och tillit till sin egen förmåga är viktiga ingredienser både för framgångsrika studier och annan framgång i livet. Genom att utveckla elevernas intressen och talanger kan skolan stärka dessa egenskaper och underlätta såväl mognadsprocess som lärande. Det är värt att notera att den personliga utvecklingen i stort sett alltid lyfts fram som gymnasieskolans viktigaste uppdrag vid kommitténs möten med företrädare för olika avnämare, bl.a. arbetslivet.

Arbetslivets krav på hela, självständiga människor avviker inte från vad vi behöver för att leva ett fullvärdigt liv utanför arbetet och för en vidareutveckling av våra demokratiska institutioner.

Den största utmaningen för skolan ligger sannolikt i en tankevända kring skolans roll i samhället. Skoltiden är en stor och viktig del av elevernas liv och de har berättigade krav på livskvalitet och personlig utveckling också i skolan. Idén om livslångt lärande kan endast uppnås om skolan kan göras till en plats dit eleverna är ivriga att gå. Madsén uttrycker detta på följande sätt.

Om skolan skall vara en bra förberedelse måste den sluta upp att enbart vara en förberedelse! När barn och ungdomar tillbringar allt längre tid i utbildningsinstitutioner, blir det också uppenbart att det som sker där måste vara meningsfullt här och nu – det eleverna sysslar med måste ha ett bruksvärde i nuet.²

I en föränderlig omvärld är sådant som självkänedom och själv-tillit oundgängligt, liksom att inte ta saker för givna och att regelbundet fundera över om det finns bättre vägar att pröva. Detta ställer delvis nya krav på skolan som måste vara mindre förutsägbar, och i större utsträckning än i dag, erbjuda ett ämnesövergripande arbetssätt som ökar elevernas förmåga till lärande.

Kunskapsinhämtandet är en viktig del – men inte allt. Hur man utvecklas som människa – som ung kvinna eller man – och vilka nya erfarenheter man gör under denna tid är lika viktiga för ungdomarnas mognad och växande. Det är kommitténs uppfattning att den personliga utvecklingen bör nämnas särskilt i samband med att gymnasieskolans uppdrag läggs fast i den nya skollagen.

² Madsén, a.a.

5.4 Att förbereda för ett aktivt demokratiskt samhällsliv

Samhällsförhållandena ändras och ställer allt högre krav på kunskaper och engagemang hos alla medborgare. Det behövs kunskaper för att man skall kunna ta till vara sin rätt som medborgare och delta i samhällsdebatten med egna åsikter. Den centrala kärnan av ämnen, kärnämnen, som alla studerar oberoende av studievägens inriktning är ett utslag av detta. För en mer utförlig diskussion om behovet av bildning och bildningsbegreppet hänvisas till kapitel 7 Kunskap, kompetens, kärnämnen.

Det svenska samhällets förändring i riktning mot ett mångkulturellt samhälle är fortfarande ett, jämfört med många andra länder, relativt nytt fenomen. Genom att ungdomar med olika bakgrund och förutsättningar undervisas i en sammanhållen gymnasieskola får de möjlighet att mötas och ta del av varandras erfarenheter. Om dessa möten präglas av en ömsesidig respekt blir mångfalden en tillgång i samhället.

Att erbjuda en utbildning som förbereder eleverna för sin roll som medborgare i ett demokratiskt och pluralistiskt samhälle är ett uppdrag för gymnasieskolan som över tid fått en allt starkare ställning. I läroplanerna framträder demokratiuppdraget i form av grundläggande värden och riktlinjer, vilka skall genomsyra all verksamhet i skolan. De grundläggande värden som räknas upp är människovärdets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta. Uppdraget har både en innehållslig aspekt, dvs. det som ingår i undervisningen, och en aspekt som avser lärares respektive elevers attityder och förhållningssätt. Slutligen handlar det om organisation, t.ex. hur skolan främjar ett elevdemokratiskt arbete och hur elevers och andras krav på inflytande organiseras. Uppdraget går således ut på att ge och att tillämpa demokrati samt att till eleverna förmedla den grundläggande värderingen att demokrati är något positivt och värdefullt.

Mot bakgrund av de omvälvande förändringar som skett och sker i såväl arbets- som samhällsliv, med ökande segregation och osäkerhet på arbetsmarknaden, är det enligt kommitténs uppfattning naturligt att bildnings- och demokratiuppdraget har en fortsatt framskjuten position i såväl grundskolan som gymnasieskolan.

5.5 Att förbereda för ett utvecklande arbetsliv

Gymnasieskolans traditioner har sina rötter i ett helt annorlunda samhällsuppdrag än dagens och morgondagens. I industrisamhällets skola kunde man genom en grundutbildning i ungdomsåren lära sig vad man sedan behövde använda i resten av sitt yrkesaktiva liv, något som inte är möjligt i vår tid.

En viktig skillnad jämfört med tidigare är att utbildningssystemet i dag förväntas svara för den reproduktionsprocess som tidigare ägde rum i produktionen. Reproduktionsprocessen består av två delar där den ena – socialisationen – går ut på att grundlägga normer och värderingar, exempelvis att utveckla etik och moral. Den andra – kvalificeringen – handlar om att utveckla sådana kunskaper och färdigheter som man behöver för att kunna delta i produktionen och i samhället i övrigt, exempelvis förmågan att läsa och skriva. Det konkreta innehållet i socialisationen och kvalifikationen förändras således över tiden. Om det, som i dag, ställs ökade krav på att skolan måste förändras, kan detta bero på nya kvalifikationskrav, som i sin tur innebär att processerna behöver organiseras på ett delvis nytt sätt eller att innehållet behöver förnyas. Madsén beskriver hur påverkan mellan kvalifikationskrav och skola kan se ut.

I ett relativt statiskt och auktoritärt samhälle gällde det att tillägna sig vissa fastlagda kunskaper och färdigheter, samtidigt som man lärde sig anpassning och underordning under auktoriteter. Fokus i kvalificeringen låg då på att kunna utföra vissa specifika uppgifter på ett föreskrivet sätt. Själva ämneskunskandet blev därmed mycket viktigt. I dag lever vi i ett samhälle som karaktäriseras av en enorm förändringstakt. På alla områden ställs därmed krav på en ständig förnyelse av kunskaper och färdigheter. Intresset förskjuts då också delvis från specifika ämneskunskaper till mera generella kvalifikationer.³

Som arbetslivet har utvecklats (se föregående kapitel för mer utförlig diskussion), efterfrågas i allt högre utsträckning problemlösningsförmåga, kreativitet, flexibilitet, självständighet och ansvarsförmåga. Detta innebär inte någon motsättning i förhållande till ämneskunskaper i mer specifik mening eftersom de nämnda kompetenserna utvecklas genom att man arbetar med ett meningsfullt innehåll och inte i något tomrum. Däremot ställer det krav på gymnasieskolan som en lärande kultur, som främjar reflektion och aktivt förhållningssätt hos eleverna.

³ Torsten Madsen, a.a.

Andelen ungdomar som går direkt ut i arbetslivet efter gymnasieskolan kan visserligen förväntas minska i framtiden men de studier Gymnasiekommittén låtit göra visar att gymnasieskolan ännu under lång tid kommer att förse arbetsmarknaden med nyutbildade ungdomar. För de ungdomar som lämnar gymnasieskolan fattas ofta en del i yrkeskunnandet som de erhåller genom arbetsplatsens försorg, i mer eller mindre systematiserad form. På en svag arbetsmarknad är det rimligt att anta att efterfrågan på en bredare gymnasieutbildning ökar. En bredare utbildning ger ökade valmöjligheter, främjar livslångt lärande och minskar risken för arbetslöshet. Återkommande arbetslöshetsperioder är kostsamt för såväl den enskilde som för samhället. Internationella studier pekar också på att arbetslöshet i unga år påverkar framtida sysselsättnings- och inkomstmöjligheter mycket negativt.

Behovet av att skapa studievägar som ger kompetens inom breda yrkesområden snarare än specifika yrken kan medföra att eleverna är mindre specialiserade i en framtida gymnasieskola. Begreppet "anställningsbarhet" har åter kommit in i diskussionen. Kraven för anställning torde variera mellan olika yrken och sektorer men i lika hög grad mellan olika företag i en och samma bransch. Få avnämare har dock ansett detta vara något stort problem jämfört med de positiva effekter en breddning av utbildningen skulle få. Dessutom har vissa branschområden löst detta genom en färdigutbildning i företagsregi som är föreskriven i ett utbildningsavtal. En allt större del av yrkesutbildningen kommer troligen, enligt kommitténs uppfattning, att vara eftergymnasial i framtiden.

5.6 Förbereda för ett livslångt lärande

Gymnasieskolans uppdrag att förbereda eleverna för livslångt lärande har två syften. Det ena är att hos eleverna skapa en insikt om att ett föränderligt samhälle och ett arbetsliv som utvecklas kräver ett livslångt lärande av oss alla. Här utgör gymnasieskolan tillsammans med grundskolan en viktig grund. Mot bakgrund av hur samhälle och arbetsliv utvecklas är ett av skolans viktigaste uppdrag att stimulera ungdomars attityd till lärande och till insikten om att lärandet är en återkommande process under hela livet. Eleverna skall ges förutsättningar att lära att lära och att se återkommande utbildning som något naturligt när sådana behov och situationer uppkommer senare i livet. Om skolan förmår

utveckla läroprocesser som främjar kreativitet och självständighet, läggs grunden för ett utvecklande arbetsliv för flera samtidigt som förutsättningarna att hantera situationer vid exempelvis omställningar till andra arbetsuppgifter eller uppsägningar blir bättre. För att detta skall kunna realiseras krävs att gymnasieskolan uppfattas som något attraktivt av ungdomarna, en plats där meningsfullt arbete bedrivs. Kommittén vill här understryka att lärandet visserligen är ett individuellt ansvar men också en kollektiv process som förutsätter att eleverna fysiskt befinner sig i skolan.

Den andra aspekten av det livslånga lärandet tar mer sikte på att förbereda ungdomar för övergång till fortsatta studier efter avslutad gymnasieskola. De motiv som angavs i propositionen ”Växa med kunskaper” för en högre ambitionsnivå för den gymnasiala utbildningen var behovet att höja den allmänna utbildningsnivån och förbereda alla för ett livslångt lärande. I framtiden då återkommande utbildning blir allt vanligare måste möjligheterna för alla att gå vidare till högre studier vara reella.

Den grundläggande behörigheten för högskolestudier är en självklar och viktig utgångspunkt för Gymnasiekommitténs arbete. Genom denna får ungdomar direkt efter gymnasieskolan eller senare i livet möjlighet att fortsätta sina studier i eftergymnasiala utbildningar av olika slag. Det finns i dag en klar skillnad mellan programmen avseende vilka som går vidare till högskolan. Eftersom regeringen lagt fast det långsiktiga målet att 50 procent av en årskull skall ha börjat i högskolan vid 25 års ålder krävs flera rekryteringsåtgärder. För att skapa möjligheter för alla elever att fortsätta studera det de är intresserade av måste även behörigheten för högskolestudier uppmärksammas, liksom att det finns ett system för andra eftergymnasiala utbildningsformer än högskola.

5.7 Gymnasieskolans kompensatoriska uppdrag

Det är en angelägenhet för samhället – och därmed en viktig utmaning – att gymnasieskolan reellt fungerar som en skolform för alla ungdomar. En förutsättning för att detta skall ske är att skolan förmår fånga upp och utgå från ungdomarnas egna erfarenheter. Vi ser i dag en gymnasieskola respektive högskola där kön, social bakgrund och föräldrars utbildningsnivå alltjämt är styrande när det gäller hur ungdomar väljer. Det finns också ett samband mellan socialgrupp och studieresultat som delvis kan förklaras med i vilken

utsträckning hemmet förmår ge stöd och hjälp med skolarbetet. Här har skolan en särskild uppgift att kompensera så att ungdomarna ges likvärdiga möjligheter inför framtiden. Målet måste vara att utplåna de skillnader som i dag finns mellan studieframgång och socialgrupp.

Ungdomar med invandrarbakgrund uppvisar i genomsnitt sämre studieresultat än andra elever. Delvis är det också här socialgruppskillnader som spelar in. Jämfört med övriga elever tenderar invandrarelever, främst pojkar, att avbryta gymnasiestudierna i högre utsträckning än andra och löper därmed stor risk att hamna utanför såväl utbildningssystem som arbetsmarknad. Detta är ett allvarligt demokratiskt problem som bl.a. visar att det är långt kvar innan målen för den nationella integrationspolitiken uppnåtts.

För ungdomar med funktionsnedsättningar är det avgörande att skolan omfattas av ett i grunden inkluderande synsätt och där verksamheten präglas av en öppenhet för flexibla lösningar. Det är nödvändigt att det ges både tid och resurser till en kontinuerlig diskussion på skolorna om gymnasieskolans uppdrag för de elever som av olika skäl är i behov av särskilt stöd. Detta är en nödvändig förutsättning om målsättningen om en gymnasieskola för *alla* elever ska bli en realitet.

5.8 Har uppdraget förändrats?

I en tid när 98 procent av grundskolans elever går vidare till gymnasieskolan och när det finns ambitioner att 50 procent av en årskull skall gå vidare till högskolan skulle man kunna påstå att det högskoleförberedande syftet nu fått ökad tyngd. Också med hänsyn till att yrken utvecklas, förändras och försvinner i ett historiskt förlopp ter det sig rimligt att i första hand satsa på studiemålet. Det finns samtidigt de som varnar för en utveckling mot en alltför teoretisk gymnasieskola, något som riskerar att få återverkningar på elevernas engagemang och studieintresse.

Erik Wallin har i en skrift - Gymnasieskola i stöpsleven⁴ - sökt sammanfatta och urskilja hur balansen mellan gymnasietts olika uppgifter – att förbereda för vidare studier, att förbereda för yrkesverksamhet och att ge allmän bildning, varierat. Wallin konstaterar bl.a. att dessa huvuduppgifter i olika mening varit aktuella över tid och att balansen mellan dem inte bara varierat utan också stått i

⁴ Erik Wallin, Gymnasieskolan i stöpsleven – då nu alltid, Skolverket, 1997.

debattens centrum, en debatt som speglar hur skolan är en beroende variabel i samhällets utveckling. Skolans utveckling är på så sätt en följd av makt och maktfördelning i samhället. Detta bestämmer i sin tur hur skolan tar plats i ett perspektiv av fördelning av kunskap och andra resurser, som gör det möjligt för människor att välja och styra sina livsprojekt.

En relevant fråga är om de förändringar som skett i arbets- och samhällsliv ställer nya eller oförenliga krav på skolan. Man kan t.ex. fråga sig om regeringens målsättning om fler högskoleutbildade står i något motsatsförhållande till de krav som arbetslivet ställer på gymnasieskolans studievägar. Kommittén menar att svaret är nej. Så länge som arbetslivet främst krävde specifika kunskaper, anpassning och färdigheter fanns ibland en sådan motsättning, men denna är nu under upplösning, bl.a. som en följd av hur kvalifikationskraven i arbetslivet förändrats. Den forskande och undersökande process som högskolan syftar till har dessutom stora likheter med det erfarenhetsbaserade lärandet. Det har i dagens samhälle sannolikt blivit än viktigare att kunna överblicka större kunskapsfält och att ha en utvecklad analytisk förmåga. Detta kräver i sin tur att skolan närmar sig ett vetenskapligt sätt att arbeta och tänka.

När behovet av bildning eller 50-procentsmålet till högskolan diskuteras framkommer ofta oro för en akademisering av gymnasieskolan, och att praktiken och det erfarenhetsbaserade skall komma i bakgrunden. Detta visar hur åtskillnaden mellan teoretiskt och praktiskt fortfarande är förhärskande både i skolans organisation och i dess arbetsformer. Även om det finns skillnader i de specifika kvalifikationskraven för exempelvis olika högskoleutbildningar, eller mellan högskoleutbildningar och mera praktiska yrken, ökar inslagen av teoretiskt tänkande på alla arbetsplatser. Detta i kombination med ökad självständighet i arbetet tenderar att minska de traditionella skillnaderna. Det kan däremot vara en skillnad mellan abstraktionsgraden i olika utbildningar i dagens gymnasieskola.

Modern forskning om lärande visar tydligt att även teoretisk kunskap utvecklas bäst i ett praktiskt och tillämpat sammanhang. Det gäller samtidigt att skolan förmår utveckla erfarenhetskunskaper utifrån teoretisk reflektion och analys. Kommittén menar att det skulle vara en fördel om alla i den framtida gymnasieskolan får tillgång till detta. Om skolan dessutom utmärks av ett elevdemokratiskt arbetssätt kommer det att medföra ett bättre klimat för lärande och en ökad kvalitet och effektivitet i utbildningen.

Gymnasiekommittén kan utifrån hur samhälle och arbetsliv utvecklas i dag, inte se någon egentlig motsättning mellan gymnasieskolans olika uppdrag. Också den framtida gymnasieskolan skall således bidra till ungdomarnas personliga utveckling, förbereda dem för rollen som samhällsmedborgare, för en roll i arbetslivet och för fortsatt lärande antingen i formella utbildningar som högskolor eller i andra eftergymnasiala utbildningsformer.

Utvecklingen mot ett allt mindre förutsägbart, mer komplext och heterogent samhälle leder till att gymnasieskolan får en allt viktigare roll som något sammanhållande, en social arena och gemensam referensram. Föreningsliv och aktivitet i t.ex. skolorkester eller bridgeklubb har en viktig social funktion på många gymnasieskolor. Gymnasiekommittén anser att det är föredömligt i de fall skolan stimulerar till att sådan verksamhet kommer igång och också upplåter lokaler för dessa ändamål, men vill samtidigt framhålla att aktiviteter av detta slag inte kan anses ingå i skolans kunskapsuppdrag.

Kommitténs bedömning är att det uppdrag som gavs till gymnasieskolan som en följd av 1991 års reform alltjämt i huvudsak äger giltighet, dock med undantag för kunskapsuppdraget där kvalifikationskraven ändrats till förmån för breda generella kompetenser.

Målet med en gymnasieskola för *alla* elever kan inte sägas vara förverkligat i dag. För att skolan skall kunna svara upp mot de förändringar och de nya krav som samhälle och arbetsliv ställer, menar kommittén, att skolans arbetsformer måste sättas i fokus och utvecklingen mot en lärande kultur drivas vidare. Skolans kompensatoriska uppdrag måste uppmärksammas mera, diskuteras och ges både utrymme och resurser i den framtida gymnasieskolan.

Kommittén anser att gymnasieskolans uppdrag bör komma till tydligt uttryck i skollagen. Som skollagen är formulerad i dag beskrivs snarare målgruppen för verksamheten än själva uppdraget för verksamheten. Lite paradoxalt är också att det mål som anges är att gymnasieskolan skall ge grundläggande behörighet till högskolan, dvs. en anpassning till ovanliggande utbildningsnivå. Enligt kommitténs uppfattning bör gymnasieskolan beskrivas som något viktig i sig, något som ger eleverna gymnasial kompetens. Gymnasieskolans syfte, dvs. att ge eleverna förutsättningar att utveckla kunskaper, bidra till deras personliga utveckling, ge en god grund för ett aktivt deltagande i samhällslivet, fortsatta studier samt för yrkesverksamhet bör således tydligt framgå av den nya skollagen.

6 Erfarenheter av dagens gymnasieskola

I detta kapitel redovisas erfarenheter i form av statistik och utvärderingar av den gymnasieskola som funnits sedan 1992. Huvuddelen av materialet har sammanställts av Skolverket, men en del resultat kommer från bearbetningar av den stora databas som finns vid Institutionen för pedagogik och didaktik i Göteborg (UGU-projektet).

6.1 Kursutformningen idag och dess effekter

Det nuvarande gymnasiet infördes genom beslut i början av 1990-talet. Det har 17 nationella program, ett relativt stort antal specialutformade program, vilka har samma omfattning som de nationella programmen men som beslutas lokalt, samt individuellt program för elever som antingen inte kommit in på nationellt eller specialutformat program eller som har avbrutit studier på något sådant program. Syftet med individuellt program är att eleverna skall förberedas för att kunna övergå till nationellt eller specialutformat program. Flertalet nationella program har nationella inriktningar.

I dagens kursutformade gymnasieskola är ämnen indelade i kurser. Dessa kan vara antingen påbyggbara eller sidoordnade i förhållande till varandra. Det finns i dag 854 kurser. Enligt bestämmelserna skall en kurs inte vara mindre än 50 gymnasiepoäng och bör inte omfatta mer än 200 gymnasiepoäng. Den vanligaste kursstorleken är 100 poäng, men det finns också många kurser på 50 poäng. Endast tre kurser är större än 200 poäng. En elev som fullföljt gymnasieskolan skall ha 2 500 gymnasiepoäng. Ännu har inga slutbetyg utfärdats med dagens kurser, men det torde bli vanligt att ett slutbetyg innehåller 25–30 kursbetyg.

Fördelarna med kursutformningen är att eleverna får möjlighet att välja kurser, vilket kan ge dem en önskad profil på utbildningen och gör dem mera motiverade för sina studier. En nackdel kan vara

att inte alla kurser som erbjuds kommer till stånd, vilket i sin tur leder till att eleverna blir besvikna. Skolan lovar mer än den kan hålla.

Den vanligaste varianten av programgymnasiet är numera en relativt fast struktur av program med inriktningar och paket av valbara kurser inom respektive inriktning. Det finns dock inom denna struktur mycket stora skillnader mellan olika kommuner och skolor i fråga om elevernas valmöjligheter och också mellan elevernas tillfredsställelse med valmöjligheterna.

Skolverket har gjort en sammanfattande analys av 1991 års reform¹. I likhet med Kommittén för utveckling av gymnasieskolan² framhåller Skolverket att det organisatoriska arbetet stod i centrum för skolornas arbete. ”Att strukturera innehållet i kurser och inordna dessa i en studiegång var tidskrävande ...” De skolor som Skolverket utvärderade utgick från kursen och kursplanen. Uppgiften att översätta de nationella målen och utforma mål för den egna undervisningen tydliggjordes inte. I stället kom arbetet med betygskriterier att dominera på många skolor. Innehåll och arbetsmetoder blev inte diskuterade i någon större utsträckning. ”Koncentrationen på kursen gjorde att reformen kom att definieras utifrån verksamhetens minsta del. Helheten och syftet med reformeringen gick därmed förlorad.”

Under en kurs av liten omfattning har lärarna inte lika goda möjligheter att lära känna eleverna. Eleverna vittnar om att lärarna i den nuvarande gymnasieskolan ofta använder prov som underlag för sin betygsättning. De små kurserna – med betyg efter varje kurs – har för eleverna fört med sig en strid ström av prov och för lärarna arbete med konstruktion och rättelse av prov samt betygsättning. Både elever och lärare vittnar om stress. Också elevorganisationerna har påtalat de små kursernas negativa effekter.

Det finns samtidigt elever som menar att det är bra att klara av gymnasieskolan bit för bit. Kurssystemet har givit upphov till ett större friutrymme och därmed till nya möjligheter för eleverna att göra spännande kombinationer i sina individuella val. Valfriheten har ökat men också lett till frustration, eftersom alla kurser som erbjuds inte kommer till stånd. Elevorganisationerna anser att eleverna har ett för litet inflytande på vilka kurser som erbjuds.

¹ Reformeringen av gymnasieskolan; Skolverket; Rapport 187.

² Den nya gymnasieskolan – problem och möjligheter; Kommittén för gymnasieskolans utveckling; SOU 1997:107.

Att stressen ökat i gymnasieskolan finns också omvittnat i en studie av Allan Svensson och Sven-Eric Reuterberg³. Forskarna har jämfört elever som började gymnasieskolan 1993 med elever som började 1998. En stor ökning har skett i antalet elever som uppger att de ofta känner sig stressade, särskilt gäller det flickor. I den yngre åldersgruppen säger 42 procent av pojkarna och 76 procent av flickorna att de ofta är stressade. Ökningen av rapporterad stress mellan 1993 och 1998 är 18 procentenheter. Förändringen har alltså skett under de år då programgymnasiet infördes. Detta utesluter inte att det också finns andra orsaker till den ökade stressen.

Skolverket har i sina senaste lägesbedömningar lyft fram den ökande stressen bland elever och vuxna som ett allvarligt och växande problem i skolan. I den senaste lägesbedömningen⁴ anger Skolverket att denna stress är särskilt knuten till betyg, prestationskrav och en arbetstakt som stundtals upplevs som för hög. Skolverket frågar sig om det inte är gymnasieskolans kursutformning som påverkar stressnivåerna – att varje kursbetyg vägas in i meritvärdet för högskoleantagningen. Sammanfattningsvis menar verket att den ökande stressen i huvudsak måste sökas på systemnivå.

Kritik som denna mot kursutformningen och dess konsekvenser ligger bakom en av utgångspunkterna som Gymnasiekommittén 2000 utgår från i sitt strukturarbete, nämligen att tona ner styrningen på delarna och i stället betona helheten i utbildningen. Samtidigt finns det enligt kommitténs mening också andra orsaker till stress i skolan som har med skolans inre arbete att göra.

6.2 En alltmer studieförberedande gymnasieskola

Skolverket redovisar i en nyligen genomförd studie⁵ hur de olika typerna av program utvecklats under perioden 1994–2001, dvs. den tid programgymnasiet varit fullt utbyggt. Studien är en uppföljning av de elever som gick i årskurs 9 i grundskolan året innan. De program som ej har APU, dvs. de mer studieförberedande, har under denna tid tagit emot ungefär hälften av elevkullen. Under samma tid har APU-programmen minskat från 44 till 33 procent av års-

³ Allan Svensson & Sven-Eric Reuterberg: Vad har hänt i gymnasieskolan under de senaste fem åren? En jämförelse mellan elever som påbörjade sina studier 1993 respektive 1998. IPD-rapporter nr 2002:09, Göteborgs Universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik..

⁴ Skolverket, Rapport 2001:211.

⁵ Efter skolan, Skolverket 2002..

kullen samtidigt som det individuella programmet och de specialutformade programmen har ökat i motsvarande grad. De specialutformade programmen är oftare program utan APU-krav. Utvecklingen mot mer studieförberedande program har varit särskilt tydlig i storstadsområdena där många yrkesförberedande program avvecklats.

Om man i stället för en årskull nior studerar vilka elever som börjar år 1 gymnasieskolan blir proportionerna mellan programmen något annorlunda. Enligt de preliminära siffrorna för 2002 går 41 procent av eleverna i år 1 på program utan APU och 35 procent på program med APU, vilket innebär en obetydlig skillnad mot året innan. De specialutformade programmen har ökat markant och tar nu emot 10 procent av årskullen. Orsaken till att denna skillnad uppstår är att de elever som börjar gymnasieskolan ett visst år är betydligt större än en årskull. Det rör sig om 20–25 000 elever. De elever som börjar gymnasieskolan för andra gången tenderar att oftare välja program med APU.

Gymnasiekommittén finner att det är olyckligt att en sortering av elever på studieförberedande och mindre studieförberedande studievägar sker så tidigt. En ny struktur bör kunna förebygga en del av de felval som kunnat konstateras ovan. Det är också olyckligt att det individuella programmet blivit så stort att knappt 9 procent av eleverna går direkt från år 9 till ett individuellt program.

6.3 Flick- och pojkprogram i gymnasieskolan

I propositionen 1994/95: 164 Jämställdhet mellan män och kvinnor inom utbildningsområdet framhölls att utvecklingen i riktning mot ökad jämställdhet hade gått alltför långsamt och behöver påskynas:

Jämställdhet i skolan bör innebära att skolan skall ge pojkar och flickor likvärdiga villkor och förutsättningar att upptäcka, pröva och utveckla sin fulla potential. Detta förutsätter kunskaper om rådande könsmonster och om könstillhörighetens betydelse för lärandet. Det förutsätter också insikt om att flickor och pojkar inte utgör några enhetliga grupper.

Flickor och pojkar skall i undervisningen

bemötas utifrån en kunskap om likheter och olikheter mellan könen och om fördomar om vad som är kvinnligt och manligt betyder i olika

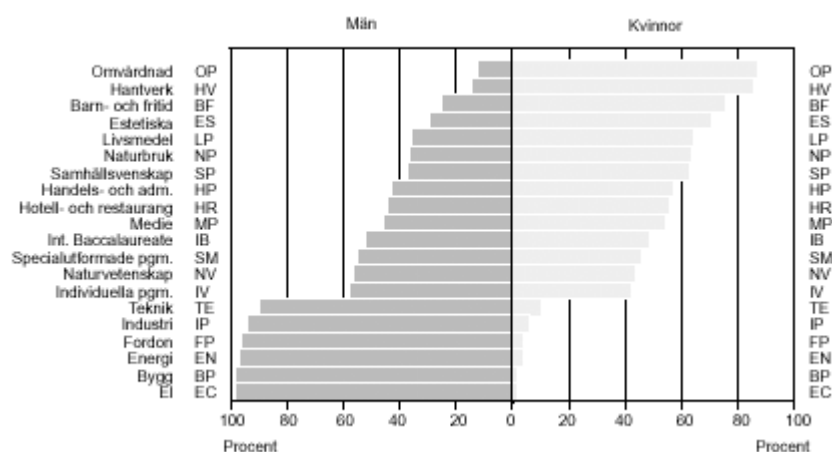
sammanhang. Jämställdhetsfrågan kan därmed inte heller reduceras till en attitydfråga utan blir också en kunskapsfråga.

Trots att jämställdhet har stått på den officiella dagordningen under lång tid kvarstår många skillnader i mäns och kvinnors villkor. Den traditionella könsfördelningen till gymnasieskolans studievägar i dag är mycket lik den vi hade vid gymnasieskolans etablering 1971, för 30 år sedan. Flickor väljer oftare humanistiskt-sociala utbildningar och pojkarna naturvetenskapligt - tekniska.

När gymnasieskolan reformerades 1992–1995 och fick en ny studievägsstruktur var motiveringen bl.a. att gymnasieskolans utbud hade varit alltför ”enkönat”, dvs. de traditionella pojkutbildningarna var betydligt fler än de traditionella flickutbildningarna. Nya studievägar tillkom som barn- och fritidsprogrammet, estetiska programmet och medieprogrammet, vilka mer vände sig mot flickornas intresseområden.

En viss utjämning har också skett. Följande bild är hämtad ur Skolverkets rapport 218.

Figur 6.1. Beskrivande data om barnomsorg, skola och vuxenutbildning 2002 och avser förhållandena i oktober 2001

Under 1970- och 80-talen gjordes omfattande försök att påverka denna fördelning genom aktiva insatser för att öka inslagen av det underrepresenterade könet främst på utbildningar inom industri-

och hantverksområdet samt vårdutbildningarna. De flesta av de informations- och rekryteringskampanjer som gjorts har i huvudsak endast fått kortsiktiga effekter. Speciellt svårt var det att få en jämnare könsfördelning på de pojkdominerade studieprogrammen. Projekten blev dock framgångsrikare när det gäller vård- och omsorgsområdena, där andelen pojkar ökade.

De mindre framgångsrika resultaten när det gäller flickor på traditionellt mansdominerade industriutbildningar visade att det inte räckte med enbart rekryteringsinsatser. Åtskilliga kompletterande insatser gjordes, som försök med rena flickgrupper och kvinnliga mentorer. Ofta avbröt dock flickorna tidigt sina studier och bland de få som gick ut lämnade många snabbt yrket sedan man konfronterats med arbetslivets värderingar och vardagliga villkor. Erfarenheter visar vidare att de flickor som valt och slutfört en teknisk utbildning har svårt att få jobb inom det område de utbildat sig för.

Skolverkets studie Efter skolan från 2002 visar att avbrottsfrekvensen fortfarande är oacceptabelt hög för de elever som gjort otraditionella val av program i gymnasieskolan. Exempelvis går bara 44 procent av de flickor som börjat på byggprogrammet ut med fullständiga betyg.

Det är Gymnasiekommitténs uppfattning att mer otraditionella val av studie- och yrkesinriktning endast kan åstadkommas genom att hela miljön förändras, både i skolan och i arbetslivet. Påverkan måste börja tidigt, helst redan i förskolan. För att främja intresset för otraditionella val måste man väcka nyfikenhet, men också vidga elevers syn på vad det är "normalt" för pojkar respektive flickor att syssla med. I skolan måste undervisningen utvecklas så att den blir attraktiv för elever av båda könen. Arbetslivet måste också ta sin del av ansvaret och skapa arbetsmiljöer, där både män och kvinnor finner sig tillrätta.

6.4 Social snedrekrytering

Vi vet att olika gymnasieprogram rekryterar elever från skilda sociala grupper. Detta mönster har varit relativt konstant över tiden även om en långsiktig rörelse mot utjämning varit påtaglig. Denna situation går i viss utsträckning tillbaka på de ursprungliga skolformernas traditioner, gymnasieskolans akademiska och yrkeskolans manuella yrkesarbetstradition. Det finns således en in-

byggd mållkonflikt i gymnasieskolan som återspeglar å ena sidan den socialt betingade fördelningen av arbetsuppgifter som vårt samhälle bygger på, å andra sidan skolans värdegrund och ambitioner att utveckla en mer demokratisk och öppen skola. Det är kommitténs uppfattning att skolan starkare än hittills måste medverka till att bryta sådana mönster.

Skolverkets studier visar, liksom internationell forskning, att föräldrarnas utbildningsbakgrund har stor betydelse för elevernas studieframgång. Barn till högutbildade föräldrar lyckas bättre i skolan och fortsätter i högre grad att studera på eftergymnasial nivå än barn vars föräldrar endast har förgymnasial eller gymnasial utbildning. Barn till högutbildade föräldrar väljer i gymnasieskolan vanligen de naturvetenskapliga eller samhällsvetenskapliga program. Enligt en studie av Härnqvist & Stahl, 1996, valde 70 procent av eleverna från akademikerhem en treårig studieförberedande studieväg jämfört med endast 20 procent av eleverna från arbetarhem. Om föräldrarna har en högre utbildning är det också vanligare att eleverna uppnår slutbetyg inom tre år.

De nuvarande gymnasieprogrammen skiljer sig kraftigt åt i fråga om social status. Det naturvetenskapliga programmens naturvetenskapliga gren har under 1990-talets slut befast sin ställning som den mest statusfyllda utbildningen inom svensk gymnasieskola, dit få elever från hem utan studietradition söker sig. Det andra studieförberedande programmet, det samhällsvetenskapliga, har samtidigt blivit mer heterogent och rekryterar nu åtskilliga elever som tidigare inte förberedde sig för fortsatta studier. Denna förändring har inträtt efter avvecklingen av den sociala linjen och konsumtionslinjen som spelade en stor roll som ett mittblock för främst mindre studiemotiverade flickor.

Eleverna på studieförberedande program har i genomsnitt högre betygspoäng än eleverna på program med yrkesämnen. Inte oväntat är det eleverna på det naturvetenskapliga programmet som har högst genomsnittlig betygspoäng

Flera rapporter diskuterar betydelsen av hemkultur eller "hemmets läroplan". Lennart Grosin menar att social bakgrund uttryckt i socio-ekonomiska termer inte är tillräckligt för att förstå varför elevresultaten varierar. Det finns en hemmets läroplan som mer är ett uttryck för föräldrarnas förhållningssätt till sina barns skolarbete och levnadsförhållanden. Klart är att föräldrarnas utbildningsnivå, och då särskilt moderns utbildningsnivå, är den enskilda bakgrundsfaktor som har störst förklaringsvärde i de undersök-

ningar som Skolverket under senare år genomfört om elevresultat i skolan.

Betygen får olika genomslag för fortsatta studier beroende på elevernas sociala bakgrund. För elever från högre socialgrupper är medelmåttiga eller låga betyg i regel inget hinder för fortsatta studier. Elever från hem utan studietradition som fortsätter att studera har i genomsnitt högre betyg från gymnasieskolan.

Allan Svensson visar i en studie av den sociala snedrekryteringen till högskolan⁶ att denna sker tidigt.

Undersökningsresultaten visar att den sociala snedrekryteringen till högskolan huvudsakligen uppstår vid valet av program till gymnasieskolan, där socialgrupp I är starkt överrepresenterad och grupp III klart underrepresenterad på de två program som ger de bästa förutsättningarna för högskolestudier. Framför allt är det till det naturvetenskapliga programmet som den sociala selektionen är stark.

Men också under gymnasietiden missgynnas elever från socialgrupp III genom att de inte i samma utsträckning som andra kan få hjälp med sitt skolarbete. 44 procent av NV-eleverna från socialgrupp III får hjälp med hemarbetet jämfört med 78 procent av NV-eleverna från socialgrupp I. Elever från socialgrupp III har också i genomsnitt lägre betyg på alla typer av program.

Den sneda socialgruppsfördelningen på det naturvetenskapliga programmet motsvaras i sin tur av stora socialgruppskillnader i matematikbetygen i årskurs 9 i grundskolan. Sven-Eric Reuterberg och Allan Svensson⁷ har närmare studerat köns- och socialgruppskillnader i matematik. Undersökningen visar tydligt på de longitudinella sambanden inom utbildningssystemet alltifrån förskola till högskola. Bakom dessa skillnader döljer sig ett komplicerat mönster av både indirekta och direkta effekter.

I en rad undersökningar har det visat sig att individens begåvning i stor utsträckning är påverkbar genom systematiska åtgärder, speciellt genom utbildningsinsatser. Det måste därför ses som ett misslyckande att det fortfarande trots det stora reformarbetet under 1990-talet finns så stora skillnader i matematikbetyg mellan olika socialgrupper. De stora sociala skillnaderna i matematikbetygen är enligt forskarna en väsentlig orsak till den sociala snedrekryteringen till högre utbildning. Ett krav för att bli antagen till de långa tekniskt naturvetenskapliga utbildningarna, som sam-

⁶ Allan Svensson: Den sociala snedrekryteringen till högskolan – när och hur uppstår den? IPD-rapporter, nr 2002:10, Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik.

⁷ Sven-Eric Reuterberg & Allan Svensson, IPD-rapport nr 2000:20.

hället ropar efter, är att eleverna genomgått naturvetenskapligt program i gymnasieskolan. För att man skall välja detta program spelar matematikbetyget en avgörande roll.

Gymnasiekommittén delar forskarnas bedömning att det behövs en systematisk träning i att lösa logiska och matematiska problem mycket tidigt, redan i förskolan och de lägre årskurserna av grundskolan. Genom att koncentrera sig på elevgruppen med påtagliga matematiksvårigheter skulle man på sikt kunna komma till rätta med en del av den sociala snedrekryteringen till gymnasieskola och högskola. Det är också nödvändigt anser kommittén att gymnasieskolan förändrar sitt sätt att arbeta så att elever från hem utan studietradition får ett bättre stöd i det dagliga skolarbetet.

6.5 Etnisk mångfald i gymnasieskolan

Det finns vissa forskningsresultat som visar att individer som har en annan språklig eller kulturell bakgrund än majoriteten riskerar att möta problem i utbildningssystemet⁸. I Sverige finns cirka en miljon människor, som är födda utomlands, motsvarande 10 procent av landets befolkning. Ytterligare 800 000, som själva är födda i Sverige, har minst en förälder som är född i något annat land. Närmare 1,8 miljoner har således i dag helt eller delvis utländsk bakgrund. Av dem som är födda utomlands kommer cirka en tredjedel från de övriga nordiska länderna, en tredjedel från det övriga Europa och en tredjedel från andra delar av världen. Antalet har för de två första grupperna varit relativt konstant under de senaste 25 åren medan antalet invandrare från övriga världen ökat kraftigt.

I samband med folk- och bostadsräkningen (FOB) 1985 skapades ett register över befolkningens utbildning. Registret anses till och med 1990⁹ ha haft hög aktualitet även när det gäller personer som fått sin utbildning utomlands. 1995 gjorde SCB en enkätundersökning för att aktualisera registret när det gäller personer födda i utlandet.

⁸ Similä, 1994.

⁹ Efter 1990 innehåller FOB inte uppgifter om utbildning.

Tabell 6.1. Personer födda i Sverige respektive i utlandet, fördelade efter ålder och utbildningsnivå. 1995, procent i åldern 25–64 år

	För- gymnasial	Gymnasial	Efter- gymnasial kort*	Efter- gymnasial lång**	Uppgift saknas
Födda i Sverige	27 %	47 %	18 %	12 %	0 %
Födda i utlandet	31 %	39 %	10 %	12 %	8 %

* högst 3 år.

** mer än 3 år.

Källa: SCB 1995.

Det man slås av är de oväntat små skillnaderna i utbildningsnivå för den infödda respektive utrikes födda delen av befolkningen. Om man jämför kvinnor och män var för sig finner man att skillnaderna är något större bland kvinnor än bland män. Det är framför allt andelen kortutbildade som är högre bland utrikes födda kvinnor än bland kvinnor som är födda i Sverige. Skillnaden i utbildningsnivå är betydande mellan invandrare från olika länder.

Det gäller dock inte enbart att komma in på en utbildning, utan också att kunna genomföra den. Skolverket har genomfört en studie av elevströmmar inom gymnasieskolan för nybörjare 1993 till 1995. Elever med utländsk bakgrund har en lägre slutförandegrad än elever med svensk bakgrund. Skillnaden var nära 20 procentenheter mellan de båda grupperna, 57 procent av nybörjarna 1995 med utländsk bakgrund hade efter fyra år fullföljt studierna jämfört med 79 procent av de med svensk bakgrund. Elever som är födda i Sverige men vars båda föräldrar är födda utomlands uppnår oftare slutbetyg än elever som är födda utomlands. Elever som invandrat i tonåren har fullföljt sina gymnasiestudier i mindre utsträckning än de som var upp till tolv år gamla vid ankomsten till Sverige.

En analys av gruppen med utländsk bakgrund måste också beakta den stora heterogenitet som finns mellan olika grupper. Den sociala bakgrunden har naturligtvis betydelse även för invandrarnas utbildningsstatus. Det är lätt att konstatera betydande skillnader mellan arbetskraftsinvandrare och flyktinginvandrare, mellan invandrare från olika kulturer och språkområden.

6.6 Många får inte ett slutbetyg

Olika undersökningar visar att endast tre elever av fyra avslutar sin gymnasietid med ett slutbetyg. Bland de övriga finns både elever som har gjort ett regelrätt avbrott under skoltiden och elever som gått i gymnasieskolan i tre år, men som inte nått betyg i tillräckligt många kurser för att få slutbetyg. Kommittén väljer att citera direkt ur Skolverkets nyligen (2002) genomförda utvärdering Efter skolan som beskriver tre årskullar när de är 23, 22 respektive 21 år gamla:

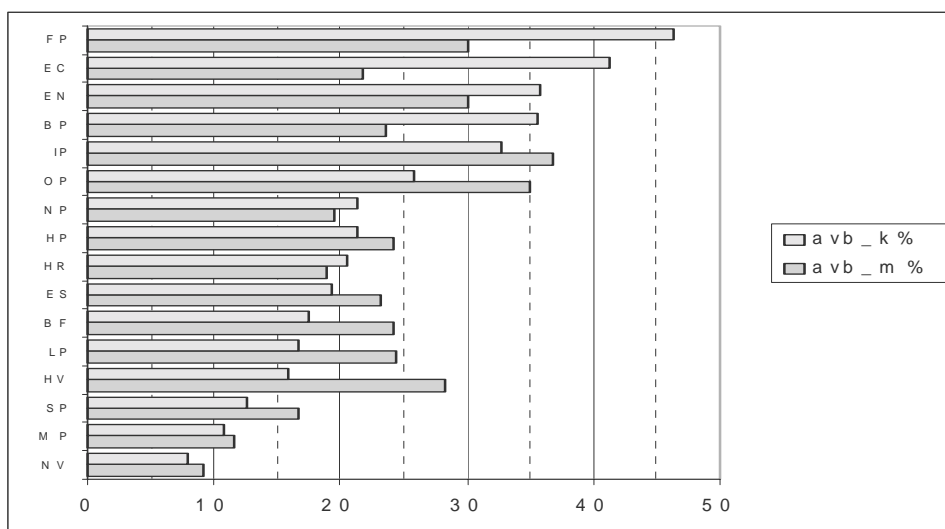
Utvärderingen av de tre årskullarna, personer födda 1978, 1979 och 1980, visar att allt fler avslutade sin gymnasieutbildning utan att erhålla ett slutbetyg. Ungefär var fjärde ung vuxen erhöll inte ett slutbetyg inom fem år. Även andelen som erhöll ett slutbetyg utan att uppnå den grundläggande behörigheten till högskolestudier ökade. Cirka 60 % av de som påbörjade en gymnasieutbildning nådde grundläggande högskolebehörighet. Avbrotten skedde i regel sent under skoltiden, oftast under det tredje gymnasieåret. Tendensen är densamma för samtliga nationella och specialutformade program. Hur sent under det tredje året visar inte vår undersökning, men erfarenhetsmässigt vet vi att de flesta avbrotten sker sent under vårterminen, oftast i anslutning till läsårets slut. Det handlar oftast om elever som efter tre eller fyra år slutar sitt program med ett samlat betygsdokument, eftersom de inte fått betyg på alla kurser som ingått i deras studieväg.

Avbrottsfrekvensen varierar mellan programmen. På NV och på specialutformade program, av vilka många har NV-inriktning, avbröt ungefär var tionde elev. På IP och FP avbröt var tredje. På flertalet program ligger avbrottsfrekvensen mellan 20 och 25 %. Det finns ett klart samband mellan avbrottsfrekvensen och det genomsnittliga betygsmedelvärdet från grundskolan som sökande till ett visst program hade. NV hade t.ex. högst intagningspoäng och lägst avbrottsfrekvens, medan FP och IP var de program som hade högst avbrottsfrekvens och lägst intagningspoäng.

Kvinnorna hade bättre studieresultat än männen i alla de årskullar vi undersökt. Bland dem som börjat en gymnasieutbildning i kullen födda 1980 var andel med slutbetyg från gymnasiet inom fem år 72 % för män respektive 78 % för kvinnor.

Det innebär särskilda svårigheter att tillhöra minoritetskönet på ett könssegregerat program. Utvärderingen visar att avbrottsfrekvensen för det underrepresenterade könet var väsentligt större än för det dominerande könet. Figur B visar att kvinnor inte erhöll slutbetyg i samma utsträckning som män från fordons-, el-, energi och byggprogrammen. Män hade motsvarande sämre resultat från de kvinnodominerade programmen omvårdnad, hantverk samt barn- och fritid.

Figur 6.2. Elever utan slutbetyg. Redovisning för kullen födda 1978 efter program och kön. Procent.

Källa: Skolverket.

I denna utvärdering har utredarna utgått från det program personen hade slutbetyg ifrån. Saknades slutbetyg har man istället valt att redovisa personen på det program som man först började på. Byte av program inom gymnasieskolan skymms på detta vis. Av figuren framgår att det naturvetenskapliga programmet hade minsta andelen avbrott. Det är emellertid en sanning som behöver modifieras. Bilden blir fullständigare och sannare om man tar hänsyn till att en icke obetydlig andel av de som började NV-programmet valde att byta till ett annat program och där slutföra sin gymnasieutbildning.

Gymnasiekommittén ser allvarligt på att så många elever avslutar sin skolgång utan att ha fått ett slutbetyg, inte minst med tanke på att detta minskar möjligheterna att senare fortsätta till högre utbildning. Stora grupper står utan fullständiga betyg ännu 2–4 år efter skolan. Det betyder att de inte heller kan uppnå grundläggande behörighet till högskolan. Undersökningen visar också att de som inte fått slutbetyg har i genomsnitt större risk för arbetslöshet. (Frågan om fullständiga betyg diskuteras närmare i avsnittet om betyg och examina.)

De stora skillnaderna mellan män och kvinnor som gjord otraditionella val har påpekats i avsnittet om könsskillnader. Kommittén understryker vikten av att både i skola och arbetsliv kommer till rätta med detta problem.

De som inte har fått slutbetyg börjar något oftare på komvux än de som har fått. Skillnaden mellan olika typer av program är annars inte stor, 39 procent av dem som gått APU-program respektive 36 av dem som gått program utan APU börjar på komvux inom fyra år. Av den senare gruppen var det främst de som hade dåliga betyg eller saknade slutbetyg som studerade på komvux. De program som hade störst andel som fortsatte på komvux var estetiska programmet och handels- och administrationsprogrammet, i båda fallen 47 procent. Lägst övergångsfrekvens hade fordonsprogrammet och byggprogrammet, båda med knappt 20 procent.

Det verkar som det numera ingår i många gymnasieelevers planer att fortsätta sina studier på komvux. Gymnasieutbildningen tenderar på detta sätt att bli fyra- eller femårig. Det är Gymnasiekommitténs uppfattning att en större andel av eleverna än i dag bör klara av sina studier inom ramen för den treåriga gymnasieskolan.

6.7 Det individuella programmet – det tredje största programmet?

Gymnasieskolans individuella program (IV) tillkom i samband med 1991 års gymnasierreform. I propositionen *Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen* (prop. 1990/91:85) föreslogs att kommunernas uppföljningsansvar skulle ingå som en naturlig del av gymnasieskolan i form av individuella program. De individuella programmen blev ett av de verktyg som kommunerna fick att tillgå för att uppfylla det lagstadgade kravet att erbjuda alla ungdomar upp till tjugo år en gymnasieutbildning.

Av skollagen (5 kap. 4 b §) framgår att ett individuellt program först och främst skall förbereda eleverna för studier på ett nationellt eller specialutformat program. De individuella programmets främsta syfte är således att utgöra en språngbräda till de nationella programmen. Riksdagens beslut år 1999 om att tydliggöra de programriktade individuella programmen (PRIV) i samma paragraf,¹⁰ skall ses som ett sätt att ytterligare understryka vikten av en stark koppling mellan individuella och nationella program.

¹⁰ Prop. 1998/99:110 Vissa skolfrågor m.m.

Ett individuellt program kan också möta elevers speciella utbildningsbehov. Inom ramen för ett individuellt program finns en möjlighet för ungdomar att genom *lärlingsutbildning* (IVLL) förena en anställning som syftar till yrkesutbildning med studier av vissa kärnämnen i gymnasieskolan. Antalet ungdomar som får lärlingsutbildning inom ramen för ett individuellt program har varit konstant lågt. Hösten 2001 anordnades lärlingsutbildning för sammanlagt 153 elever varav 106 gick första året. Frågan om lärlingar behandlas mer utförligt i kapitel 14. Att lära i arbetslivet. Som elever med individuella program räknas i dag också de elever som följer *introduktionskurser för invandrare* (IVIK).

Det individuella programmet har varit föremål för en genomlysning av Skolverket, vilket bl.a. redovisats i ett särskilt programhäfte¹¹. Antalet elever skiljer stort mellan olika kommuner. Det finns kommuner som endast har ett fåtal elever med individuellt program medan andra har en mycket hög andel. I några kommuner följer man upp samtliga ungdomar som av olika skäl befinner sig utanför gymnasieskolan och erbjuder dem utbildning på ett individuellt program. I andra kommuner finns stora mörkertal.

Av tabellen nedan framgår hur den totala andelen förstaårselever på IV utvecklats, dvs. både de som kommer från grundskolan och de som avbrutit studierna på ett nationellt program.

Tabell 6.2. Antal elever i år 1, antal förstaårselever på IV samt procentuell andel IV-elever av samliga förstaårselever i gymnasieskolan

År (okt)	Alla program år 1	Totalt på IV år 1	Andel IV-elever år 1
1993	103 844	11 794	11,4 %
1994	114 248	13 970	12,2 %
1995	119 432	15 165	12,7 %
1996	120 474	13 781	11,4 %
1997	117 265	13 406	11,4 %
1998	115 345	15 345	13,3 %
1999	116 712	17 558	14,7%
2000	119 631	17 558	14,7 %
2001	123 548	18 385	14,8 %
2002	129 211	17 609	13,6 %

¹¹ Individuella programmet, Gy 2000:21. Skolverket.

Cirka hälften av de IV-elever som i statistiken benämns förstaårselever, kommer direkt från grundskolan. Övriga elever har avbrutit studier på ett nationellt program, eller gått i svensk grundskola men gjort uppehåll minst ett år utan att börja på gymnasiet, alternativt inte gått i svensk grundskola eller gymnasium tidigare. Av samtliga elever med ett individuellt program hösten 2001 var 42 procent flickor. Elever med utländsk bakgrund utgjorde 35 procent, vilket kan jämföras med 16 procent för samtliga program.¹²

I Valfärdsboks slutet¹³ redovisades den sociala sammansättningen av elever på IV i Stockholm hösten 1998. Bland dem vars föräldrar invandrat till Sverige under 1990-talet är IV den vanligaste utbildningen bland pojkarna och den tredje vanligaste utbildningen bland flickorna. Programmet utgör med bred marginal den mest frekventa studievägen på gymnasiet bland pojkar med ursprung i den lägre arbetarklassen (16 %) och den näst mest frekventa bland flickor med samma härkomst (13 %). Ser man till föräldrarnas utbildningsnivå har dessa elevers föräldrar en lägre utbildningsnivå än övriga gymnasieelever. Hösten 1997 hade drygt hälften av föräldrarna till elever med ett individuellt program grundskola som högsta utbildningsnivå, medan motsvarande utbildningsnivå gällde för en tredjedel av föräldrarna till samtliga gymnasieelever.¹⁴

Ungefär en tredjedel av eleverna på IV går vidare till ett nationellt program. Den övervägande delen (90 %) går till yrkesförberedande program. Bland flickorna hör Barn- och fritidsprogrammet samt Hotell- och restaurangprogrammet till de vanligaste programvalen, bland pojkarna Fordonsprogrammet samt Hotell- och Restaurangprogrammet. Antalet elever som av olika skäl lämnat det individuella programmet under år 1 men kommer tillbaka och går år 1 igen har ökat. I Skolverkets statistik räknas dessa således som elever år 1 och inte som elever som stannar ytterligare ett år.

Skiljer man ut de elever som kommer till IV direkt från grundskolan (s.k. direktelever) är det fler som går vidare till ett nationellt program, jämfört med om man tittar på samtliga elever på IV. Runt hälften av direkteleverna befinner sig på ett nationellt program efter ett år och låg på 56 procent för dem som kom direkt till IV från grundskolan hösten 2000. Av de elever som går till IV efter att

¹² Beskrivande data om barnomsorg och skola, Skolverkets rapport nr 206, s. 59.

¹³ Valfärd och skola, SOU 2000:39, s. 52 f.

¹⁴ Elisabeth Hultqvist, Segregerande integrering, HLS förlag (2001).

ha avbrutit ett nationellt program går endast 14 procent tillbaka till en reguljär studieväg efter ett år.

Anmärkningsvärt är att andelen som gått vidare till ett nationellt program sjunkit mellan oktober 1998 och oktober 1999 samt mellan oktober 1999 och oktober 2000, dvs. de första åren behörighetskraven varit i kraft.

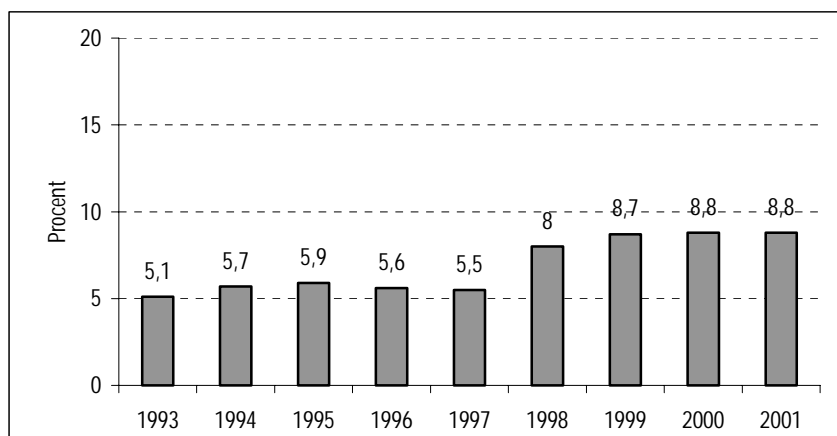
I media uppges ofta att det individuella programmet växt till att bli det tredje största programmet. Ser man endast till år 1 är påståendet visserligen sant. Jämför man däremot år 2 och 3 minskar andelen IV-elever kraftigt. Det individuella programmet tillhör då de mindre programmen med under 2 procent av respektive årgång. Detta skall dock inte enbart ses som något positivt eftersom en stor andel lämnar gymnasieskolan för gott efter ett år på IV. Den statistiska bilden av det individuella programmet under senare delen av 1990-talet visar att av de elever som befunnit sig på IV år 1 lämnade en av sex gymnasieskolan fyra år senare med ett slutbetyg från ett nationellt eller specialutformat program.¹⁵

6.8 Behörighetsbestämmelserna och deras konsekvenser

De första åren utgjorde andelen elever som gick direkt till ett individuellt program från grundskolan mellan 5 och 6 procent av samtliga elever som lämnade grundskolan, se figur 6.3 nedan. År 1998 skedde en markant ökning till 8 procent. Denna andel har därefter stigit marginellt påföljande år. Anledningen till ökningen 1998 var de behörighetsregler till gymnasieskolans nationella program som då trädde i kraft.

¹⁵ Individuella programmet, 2000:21, Skolverket.

Figur 6.3. Andel elever som går direkt från år 9 till ett individuellt programmet åren 1993–2001

Källa: Skolverket.

Av de 7 070 elever som hösten 2000 kom direkt från grundskolan till IV, saknade merparten behörighet till ett nationellt program. Drygt 1 300 hade emellertid uppnått behörighet.¹⁶

Regeringen lämnade 1993 över förslag till riksdagen om behörighetsregler till de nationella programmen (prop. 1992/93:250). Det motiv som angavs i propositionen var följande.

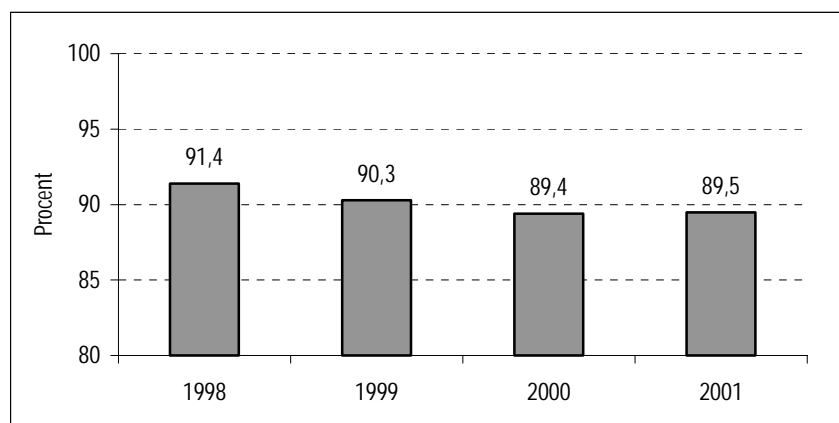
Elever som i den nya grundskolan inte når godkänd nivå i något av de grundläggande ämnena svenska, matematik och engelska bör enligt regeringens bedömning hänvisas till studier på ett individuellt program i gymnasieskolan. De saknar enligt regeringens bedömning förutsättningar för att följa undervisningen på ett nationellt program innan de kompletterat sina kunskaper på ett individuellt program. Det innebär i princip att det generellt, dvs. för alla program, ställs upp behörighetskrav på godkänd nivå i svenska, engelska och matematik från grundskolan.

Riksdagen beslutade i enlighet med förslaget att de tre ämnena svenska/svenska som andraspråk, engelska och matematik skulle gälla som behörighetskrav för de nationella programmen. Behörighetsreglerna tillämpades för första gången vid intagningen 1998. Behörighetskraven har inneburit att fler ungdomar hänvisats till ett

¹⁶ Resultat av enkät om IV och PRIV, Skolverket, Dnr 2000:1491.

individuellt program. Se figur 6.4 nedan. Andelen elever från år 9 i grundskolan som är behöriga att söka till nationella program i gymnasieskolan har sedan våren 1998 sjunkit från 91,4 till 89,4 procent våren 2000. Statistiken för våren 2001 visar ingen förbättring. Andelen behöriga är i stort sett oförändrad, 89,2 procent.

Figur 6.4. Andel behöriga elever från grundskolan

Källa: Skolverket.

Skolverket framhåller, i sin utvärdering av behörighetsreglernas konsekvenser, att de individuella programmens låga status är ett problem i sig. Skolverket konstaterar att ett individuellt program är det enda som står till buds för dem som inte uppfyller behörighetskraven samtidigt som programmets rykte skapar vånda och oro bland många elever och föräldrar.¹⁷ Situationen för de obehöriga eleverna och deras föräldrar är ofta att de vet mycket lite om vad eleven kommer att erbjudas på ett individuellt program under den kommande hösten,

Det finns vissa undantag där man lyckats sudda ut delar av den katastrofstämpel programmet ofta har. Flertalet elever och föräldrar har emellertid knappt några kunskaper om programmet utan de återger de rykten och den allmänna status som omger programmet. Inte heller lärarna är särskilt kunniga om programmet men de är medvetna om den misslyckandestämpel som alternativet innebär. Man ser på programmet med blandade känslor och många lärare, skolledare och vissa föräldrar tycker att alternativet är för kategoriskt. Skillnaden mellan

¹⁷ Den hägrande framtid...? Skolverket, Dnr 2000:1491.

att få sitt G i matte och komma in på omvårdnadsprogrammet eller att inte få det och hänvisas till det individuella programmet upplevs av många som alltför drastiskt. Det borde finnas en mjukare övergång mellan grundskola och gymnasium. PRIV, programinriktat individuellt program, är ett alternativ som flertalet intervjuade ser som ett klart steg framåt och som ett mer humant alternativ. Vad som menas med PRIV har dock de flesta mycket svävande uppfattningar om.

Det är i dag, enligt statistiken, cirka en femtedel av eleverna på det individuella programmet som får en programinriktad uppläggnings av studierna. En arbetsgrupp inom departementet fick under våren 2002 i uppdrag att lägga fram ett förslag till hur elevers möjligheter att få ett programinriktat individuellt program skall stärkas. Arbetsgruppen skall redovisa sina förslag i december 2002.

När det gäller behörighetsreglernas konsekvenser visar den utvärdering som Skolverket gjort att nackdelarna är större än fördelarna. De största nackdelarna är att grundskolorna tenderar under de avslutande åren att bli treämnesskolor genom att i stort sett alla stödresurser inriktas mot svenska/svenska som andraspråk, engelska och matematik. Elever som riskerar att inte nå målen får ta tid från andra ämnen för att läsa behörighetsämnen med påföljd att deras skoltillvaro blir trist och enformig och att de får kunskapsbrister i övriga ämnen.

Eftersom de negativa konsekvenserna av behörighetsreglerna övervägde, ansåg Skolverket i sin rapport att behörighetskraven behöver ändras. Verket har dock inte närmare utvecklat på vilket sätt de skulle behöva ändras. Att låta ett genomsnittligt meritvärde ersätta dagens behörighetskrav är emellertid ett önskemål som i olika sammanhang framförts till kommittén, framförallt från skolor.

Kommitténs erfarenhet är att kommunerna hanterar behörighetsreglerna olika. I vissa kommuner erbjuds samtliga obehöriga elever ett individuellt program, där de studerar de ämnen som de saknar behörighet i, ibland i kombination med praktik. På vissa skolor erbjuds eleverna kurser från de nationella programmen. I andra kommuner får de obehöriga eleverna påbörja studier på ett nationellt program, men med en individuell studieplan som innehåller stöd i de ämnen där de saknar behörighet. Ibland erbjuds programinriktade individuella program (PRIV) som sökbara alternativ. PRIV-eleverna får ibland sin undervisning i egna grupper – i andra fall är de integrerade med de ordinarie undervisningsgrupperna på programmet men får särskilt stöd.

Gymnasiekommittén återkommer till det individuella programmet i kapitlet Individuella studiegång i gymnasieskolan.

6.9 Arbete efter gymnasieskolan

I utvärderingen Efter skolan redovisas för varje gymnasieprogram vad de unga gör sedan de slutat skolan. Sammanfattningsvis kan sägas att de som gått på ett program utan APU i ganska liten omfattning har ett arbete tre år efter gymnasieskolan. Många i denna grupp studerar. Få arbetade inom något yrke som hade anknytning till programmets karaktärsämnen.

Av dem som gått ett program med krav på APU bedömer 40 procent att de har ett målyrke, dvs. ett yrke som ligger i linje med det de utbildats för. Ytterligare 32 procent svarade att de hade ett annat yrke. Övriga arbetade ej. Män arbetade oftare än kvinnor. De vanligaste yrkena tre år efter gymnasieskolan var vård- och omsorgsarbete (18 %), maskin- och monteringsarbete (11 %), försäljare i detaljhandel (9 %) och bygg- och anläggningsarbete respektive kontorsarbete (vardera 8 %).

Det finns stora variationer mellan programmen. Av männen som gått fordonsprogrammet arbetar nästan 90 procent. Andra program med mer än tre fjärdedelar av männen i arbete är bygg, el, energi, hantverk, hotell- och restaurang, industri, livsmedel och naturbruk. För kvinnorna gäller att av dem som gått livsmedel, hotell- och restaurang, fordon och hantverk är mer än tre fjärdedelar i arbete. Högst andel arbetslösa fanns bland dem som gjort otraditionella val. Högst, omkring 20 procent, var arbetslösheten bland kvinnor som gått industri-, fordons- eller naturbruksprogrammen. Bland männen var arbetslösheten högst för de män som gått omvårdnadsprogrammet, 15 procent.

Andelen som arbetade inom sitt målyrke var högst bland dem som gått på omvårdnadsprogrammet. 83 procent av kvinnorna och 69 procent av männen från OP arbetade med vård- och omsorgsarbete tre år efter gymnasieutbildningen. Av män som gått el, energi eller naturbruk arbetade mer än hälften inom sitt målyrke. Lägsta frekvensen i målyrke (bland APU-programmen) fanns för dem som gått medie- respektive barn- och fritidsprogrammet.

6.10 En bra förberedelse för arbetslivet

Trots de problem som finns i gymnasieskolan i form av stress och avbrott är ändå ungdomarnas bedömning av sin gymnasietid övervägande positiv. Unga som svarat på en enkät¹⁸ tre år efter de slutat skolan har fått skatta sin tillfredsställelse med gymnasieutbildningen i vissa avseenden i förhållande till kraven i det nuvarande arbetet. Gemensamt för alla oavsett program är att de är tillfreds eller mycket tillfreds med att de fått lära sig arbeta självständigt i gymnasieskolan och att detta är ett krav i arbetet. För dem som gått på program med APU får förmågan att använda verktyg och maskiner en motsvarande hög skattning. Mönstret påfallande lika för de olika programmen. Vissa avvikelser finns dock. T.ex. får datoranvändning höga skattningar av dem som gått på medieprogrammet, men inte av övriga.

Överraskande nog anser de flesta ungdomar inte att arbetet ställer krav på förmåga att kommunicera på engelska och att använda IT för sökning och kommunikation. Eventuellt kan det vara så att de inte ännu har den typ av arbete där dessa färdigheter krävs. Dessa färdigheter får också låga skattningar när det gäller tillfredsställelse med gymnasieutbildningen, vilket kan beror på att de unga anser att de lärt sig dessa utanför skolan.

6.11 Övergången grundskola – gymnasieskola

Grundskolan är ett led i det livslånga lärandet. Förutom att leda till sina egna mål skall den också förbereda för nästa steg, gymnasieskolan. Eftersom gymnasieskolan också har som mål att en så stor andel som möjligt av eleverna skall fullfölja sina studier, har detta lett till krav på att eleverna skall ha en viss nivå på kunskaperna när de påbörjar utbildningen. Dessa krav får tydliga konsekvenser för arbetet i grundskolan.

Gymnasiekommittén konstaterar att övergången mellan grundskola och gymnasieskola för många upplevs som svår. Däremot ser det olika ut för olika grupper av elever. Vi vet t.ex. att många av eleverna klagar på att mycket av det de möter under första året i gymnasieskolan upplevs som en repetition av grundskolan. Många av eleverna på samhällsvetenskapsprogrammet upplever studierna i sin helhet som en förlängd grundskola.

¹⁸ Efter skolan, Skolverket 2002.

För andra elever är mötet med gymnasieskolan något nytt och de får äntligen börja med något som de har valt utifrån intresse. För åter andra elever är gymnasieskolan något som de egentligen skulle ha valt bort om det fanns möjlighet att få ett arbete. När Skolverket under 1995 gjorde en undersökning bland grundskoleelever visade det sig att så många som 30 procent skulle ha valt något annat än gymnasieutbildning om det funnits något alternativ. Utvecklingen på arbetsmarknaden begränsar dock sådana möjligheter och i dag är förmodligen alla ungdomar fullt medvetna om att de behöver en gymnasieutbildning för att varaktigt etablera sig på arbetsmarknaden.

Det är Gymnasiekommitténs uppfattning att en gymnasieskola för alla också ställer krav på grundskolan. Också denna skolform förväntas ge en god grund för fortsatta studier, vilket måste genomsyra skolans arbete. Gymnasieskolan måste i sin tur klara av att möta förväntningarna på att gymnasieskolan skall innebära något nytt samtidigt som studierna måste haka i och ta vid på den nivå där eleven befinner sig efter slutförda studier i grundskolan. Detta kan betyda individuella studieplaner som följer eleverna.

En grupp grundskoleelever får inte den behörighet som krävs för att börja i gymnasieskolan. Gymnasiekommittén behandlar denna problematik i ett särskilt kapitel, Individuell studiegång i gymnasieskolan.

6.12 Gymnasiekommitténs slutsatser av refererade utvärderingar

Gymnasiekommitténs slutsatser med anledning av de utvärderingar och den statistik som redovisats i föregående kapitel är följande:

Gymnasieskolan är fortfarande starkt könsuppdelad. Endast några få program har en rimligt jämn fördelning på flickor och pojkar. Situationen har inte ändrat sig på något avgörande sätt sedan gymnasieskolans tillkomst för mer än 30 år sedan.

Gymnasieskolan har i stor utsträckning misslyckats med sitt kompensatoriska uppdrag att utjämna skillnader mellan elever som kommer från hem med olika studietradition. Det finns också stora skillnader i skolprestationer mellan elever som är födda i Sverige respektive kommit till Sverige efter tolv års ålder.

Ungefär var fjärde elev slutar skolan utan att få ut slutbetyg och andelen tenderar att öka. Att komplettera sina betyg på komvux

ingår i planerna för många elever redan under gymnasietiden. För få elever uppnår grundläggande behörighet till högskolan.

De många små kurserna har lett till en fragmentisering av undervisningen och en fokusering på delarna i stället för på helheten.

Övergångarna mellan grundskola och gymnasieskola respektive gymnasieskola och högskola vållar problem av olika slag. Det är viktigt att gymnasieskolan blir ett fungerande led i ett livslångt lärande.

Trots dessa brister trivs de flesta elever under sin gymnasietid och anser att de fått lära sig något som de har nytta av senare i livet. Det man skattar högst är förmågan till självständigt arbete.